

Internationale Spectator

Clingendael Magazine voor Internationale Betrekkingen

December
2014

Frans-Duitse as steeds meer uit balans

Turkije: turbulentie in de achtertuin

Wat posten onze Syriëgangers op Facebook?

De oostwaartse blik van het Kremlin

Noordpool-agenda voor Nederland

www.internationalespectator.nl

www.twitter.com/intspectator

Redactioneel	Het onbeschrijflijke beschreven 1
Artikelen	De heroriëntering van de Duitse buitenlandse politiek <i>Ton Nijhuis</i> 2 De tanende invloed van de Franse diplomatie <i>Manuel Duran</i> 7
Column	Turks schaakspel met Koerden en salafisten <i>Dirk Rochtus</i> 12
Artikelen	De leefwereld en denkbeelden van Nederlandse en Belgische Syriëgangers: een analyse van elf Facebook-accounts <i>Peter Grol, Daan Weggemans & Edwin Bakker</i> 14 Russisch Eurazianisme als anti-westers project Imperium 2.0? <i>Tony van der Togt</i> 20 <i>Russia Today</i> : Ruslands internationale spreekbuis voor 'soft power'? <i>Nicolaas A. Kraft van Ermel</i> 24 Europese veiligheidsarchitectuur op de tocht? <i>Jan Marinus Wiersma</i> 28 Oekraïne: de vertraagde oorlog voor onafhankelijkheid <i>Julia Soldatiuk</i> 34 Een Noordpool-agenda voor Nederland <i>Marja Kwast</i> 39
Besprekingsartikel	Een terugblik: 30 jaar anti-apartheidsstrijd vanuit Nederland <i>Sietse Bosgra</i> 44
Boekbesprekingen	Saoedi-Arabië: de revolutie die nog moet komen <i>Annemarie van Geel</i> 49 Visual Politics and North Korea. Seeing is Believing <i>Yuri van Hoef</i> 49 Vervlogen Visioenen: Groter. Machtiger. Meer. Hoe Europa zich vertilt; en Spanning in Europa: 40 gesprekken over Europese ambities en nationale scepsis <i>Jan Werts</i> 51
Nieuw Verschenen	<i>Joris Kreutzer</i> 52
Expositie	Johan Steenbergen: ondernemer, innovator en diplomaat <i>Roland Zwiërs</i> 53
Film	La Jaula de Oro <i>Pamela Kalkman</i> (op achtercover)

Het onbeschrijflijke beschrijven

De wereld staat aan het eind van een uiterst turbulent jaar, gekenmerkt door de opkomst van een islamitische terreurbeweging die in haar extreme gewelddadigheid al-Qaida doet verbleken; door op raadselachtige wijze verdwenen of uit de lucht geschoten passagiersvliegtuigen; door terugkeer van de angst voor de Russen; door het ontstaan van een dodelijke pandemie op het continent dat juist uit het economisch dal aan het oprabbelen was; enzovoort. In één woord: onbeschrijflijk!

Toch wagen wij in dit nummer een poging enkele van deze en andere ontwikkelingen nader te beschrijven en te analyseren. Maar allereerst blijven we wat dichterbij huis. De Europese Gemeenschap is na de Tweede Wereldoorlog mede ontstaan om de Fransen en Duitsers met elkaar te verzoenen; en wat is de Europese Unie van vandaag zonder de Frans-Duitse as? Maar is die as nog wel in balans? Duitsland blaakt immers van economisch zelfvertrouwen, terwijl Frankrijk wel de “zieke man van Europa” wordt genoemd. Dat mag zo zijn, maar op het internationale toneel toont juist Frankrijk initiatief (denk aan de interventie in Mali), terwijl de publieke opinie in Duitsland nog lang niet rijp is voor een assertievere Duitse rol op het wereldtoneel. Lees het tweeluik, voor het perspectief van Parijs en het beeld vanuit Berlijn.

En dan naar de brandhaarden. In het noorden van Syrië en Irak wordt hard gevochten om de opmars van IS een halt toe te roepen. De Turken zien die strijd in hun zuidelijke achtertuin met lede ogen aan, zeker nu die mede gevoerd wordt door hun vijand, de Koerden. De internationale gemeenschap heeft Turkije een dubbelzinnige opstelling tegenover IS verweten. Uiteindelijk heeft Ankara, zij het beslist niet van harte, zich aan de zijde van de internationale coalitie tegen IS geschaard. De column is deze maand aan dit dilemma van de Turken gewijd.

We weten intussen waar IS-strijders toe in staat zijn: terroriseren, intimideren, verkrachten, onthoofden... maar wat gaat er in hun eigen hoofden om? Veel strijders blijken hun gedachten op Facebook te *posten*,... en soms ook in het Nederlands. In dit nummer verslag van een onderzoek naar de Facebook-accounts van elf Nederlandse en Belgische Syriëgangers.

En dan komen we bij de heropleving van de Koude Oorlog. Het Russische optreden rond Oekraïne werpt vragen op naar de beweegredenen van het Kremlin om zich steeds scherper af te zetten tegen het Westen. Daarbij speelt tv-zender *Russia Today*, als regelrechte propagandazender van het Kremlin, een sleutelrol. De vraag is of de bestaande Europese samenwerkingsverbanden, zoals de OVSE, nog een ommekeer in het huidige conflict kunnen bewerkstelligen, of ten minste een brugfunctie kunnen vervullen. Moskou lijkt zich meer te gaan richten naar het oosten; Poetins initiatief tot oprichting van een Euraziatische Economische Unie moet meer in geopolitiek dan economisch perspectief worden beschouwd. Het gaat Poetin allereerst om herstel van de Russische regionale grootmachtstatus.

En in Oekraïne zelf is, nu president Porosjenko in het parlement een absolute meerderheid van pro-Europese partijen heeft verworven, de weg vrij voor hervormingen, die het land uit het economische moeras moeten halen en tot democratisering moeten leiden. Daarbij heeft Kiev, nog afgezien van de oorlog in het oosten van het land, veel obstakels te overwinnen.

In het slotartikel van dit nummer aandacht voor de geopolitieke ontwikkelingen in de Noordpoolregio en de betekenis daarvan voor Nederland, mede naar aanleiding van een recent gepresenteerd AIV-advies. En verder: in de recensierubrieken aandacht voor boeken over Saoedi-Arabië en Noord-Korea; over de anti-apartheidspolitiek zoals die vanuit Nederland is gevoerd; twee bundels over de EU; een expositie rond het werk van de innovator en oud-diplomaat Johan Steenbergen, en een film over het lot van Centraal-Amerikaanse immigranten in de Verenigde Staten.

Dit is een bijzonder moment in de geschiedenis van de *Internationale Spectator*; aan het eind van zijn 68ste jaargang is dit decembernummer de laatste aflevering die in papieren versie wordt uitgegeven. De redactie wil hierbij haar uitgever, de Koninklijke Van Gorcum te Assen, van harte bedanken voor de constructieve, bijzonder prettige en professionele samenwerking gedurende meer dan 20 jaren. Wij wensen alle lezers een fijne kerst en een goede jaarwisseling toe, en we nodigen u allen gaarne uit begin volgend jaar op onze website www.internationalespectator.nl het allereerste digitale nummer te bekijken.

Deze aflevering van de *Internationale Spectator* werd mede mogelijk gemaakt door de inspanningen van Lucas van Bilderbeek, Japanoloog, thans stagiair bij de eindredactie.

De heroriëntering van de Duitse buitenlandse politiek

De wereld verandert snel, en dat geldt ook voor de pijlers waarop de Bondsrepubliek haar buitenlandse politiek en veiligheidsbeleid heeft gebouwd. Berlijn doet er alles aan om de discussie over dit beleid breed te blijven voeren en doorlopend aan te zwengelen. Dit kan worden opgevat als teken van kracht: Duitsland als een zelfverzekerde democratie, maar ook als teken van een diepe onzekerheid over de eigen buitenlandse politiek, zowel over de doelstellingen als de instrumenten.

De rede die Bondspresident Joachim Gauck op 31 januari 2014 hield voor de Veiligheidsconferentie in München, deed een nieuw debat ontbranden over de rol van Duitsland in de wereld. Gauck stelde dat de Bondsrepubliek politiek en militair meer verantwoordelijkheid op zich moet nemen in de buitenlandse politiek. Het land is met zijn terughoudende politiek tot nog toe zeer succesvol geweest, maar dat betekent niet dat deze houding ook voor de toekomst het juiste kompas levert.¹

De wereld verandert immers snel. Dat geldt ook voor de pijlers waarop de Bondsrepubliek haar buitenlandse politiek en veiligheidsbeleid heeft gebouwd. De Verenigde Staten en de NAVO hebben militair gesproken voor de Bondsrepubliek de kern van het defensie- en veiligheidsbeleid uitgemaakt. Het is echter een illusie te geloven dat de Amerikanen zich ook in de toekomst op dezelfde wijze zullen engageren voor de Europese veiligheid en daarvoor ook financieel de zwaarste lasten willen blijven dragen. Europa en dus ook Duitsland zullen daarom zelf meer verantwoordelijkheid moeten nemen. Ook zal naar de taak- en lastenverdeling binnen de NAVO gekeken moeten worden. Duitsland heeft altijd ingezet op de Verenigde Naties en het multilateralisme, maar het moet toch onder ogen zien dat dit niet langer optimaal functioneert. Nieuwe wereldmogendheden betreden het toneel, maar houden zich voor-

alsnog liever in de coulissen op om van daaruit commentaar te leveren, dan dat ze het initiatief naar zich toetrekken om de wereldorde mee helpen te stabiliseren. Bovendien worden we geconfronteerd met nieuwe gevaren, zoals terrorisme en cybercriminaliteit.

Heeft Duitsland al deze veranderingen en gevaren voldoende waargenomen en anticipeert het daar ook adequaat op, of wordt het tijd om het Duitse buitenlandse en veiligheidsbeleid eens grondig te reviseren, zo vroeg de Bondspresident zich retorisch af.

“Außenpolitik weiter denken”

Op diezelfde veiligheidsconferentie spraken ook de minister van Buitenlandse Zaken, Frank-Walter Steinmeier, en de minister van Defensie, Ursula von der Leyden, zich uit voor een actievere rol van de Bondsrepubliek in de internationale politiek.² Het had er derhalve alle schijn van dat het hier een gecoördineerde actie betrof, en zo werd dat in de Duitse pers ook opgepakt.³ Als snel verengde de discussie zich echter tot de vraag naar de rol van militaire machtsmiddelen en het inzetten van Duitse troepen.

Toch doet de Duitse regering er alles aan om de discussie breed te blijven voeren en doorlopend aan te zwengelen. Het ministerie van Buitenlandse

Ton Nijhuis is directeur van het Duitsland Instituut van de Universiteit van Amsterdam.

Zaken heeft hertoe een speciaal programma ontwikkeld: 'Review 2014 – Außenpolitik weiter denken'. Het doel van de Review is de vragen 'wat is fout aan de Duitse buitenlandse politiek en wat zou eraan veranderd moeten worden?' open te bediscussiëren. Een opmerkelijk initiatief. In welk ander land van de wereld roept de minister van Buitenlandse Zaken de bevolking en experts in binnen- en buitenland op om te vertellen wat hij fout doet!

Dit kan opgevat worden als een teken van kracht dat Duitsland een zelfverzekerde democratie is, maar ook als teken van een diepe onzekerheid over de eigen buitenlandse politiek, zowel over de doelstellingen als de instrumenten. Duitsland maakt zich meer dan andere landen in de wereld zorgen over de legitimiteit van zijn buitenlandse politiek. En daarbij gaat het zowel om de legitimiteit naar buiten als naar binnen: Is de politiek in lijn met de internationale rechtsorde? En hierbij is Duitsland buitengemeen gevoelig voor de legitimerende functie van de VN-Veilighedsraad, hoewel in dit orgaan toch vaak over de hoofden van de slachtoffers van conflicten heen een geheel andere politieke strijd wordt uitgevochten. Maar ook de acceptatie van de politiek door de bevolking is voor Duitse politici van groot belang, wat de besluitvorming traag en voorzichtig maakt.

De bijdragen van de experts aan de discussie zijn natuurlijk zeer divers, waarbij ieder zijn eigen stokpaardjes berijdt. Maar het geheel laat wel goed een aantal dilemma's en paradoxen in de Duitse buitenlandse politiek zien, die ervoor zorgen dat het beleid niet altijd even consistent en berekenbaar is als men zou wensen.

Dilemma's en paradoxen in het Duitse buitenlandbeleid

Allereerst heeft Duitsland zich na de Tweede Wereldoorlog vooral als *Zivilmacht* willen profileren. Duitsland ziet het, mede gegeven zijn verleden, als zijn taak een bijdrage te leveren aan het bevorderen van mensenrechten, democratie, rechtsstatelijkheid en *civil society*. Hoe diep dit zelfbegrip in de Duitse politieke cultuur is verankerd, laat de enquête 'Einmischen oder zurückhalten' van TNS Infratest, uitgevoerd in opdracht van de Körber-Stiftung, uit mei 2014 zien.⁴ Op de vraag welke prioriteiten de Duitse buitenlandse politiek moet hebben, antwoordt een twee derde meerderheid (66%) met het wereldwijd beschermen van de mensenrechten. Het verbeteren van het milieu en het klimaat komt op de tweede plaats met 59%. Het beschermen van economische

belangen in het buitenland staat echter onderaan (25%) – meer dan opmerkelijk voor een land dat voor de helft van zijn BBP afhankelijk is van de export. Maar het past in een politieke cultuur waar nationale belangen lange tijd eigenlijk niet gethematiseerd mochten worden. Buitenlandse politiek wordt in het Duitse zelfbeeld nog steeds graag in altruïstische termen beschreven.

Tegelijkertijd wordt de Bondsrepubliek door buitenlandse waarnemers dikwijls verweten economische motieven vaak de voorrang te geven boven zaken als mensenrechten. De directeur van het Centre for European Reform, Charles Grant, is zelfs van mening dat Duitsland zich in zijn buitenlandse politiek veel sterker laat leiden door economische belangen dan landen als het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk.⁵ Bekende voorbeelden hiervan zijn natuurlijk het niet aanpakken van de mensenrechten in China of het aanvankelijke verzet tegen sancties tegen Rusland. Maar ook zet Duitsland zijn economische belangen tegen Europa door, zoals het in de zomer van 2013 tegenwerken van de plannen van de Europese Commissie de export van Chinese zonnepanelen wegens dumping een strafheffing op te leggen. Dit nadat Beijing bedreigd had om onder meer de tol voor luxe auto's drastisch te verhogen. Sowiesso neigt Berlijn ernaar buiten Brussel om met China zaken te doen. Dat is gegeven het belang van de Chinese exportmarkt voor Duitsland niet geheel onbegrijpelijk – 45% van de EU-export naar China komt uit Duitsland – maar het frustreert wel de ontwikkeling van Europees beleid.⁶

Kortom, tussen het zelfbeeld van Duitsland als een idealistisch land dat zich internationaal vooral wil inzetten voor mensenrechten, democratie en rechtsstatelijkheid en de dagelijkse praktijk van een sterk economisch gemotiveerde politiek gaapt een diepe kloof. En dat is risicovol. De discrepantie tussen de voorstelling van de Duitse buitenlandse politiek in de publieke ruimte en de feitelijke vormgeving en uitvoering ervan, maakt het Duitse beleid democratisch kwetsbaar, aldus de Berlijnse politicoloog Herfried Münkler.⁷ Door de kloof tussen de hoge morele maatstaven en morsige werkelijkheid kan de gevoerde politiek snel worden afgeschilderd als onoprecht en dus

Buitenlandse politiek wordt in het Duitse zelfbeeld nog steeds graag in altruïstische termen beschreven

worden geschandaliseerd. Een goed voorbeeld hiervan is de discrepantie tussen terughoudendheid bij het inzetten van militaire machtsmiddelen en Duitsland als één van de grootste wapenexporteurs van de wereld.⁸ En dit aan de kaak stellen van schijnheiligheid hoeft niet alleen te gebeuren door mensen die oprecht vinden dat de prioriteit aan waarden zou moeten worden gegeven, maar evenzogoed door diegenen die belang hebben bij het ondermijnen van beleid. Juist landen en bewegingen met een bedenkelijke staat van dienst, wijzen maar al te graag op de hypocrisie van en selectieve verontwaardiging in het Duitse (en Westerse) beleid.

Een ander probleem, dat zich met de sterke nadruk op mensenrechten als hoogste prioriteit van buitenlands beleid ook aandient, is dat deze doelstelling nooit echt kan worden verwezenlijkt. Het wekken van verwachtingen die niet waargemaakt kunnen worden, keert al snel als een boemerang terug en leidt tot scepsis in de publieke opinie en bij de partners die deze als niet serieus te nemen retoriek aanhoren. Geloofwaardigheid en verwachtingsmanagement zijn daarom ook in de buitenlandse politiek van groot belang. Voor een duurzame ondersteuning van het beleid in de publieke opinie zijn heldere, bereikbare doelstellingen te prefereren boven hoogverheven idealen.

Duitse zelfbeelden: *Zivilmacht*; *Handelsstaat*; *Berechenbaarheid*; en *Verlässlichkeit*

Als *Zivilmacht* geeft de Bondsrepubliek altijd prioriteit aan diplomatie boven het dreigen met (militaire) machtsmiddelen. Haar grondgedachte is dat alle problemen door onderhandelingen kunnen worden opgelost. Nu heeft niemand bezwaar tegen dialoog, maar soms kan het noodzakelijk zijn geloofwaardig met machtsmiddelen te kunnen dreigen om tot resultaat te komen. Duitsland heeft volgens Joachim Krause van het *Institut für Sicherheitspolitik* in Kiel moeite de rol van harde machtsmiddelen in de internationale politiek goed in te schatten. Het land bevindt zich nog steeds in een winterslaap wanneer het gaat om de waarneming van militaire dreigingen. Ook slaagt het er niet goed in militaire middelen zo in te zetten dat ze een zinvolle aanvulling zijn op een primair civiel georiënteerde buitenlandse politiek.⁹ Hiertoe is versterking van de NAVO en de trans-Atlantische band sterk gewenst.

Duitsland beschouwt zichzelf niet alleen als een *Zivilmacht* maar ook als een *Handelsstaat*. Daarmee wordt niet bedoeld dat economische

belangen de hoogste prioriteit hebben, maar dat internationale handel leidt tot verdergaande interdependentie, die op haar beurt er weer toe leidt dat landen minder snel een militair conflict aangaan, omdat de nevenkosten daarvoor te hoog zijn. Dit uitgangspunt is in de Oekraïne-crisis niet bewaarheid. De wederzijdse economische afhankelijkheid en interdependentie tussen Rusland en de EU-lidstaten is groter dan ooit tevoren, maar heeft niet voorkomen dat Poetin toch met geweld grenzen wil wijzigen.¹⁰

Ook de poging Rusland in een moderniseringspact meer aan Europa te binden – een soort voortzetting van de *Wandel durch Annäherung Ostpolitik* in de jaren '70 en '80 – blijkt achteraf te optimistisch of zelfs naïef te zijn geweest. Duitsland wilde de vele signalen dat Poetin streefde naar een herstel van de oude geopolitieke invloedssferen, niet zien.

Henry Kissinger zei eens dat diplomatie begint met de wereld door de ogen van de anderen te zien. Duitse politici neigen er eerder toe te denken dat alle andere landen net zo geneigd zijn om alle problemen door middel van diplomatie op te lossen en een even grote afkeer hebben van militair geweld. De neiging zichzelf als gidsland of als voorbeeld te zien, waaraan de andere landen zich zouden moeten spiegelen, is groot en staat een realistische analyse van spanningen en conflicten elders in de wereld in de weg. De regels van het spel worden niet alleen door diegenen bepaald die ze onderschrijven, maar evenzogoed door degenen die ze breken.

Een derde zelfbeeld dat door de internationale experts vrijwel unisono onderuit wordt gehaald, is dat van Duitsland als een betrouwbare en berekenbare partner. *Berechenbaarheid* en *Verlässlichkeit* zijn groundbegrippen van de Duitse politiek. Juist in Duitsland, waar multilateralisme de kern van het buitenlands beleid vormt, zijn betrouwbaarheid en het vermijden van *Alleingänge* essentiële waarden. In de praktijk blijkt Duitsland wel degelijk belangrijke beslissingen te nemen zonder deze eerst met de Europese partners door te spreken. Denk hierbij slechts aan de *Atomusstieg*, de *Energiewende* en aan de herstructurering van de strijdkrachten. Bovendien is het vaak allesbehalve eenvoudig te voorspellen welke standpunten de Bondsrepubliek zal gaan innemen.

Allereerst is er de spanning door de twee grote maximes die uit de Tweede Wereldoorlog zijn geleerd: 'nooit meer oorlog' en 'nooit meer al-

De dominantie van Duitsland: Bondsprezident Gauck en Bondskanselier Merkel poseren met *die Mannschaft* en de zojuist gewonnen voetbalwereldbeker. Foto: Flickr.com, Wolf Gang

leen'. Deze kunnen natuurlijk conflicteren wanneer bondgenoten voor een militair ingrijpen opteren, zoals in het geval van Libië. Bovendien is de Duitse buitenlandse politiek over het algemeen traag. Dit komt doordat Berlijn eigenlijk zeer *status quo*-georiënteerd is. Liever geen experimenten. De ervaring leert overigens dat (militair) ingrijpen zelden tot de gewenste resultaten leidt, wat de animo voor nieuwe avonturen er niet groter op maakt. Duitsland wacht verder ook liever af hoe andere landen reageren, dan dat het zelf het voortouw neemt. Met Angela Merkel als Bondskanselier zijn het geduldig afwachten en het uitzitten welhaast tot kunst verheven. Dat de bevolking ook weinig voelt voor een actieve politiek, maakt het optreden nog gereserveerder. Het netto-effect van dit alles is echter wel dat het voor andere landen vaak als onberekenbaar wordt beschouwd.¹¹

Het opgedrongen leiderschap van Duitsland in Europa

Zeker in Europees verband kan Duitsland zich een afwachtende houding niet langer veroorloven. Traditioneel is het altijd bereid geweest net iets meer te geven dan andere landen en net wat minder strikt de eigen belangen na te streven. Duitsland als dienende leider. Dit dienende is steeds minder het geval. Maar het leiderschap wordt Duitsland wel opgedrongen. Dat geldt voor de economische crisis, voor de vraag wat te doen met een Frankrijk dat de begrotingsdoelstellingen niet haalt en uiteraard ook voor Oekraïne en Rusland. Met een Verenigd Koninkrijk dat onder Cameron vooral met zichzelf bezig is en nog maar

met één been in de EU staat en een Frankrijk dat er onder Hollande niet in slaagt de zaak weer op de rails te krijgen, blijft Duitsland het enige land dat de kar kan en moet trekken. Maar ook hier doet zich weer de vraag van Kissinger voor of je de wereld beziet door de eigen nationale bril of ook door de bril van de anderen. Merkel heeft heldere ideeën over hoe Europa zich fit dient te maken voor een geglobaliseerde economie, namelijk een goed product tegen een goede prijs leveren. En dat betekent matigen met lonen, een sober begrotingsbeleid, structurele hervormingen die tot meer flexibiliteit moeten leiden en investeren in onderwijs en onderzoek. Maar of de andere landen de voorgeschreven dosis van dit medicijn aankunnen, is zeer de vraag.

Een verwijdering door het vasthouden aan eigen beleid tussen Duitsland en andere landen, Frankrijk in het bijzonder, is voor iedereen hoogst onwenselijk. Natuurlijk voor de EU, omdat zonder Frans-Duitse overeenstemming niets gaat, maar ook voor Duitsland, omdat een effectieve Duitse Europese en buitenlandse politiek alsook defensie- en veiligheidsbeleid slechts in Europees verband mogelijk is. De gevaren van een machtsva-

Met Angela Merkel als Bondskanselier zijn het geduldig afwachten en het uitzitten welhaast tot kunst verheven

cuüm zijn groot, zeker ook nu de Verenigde Staten zich minder engageren als ten tijde van de Koude Oorlog. Oekraïne leert hoe Rusland gebruik heeft kunnen maken van de geringe Amerikaanse betrokkenheid en een gebrek aan Europese eenheid. Deze zwakte heeft Poetin er mede toe verleid de risico's die verbonden zijn aan het inlijven van de Krim en het ondersteunen van de opstandelingen in Oost-Oekraïne te nemen.

Het gaat daarom bij de heroriëntering van de Duitse politiek – en dat geldt zeker voor 'Review 2014' – niet om het verbeteren van de nationale politiek, maar om een effectieve Europese inbedding van beleid. Slechts in Europees verband is Duitsland in staat een rol op de internationale Bühne te spelen.

Of Duitsland de Europese en buitenlands-politieke uitdaging ook werkelijk voortvarend zal oppakken, valt te betwijfelen. De verwachtingen en wensen van de experts en de bevolking lopen sterk uiteen. Daar waar de experts een grotere en actievere rol van Duitsland wensen, antwoordt een meerderheid van 60% van de bevolking met nee op de vraag of Duitsland zich in de toekomst

internationaal meer moet engageren.¹² In 1994 was 62% nog voorstander van een sterkere betrokkenheid van Duitsland. De reden voor het geringe engagement is vooral dat men van mening is dat Duitsland zelf al genoeg problemen heeft. Militair ingrijpen wordt al helemaal niet gewaardeerd (13%). De twee kernvragen van de buitenlandse politiek: 'welke middelen' en 'welke prijs', worden dus beantwoord met 'weinig' en 'goedkoop'. Buitenlandse politiek beschouwt men liever als het gratis belijden van mooie idealen van hoog moreel gehalte.

Het is de politiek dus tot nog toe onvoldoende gelukt duidelijk te maken dat de Europese en buitenlandse politiek juist tot doel hebben het land stabiel en welvarend te houden.

Eén van de doelstellingen van 'Review 2014' is daarom ook het debat met het publiek op te zoeken, om de keuzes die gemaakt worden beter te communiceren en zo het draagvlak voor het beleid te vergroten. Het is een indrukwekkend programma met tientallen publieksbijeenkomsten en discussies. Maar of het ook bijdraagt aan een klimaatverandering, moet nog worden afgewacht.

NOTEN

- 1 <http://www.bundespraesident.de/SharedDocs/Reden/DE/Joachim-Gauck/Reden/2014/01/140131-Muenchner-Sicherheitskonferenz.html>
- 2 http://www.auswaertiges-amt.de/sid_0EEB43D1066AE45F2A36CDB5B6145357/DE/Infoservice/Presse/Reden/2014/140201-BM_M%C3%BCSiKo.html <http://www.nato.diplo.de/content-blob/4123416/Daten/3885836/redevdleyensiko2014.pdf>
- 3 Opmerkelijk is overigens dat Angela Merkel zich opvallend afzijdig heeft gehouden van dit initiatief. Zij is uiteraard geïnformeerd, maar stelt zich verder passief op. Ze laat het als het ware gebeuren, zonder zelf expliciete verantwoordelijkheid te nemen of een standpunt te bepalen. Waarschijnlijk is dit ook ingegeven door de wetenschap dat een oproep tot een actievere buitenlandse politiek en veiligheidsbeleid (en dus ook meer budget voor bijvoorbeeld defensie) in Duitsland electoraal gezien niet zonder meer positief uitpakt.
- 4 Körber-Stiftung, 'Einmischen oder zurückhalten? Ergebnisse einer repräsentativen Umfrage von TNS Infratest Politikforschung zur Sicht der Deutschen auf die Außenpolitik', Berlin, 2014 (http://www.koerberstiftung.de/fileadmin/user_upload/internationale_politik/sonderthemen/umfrage_aussenpolitik/Koerber-Stiftung_Umfrage_Aussenpolitik_Broschuere.pdf).
- 5 Charles Grant, 'Ein Drückeberger: strategisch schwach und merkantilistisch!' (<http://www.review2014.de/de/pdf/aussensicht/article/ein-drueckeberger-strategisch-schwach-und-merkantilistisch.html>); Anne-Marie Le Gloannec, 'Keine Brücke zwischen Ost und West' (<http://www.review2014.de/de/pdf/aussensicht/article/keine-bruecke-zwischen-ost-und-west.html>); Nathalie Tocci, 'Deutsche Außenpolitik – wirtschaftlich stark und politisch schwach. Menschenrechten stehen hinten an' (<http://www.review2014.de/de/pdf/aussensicht/article/einbinden-aufstrebender-maechte-fuer-demokratie-menschenrechte-und-rechtstaatlichkeit.html>); vgl. ook Davood Moradian, 'Deutschland: eine unsichere Macht in Konflikten' (<http://www.review2014.de/de/pdf/aussensicht/article/deutschland-eine-unsichere-macht-in-konflikten.html>).
- 6 Zie ook: Timothy Garton Ash, 'Deutsche Führung – aber wie?' (<http://www.review2014.de/de/pdf/aussensicht/show/article/erste-prioritaet-fuer-deutschland-die-eu-wiederbeleben.html>).
- 7 Herfried Münkler, 'Die gefährliche Kluft zwischen Schein und Tun. Auf die Interessen kommt es an!' (<http://www.review2014.de/de/pdf/aussensicht/show/article/die-gefaehrliche-kluft-zwischen-schein-und-tun.html>).
- 8 Arnd Henze, 'Rüstungsexporte konterkarieren deutsche Glaubwürdigkeit' (<http://www.review2014.de/de/pdf/aussensicht/article/ruestungsexport-und-ruestungskontrollpolitik-zwei-seiten-einer-medaille.html>).
- 9 Joachim Krause, 'Die europäische Ordnung verteidigen' (<http://www.review2014.de/de/pdf/aussensicht/article/die-europaeische-ordnung-verteidigen.html>).
- 10 Zie ook: Thomas Risse, 'Deutschland als europäische Führungsmacht' (<http://www.review2014.de/de/pdf/aussensicht/show/article/deutschland-als-europaeische-fuehrungsmacht.html>).
- 11 Zie: <http://www.review2014.de/de/pdf/blog/article/kontroverse-berechenbarkeit-deutscher-aussenpolitik.html>
- 12 http://www.koerberstiftung.de/fileadmin/user_upload/internationale_politik/sonderthemen/umfrage_aussenpolitik/Koerber-Stiftung_Umfrage_Aussenpolitik_Broschuere.pdf

De tanende invloed van de Franse diplomatie

Ook al probeert president Hollande op gezette tijden naar de buitenwacht toe het beeld te schetsen van een krachtadig Frankrijk, het valt niet te ontkennen dat de politieke en economische macht van Frankrijk de laatste decennia is afgekald, en dit ten faveure van de groeiende macht van Duitsland. Sommigen spreken van het einde van de Frans-Duitse as, die zo lang één van de fundamenteën van de Europese integratie is geweest, of zelfs van de Franse onderwerping aan Duitsland. Toch zou het te voorbarig zijn om het belang van Frankrijk in Europa en de wereld volledig af te schrijven.

Op 28 augustus jl. hield de Franse president François Hollande tijdens de 22ste conferentie van ambassadeurs een toespraak waarin hij de belangrijkste prioriteiten voor de Franse diplomatie uit de doeken deed. Hij deed dit in een context van groeiende spanningen in Oost-Oekraïne, de oorlog in Gaza, de opkomst van de Islamitische Staat (IS) in Irak en Syrië en de ravage die de pandemie ebola aanricht in West-Afrika. Frankrijk, aldus president Hollande, heeft niet alleen het recht, maar ook de plicht zich in elk van deze geopolitieke brandhaarden een positie te bepalen en zelfs tussenbeide te komen, in het belang van het land, van Europa en de internationale gemeenschap.

Hollande's ambitieuze speech, waarin hij ook lang stilstond bij de geslaagde Franse interventie in Mali, had twee onderling verbonden doelen. Enerzijds moest zij het geplaagde binnenlandse imago van een steeds zwakker wordende (of ten minste zwakker gepercipieerde en geportretteerde) president oppoetsen. Anderzijds diende zij naar de buitenwacht toe het beeld te schetsen van een krachtadig Frankrijk, een land dat in staat is doelgericht te reageren wanneer het geconfronteerd wordt met buitenlandse dreigingen, een land dat nog steeds meetelt en meespeelt met de grote jongens van de wereldpolitiek.¹ Deze portrettering van de eigen diplomatieke kracht is een constante in het buitenlandspolitieke discours van Frankrijk, in het bijzonder sedert

de installatie van de Vijfde Republiek onder president De Gaulle.

Kloof tussen imago en realiteit

Toch valt er niet te ontkomen aan de vaststelling dat er een steeds diepere kloof gaapt tussen het geprojecteerde imago en de politieke realiteit. De laatste tien jaren valt een afkalving van de Franse diplomatieke macht waar te nemen. Eigenlijk is dit slechts een versnelde fase van een proces dat al veel langer gaande is en dat, afhankelijk van de invalshoek, begon na de nederlaag van Napoleon Bonaparte in Waterloo (1815); die van zijn opvolger Napoleon III tijdens de Frans-Pruisische oorlog (1870); de uitputtingsslag van de Eerste Wereldoorlog, die alleen met de hulp van Groot-Britannië en de Verenigde Staten gewonnen kon worden; of de vernedering van de Tweede Wereldoorlog. Telkens was het de Duitse oosterbuur die verantwoordelijk was voor de verzwakking van Frankrijks positie op het Europese en het wereldtoneel. Ook de recente klappen die de Franse diplomatie te verwerken krijgt, kunnen verklaard worden als een volgende stap in het verhaal van de wisselende Frans-Duitse verhoudingen. Sommigen spreken van het einde van de Frans-Duitse as, die zo lang één van de fundamenteën van de Europese integratie is geweest, of zelfs van de Franse onderwerping aan Duitsland of een door Duitsland gedomineerd Europa.²

Manuel Duran promoveerde dit jaar aan de Universiteit van Antwerpen met een proefschrift over substatelijke diplomatie in het Middellandse-Zeegebied. Momenteel werkt hij als wetenschappelijk attaché aan het Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis te Brussel.

De Frans-Duitse as van Europa

Na de verwoestingen van de Tweede Wereldoorlog was het voor de Franse beleidsmakers zonneklaar dat het roer om moest. Het politieke, economische en culturele machtscentrum van de wereld was definitief verschoven van Europa naar de Verenigde Staten en de Sovjetunie, de nieuwe nucleaire grootmachten. Bovendien stond Frankrijk, net zoals andere Europese landen, aan de vooravond van een lang en vaak pijnlijk dekolonisatieproces. Om de verloren macht zoveel mogelijk te consolideren, en om te voorkomen dat Duitsland zich in de nabije toekomst weer tegen Frankrijk zou keren, volstond het niet meer om *cavalier seul* te spelen.

In het *Elysée* en aan de Quai d'Orsay werd een buitenlandspolitieke doctrine uitgewerkt die berust op vier grote pijlers. Om te beginnen hield Frankrijk vast aan zijn eeuwenoude indrukwekkende diplomatieke netwerk van ambassades en consulaten. Ten tweede werd de ontwikkeling van een moderne culturele diplomatie ter hand genomen, met de *Francophonie* als één van de belangrijkste speerpunten. Mede dankzij de voorspraak van de Britse premier Winston Churchill verkreeg Frankrijk een zetel in de VN-Veiligheidsraad, waardoor het land zich verzekert wist van een sterke stem in tal van multilaterale gremia. Parallel daaraan besloot de Franse regering tot de ontwikkeling van een eigen kernwapen, de zogenaamde *Force de Frappe*, die het land militair de nodige autonomie, geloofwaardigheid en slagkracht moest geven. Ten slotte besloot Frankrijk vol in te zetten op de Europese integratie. Alleen binnen een sterk Europa was Frankrijk in staat zich nog te meten met de andere grootmachten, en van begin af aan was de Frans-Duitse samenwerking één van de belangrijkste motoren van de Europese integratie.

Jean Monnet en Robert Schuman waren de belichaming van de toenadering van de vroegere aartsvijanden om via economische samenwerking en integratie ook een nieuw welvarend en vreedelievend Europa op te bouwen. Van aanvang af is deze Frans-Duitse samenwerking veel-lagig. Tal van Duitse en Franse gemeenten zijn *jumelages* (verbroederingen) aangegaan; culturele en universitaire uitwisselingen tussen beide landen hebben het licht gezien, onder meer in het kader van herdenkingsprogramma's over de beide wereldoorlogen; Franse regio's en Duitse *Länder* werken intensief samen in de talrijke grensoverschrijdende, interregionale en transnationale programma's van de Europese Territoriale Samenwerking; en de TriRhena en de Saarland-Lorraine-Luxemburg-

Rijnland euroregio's hebben het levenslicht gezien. De intensieve samenwerking tussen beide landen, alsook de gezamenlijke inspanningen tot meer Europese integratie te komen, leidden ertoe dat men steeds vaker van de Frans-Duitse as van de Europese Unie ging spreken.

Ook de "Frans-Duitse presidentskoppels", de politieke maar ook persoonlijke contacten en samenwerking tussen Franse staatshoofden en Duitse regeringsleiders, hebben beide landen dichter bij elkaar gebracht. Charles de Gaulle en Konrad Adenauer waren de eersten die hier serieus werk van maakten, maar het waren vooral de latere koppels Giscard d'Estaing-Schmidt en Mitterrand-Kohl die samen aan de wieg stonden van de Akkoorden van Helsinki (1975), het tot stand komen van de Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa (OVSE), de directe verkiezingen van het Europees Parlement, de oprichting van het Europees Monetair Stelsel, de invoering van de Europese munt en de toetreding van Griekenland tot de Europese Gemeenschappen.³

De Frans-Duitse as bestaat echter voor een groot deel bij de gratie van een subtiel machtsevenwicht tussen beide landen. Frankrijk zag in de deling van een stevig in de NAVO verankerd Duitsland tijdens de Koude Oorlog, gecombineerd met de eigen zetel in de VN-Veiligheidsraad en de *Force de Frappe*, een garantie dat de economische dominantie van (toen nog West-) Duitsland binnen Europa niet zal overhellen naar een regelrechte dominantie van de Bondsrepubliek. De as Bonn-Parijs is, met andere woorden, het resultaat van een reeks politieke en economische evenwichten die de machtsverdeling in continentaal Europa garanderen.

De Duitse eenmaking na 1989 verstoorde echter het evenwicht binnen de as. De eerste die dit beseftte, was de toenmalige Franse president François Mitterrand, die slechts schoorvoetend met de Duitse eenmaking instemde, op voorwaarde dat het Duitse demografische gewicht en de daarmee gepaard gaande toegenomen invloed in het Europees Parlement en andere Europese instellingen gecompenseerd zouden worden door het opgeven van de Duitse Mark voor een eengemaakte Europese munt, waarover ook Parijs in hoge mate zeggenschap zou hebben. Aanvankelijk werkte Mitterrands strategie. Duitsland gaf de D-Mark op, en ook de dominantie van de *Bundesbank* werd gecounterd door de oprichting van de Europese Centrale Bank. Terwijl de verdere verdieping en verbreding van de Europese Unie een succes was, kreunde het

De Frans-Duitse as heft de handen op bij de uitreiking van de Nobelprijs voor de Vrede voor de Europese Unie in 2012 Foto: Flickr.com, Statsministerens kontor

nieuwe Duitsland van Helmut Kohl en diens opvolger Gerhard Schröder onder de kosten van de Duitse eenmaking. Lange tijd werd Duitsland gezien als de “zieke man van Europa”.

Een nieuwe Europese constellatie

Aan het begin van het nieuwe millennium leek de Frans-Duitse as stand te houden. Zo vonden Berlijn en Parijs elkaar (en Brussel en Luxemburg) in hun gezamenlijk verzet tegen de Amerikaanse inval in Irak. Maar na de zogenaamde Pralinentop van 2003 zouden de Frans-Duitse verhoudingen binnen de Europese Unie, en daarmee ook de positie van beide partijen afzonderlijk, drastisch veranderen. De komst van Angela Merkel als eerste bondskanselier uit het voormalige Oost-Duitsland in 2005 gebeurde op hetzelfde moment als de uitbreiding van de EU in oostelijke richting. Van meet af aan voer Duitsland, dat ondertussen weer aangeknoopt had bij zijn economische groei van vóór de hereniging, een veel Atlantischer koers, onder andere door stevig in te zetten op de in Frankrijk als problematisch ervaren Trans-Atlantische Vrijhandelszone.

De crisis in de eurozone sinds 2008 zette de verhoudingen tussen de vroegere partners van de as verder onder druk. Terwijl Frankrijk kreunt onder een hoge staatsschuld en werkloosheid, gecombineerd met lage groeicijfers, profiteert Duitsland van een gezonde begroting, een sterke export en lage werkloosheidscijfers. De Duitse roep om een strak begrotingspad, budgettaire discipline en ingrijpende bezuinigingen als middelen om de crisis in de eurozone te lijf te gaan, hierin gevolgd door de Europese Commissie en de Europese Centrale Bank, staan lijnrecht tegenover het Frankrijk van François Hollande, die er niet in lijkt te slagen de Franse economie uit het slop te halen. Frankrijk is, met andere woorden, het economisch zwakkere broertje van Duitsland geworden. Zijn kernwapen, zijn zetel in de VN-Veiligheidsraad en zijn diplomatieke netwerk in Afrika en Azië wegen vandaag minder door dan zijn staatsschuld, zijn handelsbalans of zijn leencapaciteit op de internationale financiële markten.⁴

Ook op geografisch en geopolitiek gebied heeft Frankrijk zijn centrale positie verloren aan Duitsland. De uitbreidingen van 2004 en 2007 hebben het geografische gewicht in de EU doen over-

hellen naar het Oosten, met de Bondsrepubliek als centrale spelverdeler. De landen uit het voormalige Oostblok bekleden nu belangrijker functies in de nieuw geïnstalleerde Europese Commissie, terwijl met de voormalige Poolse premier Donald Tusk als nieuwe voorzitter van de Europese Raad de Unie een beduidend "oostelijker" karakter zal krijgen. De vorige Franse president Nicolas Sarkozy ondernam in 2007-2008 een poging deze geopolitieke verschuiving naar het Oosten een halt toe te roepen met de oprichting van de Mediterrane Unie. Dit door Frankrijk gedomineerde politieke en economische project diende het Proces van Barcelona nieuw leven in te blazen en had tot doel de landen aan de drie oevers van de Middellandse Zee dichterbij elkaar te brengen, omdat – zoals de toenmalige Franse minister van Buitenlandse Zaken Bernard Kouchner zei: "het is in het Zuiden dat de toekomst van Europa zich zal afspelen", een duidelijke stellingname tegen de Duitse politiek in Oost-Europa.⁵ Om dezelfde reden verzette Angela Merkel zich tegen het project, dat op haar aansturen uitgebreid werd met alle lidstaten van de EU, tot de "Unie voor de Middellandse Zee" werd omgedoopt en dat in de praktijk gerund zou worden door de Europese Commissie.

De uitholling van de Franse geopolitieke invloed wordt versterkt door het besef dat de Franse staatshoofden zich in Europese dossiers meer laten leiden door binnenlandspolitieke motieven, in tegenstelling tot de Duitse kanselier. Zo drukte Sarkozy de strenge Europese begrotingsregels door om het verschil te maken met de socialis­tische oppositie, terwijl Hollande zich afzette tegen deze budgettaire discipline tijdens de presidentiële campagne, om deze daarna toch te volgen toen hij eenmaal in het *Elysée* had plaats­genomen. Deze tweeslachtige houding staat in schril contrast met de schijnbare standvastigheid van de Duitse kanselier en wordt nog versterkt door de even dubbelzinnige relatie van de Franse publieke opinie ten aanzien van de EU.

Terwijl het Franse referendum over het Verdrag van Maastricht in 1992 nog een dubbeltje op zijn kant was, haalde het nee-kamp het bij het referendum over het Verdrag tot vaststelling van een Grondwet voor Europa in 2005. Niet alleen toonden beide referenda aan dat het animo van de Franse bevolking minder groot was dan dat van zijn staatshoofden, ook legden ze telkens pijnlijk de breuklijnen binnen de grote partijen bloot, waarbij zowel links als rechts de zittende president telkens had af te rekenen met een eurosceptische dissidentie in eigen rangen.

Frankrijk en Duitsland
fungeren van oudsher
als communicerende
vaten in het politieke
machtsevenwicht
op het Europese
continent

Over macht en invloed...

Het valt dus niet te ontkennen dat de politieke en economische macht van Frankrijk de laatste decennia is afgekald, en dit ten faveure van de groeiende macht van Duitsland. Beide landen fungeren van oudsher als communicerende vaten in het politieke machtsevenwicht op het Europese continent. Toch zou het te voorbarig zijn om het belang van Frankrijk in Europa en de wereld volledig af te schrijven. Niet alleen is de dominantie van Berlijn kwetsbaarder dan vaak wordt aangenomen,⁶ bovendien blijft de Franse diplomatie over een aantal troeven beschikken die de Europese politieke en economische conjunctuur overstijgen. Zoals reeds aangehaald bezit Frankrijk nog steeds de belangrijke zetel in de VN-Veiligheidsraad en een – zij het sterk gereduceerd – eigen kernwapen. Ook heeft Frankrijk, meer dan Duitsland, de laatste jaren een aantal opmerkelijke buitenlandspolitieke en militaire initiatieven genomen. Hierdoor heeft Frankrijk zich ontpopt tot een bemiddelaar tussen oorlogvoerende landen (Georgië, 2008) of tot de voortrekk­er van multilaterale troepen (Mali, 2013).

Maar naast deze "harde" machtsinstrumenten kan Frankrijk nog steeds bogen op een indrukwekkend diplomatiek apparaat (na dat van de Verenigde Staten het grootste ter wereld), gecombineerd met de culturele uitstraling van de *Francophonie*. Ook beoefent Frankrijk steeds meer een inclusief diplomatiek model, waar-

bij economische actoren, de eigen *civil society*, maar ook zijn steden, departementen en regio's betrokken worden bij de beleidskeuzen en de implementatie daarvan. Vooral op het snijpunt van de economische diplomatie, de zogenaamde territoriale ontwikkeling van steden, departementen en regio's, en de gedecentraliseerde ontwikkelingssamenwerking, ontwikkelde Frankrijk het laatste decennium een uniek en flexibel model, waarbij de Quai d'Orsay steeds nauwer samenwerkt met economische, lokale en buitenlandse actoren.⁷ Vooral in Afrika en in Azië verzekert dit

model Frankrijk niet zozeer van harde politieke macht, maar des te meer van een dieper gaande en verankerde economische en culturele invloed.⁸ Voorlopig lijken de Europese en de internationale agenda, met de voortdurende economische malaise en diverse veiligheidsdreigingen aan de grenzen van Europa, te pleiten voor een realistische – lees: militaire en harde economische – machtsaanpak, maar het is niet uitgesloten dat op de lange termijn de zachte invloedspolitiek van Frankrijk duurzamer zal blijken te zijn.

NOTEN

- 1 Pascal Boniface, 'Discours de Hollande aux ambassadeurs: des ambiguïtés persistantes sur Israël / Palestine', *Le Nouvel Observateur*, 29 augustus 2014.
- 2 Emmanuel Todd, 'L'Allemagne tient le continent européen', 2014 (<http://www.les-crises.fr/todd-3-l-allemande-tient-le-continent-europeen/>).
- 3 Virginie Mamadouh & Herman van der Wusten, 'De Frans-Duitse as: politieke top en dagelijkse samenwerking', *Geografie*, oktober 2010, blz. 26-29.
- 4 Olivier Rozenberg, 'Avec l'Union européenne, un tournant majeur', *Questions Internationales*, vol. 61, mei 2014, blz. 70.
- 5 *Le Monde*, 10 juli 2008.
- 6 Jonathan Holslag, 'Duitsland is het China van Europa', *De Morgen*, 4 november 2013.
- 7 Global Local Forum, *La coopération transfrontalière: levier pour le développement et la paix*, Parijs: Editions du secteur public, 2013.
- 8 Maurice Vaïsse, 'La puissance ou l'influence?', in: J.-Cl. Allain e.a. (red.), *Histoire de la diplomatie française, volume II: De 1815 à nos jours*, Parijs: Perrin, 2007, blz. 427-462.

Turks schaakspel met Koerden en salafisten

Gedurende de gehele twintigste eeuw streeden de Koerden, die verspreid leven over Irak, Iran, Turkije en Syrië, voor meer autonomie binnen deze staten. Er vloeyde daarbij veel bloed; foltering, verbanning en dood vielen vele Koerdische militanten ten deel. De Koerden zijn nu terug van weggeweest. Ze timmeren aan de weg naar meer zelfstandigheid in de landen die zijn voortgesproten uit het Ottomaanse Rijk, namelijk Irak, Turkije en Syrië. Altijd als de regeringen van die landen stevig in het zadel zaten, hebben de Koerden geleden.

Omgekeerd schiept de verzwakking van die regimes kansen voor hen. Over Irak denken waarnemers dat het land weleens uit elkaar zou kunnen vallen, en wel in drie delen: in een sji'itisch, soennitisch-Arabisch en een Koerdisch deel. Syrië lijkt een zelfde lot te ondergaan, met het salafistische kalifaat van de terreurgroep Islamitische Staat (IS) en met autonome Koerdische kantons. Turkije houdt nog stand, maar blijft het een eenheidsstaat wanneer ook de Turkse Koerden op meer autonomie zullen hameren? In bepaalde gedeelten van het zuidoosten kan de Turkse overheid zelfs haar gezag niet doen gelden. Die grenzen, die na de val van het Ottomaanse Rijk op basis van het Sykes-Picot-Akkoord uit 1916 tussen Britten en Fransen werden getrokken, zouden weleens kunnen vervagen. De terreurorganisatie IS toont dat duidelijk aan door haar heerschappij over de grenzen tussen Syrië en Irak heen te vestigen. Ook de Koerden stevenen af op een eigen staat of staten. In Noord-Irak hebben ze een stevig gefundeerde deelstaat opgebouwd, de Kurdish Regional Government (KRG), en ook in Syrië creëerden ze met 'Rojava' een eigen staatkundige entiteit.

De belegering van de Syrisch-Koerdische stad Kobanê aan de Turkse grens door IS vestigde de aandacht van de wereld op het bestaan van die Koerdische autonomie in Syrië. Die is er ontloken nadat de Syrische president al-Assad zijn troepen terugtrok uit de door Koerden bewoonde regio's in het noorden van het land, om zich beter te kunnen richten op die gebieden waar de oppositie tegen zijn bewind sterk stond. De Koerdische *Partiya Yekitiya Demokrat* (PYD) of Democratische Eenheidspartij vulde als sterkste macht ter plekke het vacuüm op en begon aan het opbouwen van een eigen bestuur in de kantons Efrîn, Kobanê en Cizîre; haar gewapende arm is de *Yekineyen Parastina Gel* (YPG) of 'Beschermingseenheden van het Volk'. De PYD zou een ideologische affiliatie hebben met de PKK. Ze behoort tot de Unie van Gemeenschappen in Koerdistan (*Koma Civaken Kurdistan*, KCK), een paraplu-organisatie van de PKK.

De PYD profiteerde dus van de verzwakking van het regime en de fragmentatie van de oppositie. In november 2013 werd de zichzelf besturende administratie *Rojava* ('West-Koerdistan') uitgeroepen met de installatie van een overgangsregering en een parlement met 82 afgevaardigden. De PYD ontkende dat dit een eerste stap naar afscheiding van Syrië zou zijn. Daarentegen wilde men een 'democratische vredelievende orde' in het leven roepen, waaraan een toekomstig pluralistisch Syrië zich zou kunnen spiegelen. Het Rojava-project zou, aldus de PYD, een "sociale confederatie tussen vertegenwoordigers van door Koerden bewoonde gebieden van Efrîn, Kobanê en Cizîre" vormen. Volgens critici zou de PYD echter het politieke leven in Rojava domineren en tegenstanders monddood maken; een ander verwijt luidde dat ze teveel zou aanleunen bij het regime in Damascus. De PYD antwoordde daarop dat het een strategische beslissing was om de confrontatie met Damascus niet aan te gaan en ze beschreef zichzelf als de 'derde weg' tussen het regime en de oppositie.

Rojava baart Turkije veel zorgen: weer een Koerdische staatkundige entiteit erbij – naast de KRG, waarmee Ankara zich pas na vele jaren heeft verzoend – en dan nog wel een entiteit die door een 'PKK-filiaal' wordt bestuurd. Voor Ankara lijkt Rojava een groter probleem te zijn dan IS. Sterker nog: Turkije en IS onderkennen in Rojava een gemeenschappelijke vijand, de eerste vanwege het Koerdische nationalisme, de tweede vanwege het 'democratisch-socialistische' seculiere experiment dat de Syrische Koerden er hebben opgezet. De internationale publieke opinie verweet Turkije een dubbelzinnige opstelling tegenover IS. Er circuleerden beelden van IS-militanten die zich vrijelijk bewogen in Turkse steden, van gewon-

den onder hen die werden verzorgd in Turkse ziekenhuizen en daarna ongemoeid de grens naar Syrië konden oversteken. Plotseling was er dan de verklaring van de Turkse president Recep Tayyip Erdoğan eind september dat Turkije zich aan de zijde van de internationale coalitie tegen IS wilde scharen.

Maar op woorden volgden geen daden. Het beeld van Turkse tanks met de loop gericht op de Syrische grensstad Kobanê, waar Syrische Koerden hevig slag leveren met IS: dat beeld ging de wereld rond als symbool van Ankara's passiviteit. Het Turkse leger bleef roerloos toekijken op het drama dat zich op een paar honderd meter van de grens afspeelde; de Turkse autoriteiten hielden de grens gesloten om te vermijden dat Turkse Koerden hun 'broeders' van de overkant hulp zouden kunnen bieden.

Velen vroegen zich af waarom de Turkse troepen niet in beweging kwamen. Sommigen trokken een historische parallel met het Rode Leger, dat tijdens de Opstand van Warschau in augustus 1944 vanaf de rechteroever van de Weichsel toekeek hoe de nazi's het Poolse verzet, dat ook anticommunistisch was, bloedig neersloegen. Erdoğan zou er, net als Stalin 70 jaar geleden, alle belang bij hebben een geduchte tegenstander te laten uitschakelen door 'derden'. Mocht Kobanê door IS onder de voet worden gelopen, dan zou met de PYD immers ook de PKK een zware nederlaag lijden.

Turkije verbindt een aantal voorwaarden aan een eventueel ingrijpen tegen IS, zoals de omverwerping van het regime van Assad en het installeren van een bufferzone, een *no fly-zone* in Noord-Syrië. Dat zou de veilige terugkeer van de anderhalf miljoen Syrische vluchtelingen mogelijk moeten maken en zou tegelijk de Koerdische autonomie in Rojava aantasten. Washington is niet gediend van zo'n *no-fly-zone* en ziet de val van Assad ook niet als een prioritaire doelstelling. Turkije houdt zich dus verder op de vlakte. Pas eind oktober gaf Ankara schoorvoetend toestemming aan de peshmerga's, de milities van de KRG, om de Syrische Koerden in de belegerde grensstad Kobanê te hulp te snellen, waarbij 'snellen' een eufemisme is. De afstand tussen Erbil (in de KRG) en Kobanê bedraagt een goede 120 kilometer, maar de peshmerga's hadden vijf dagen nodig om deze afstand via Turkije te overbruggen.

Het oorspronkelijke wantrouwen van Ankara tegenover de deelstaat van de Iraakse Koerden is weggesmolten wegens de goede economische relaties tussen Turkije en de KRG. Bovendien vormt Massoud Barzani, de president van de Koerdische autonome regio van Irak, binnen het wijdvertakte Koerdische nationalisme een tegengewicht tegen de PKK en dus ook de PYD. De deelname van de peshmerga's aan de strijd zou in de optiek van Ankara de populariteit van Barzani onder de Koerden moeten verhogen. Voor Turkije is Barzani een pion in een ingewikkeld schaakspel waarin ook IS, de PKK en Assad als vijanden optreden. Ankara vreest dat een eenzijdige uitschakeling van IS Assad zou helpen overleven, maar ook dat de val van Assad de PKK via de PYD in de kaart zou spelen.

Liefst van al zou Turkije IS en Assad tegelijk uitgeschakeld en daarnaast de PKK bedwongen zien. Maar door zijn passieve houding zet Ankara alles op het spel. Een overwinning van IS zal voor Ankara een bittere nasmaak krijgen: de terreurgroep zou via haar aanhang Turkije van binnenuit kunnen ondermijnen. De ondergang van Rojava zal de betrekkingen tussen de Turkse staat en zijn Koerdische minderheid alleen maar verder verzuren. De bloedige protesten in Turkije, waarbij tientallen doden vielen, gaven daarvan al een voorproefje.

Turkije
verbindt een
aantal voorwaarden aan
ingrijpen tegen IS, zoals de
omverwerping van het regime-
Assad en het installeren
van een *no fly-zone* in
Noord-Syrië

De leefwereld en denkbeelden van Nederlandse & Belgische Syriëgangers: een analyse van elf Facebook-accounts

Social media, zoals Facebook, spelen een zeer prominente rol in nationale en internationale jihadistische bewegingen; zij worden ook gebruikt door veel Syriëgangers. In dit artikel wordt verslag gedaan van een onderzoek naar de Facebook-accounts van elf Nederlandse en Belgische Syriëgangers. Dit onderzoek kan meer inzicht verschaffen in hun belevingswereld ten tijde van hun verblijf in Syrië en (mogelijk) Irak, maar ook in een onderliggende kwestie die veel politici en beleidsmakers bezighoudt, t.w. vormen Syriëgangers een bedreiging voor de westerse samenlevingen van waaruit zij naar Syrië vertrokken?

Hoewel er in de samenleving grote zorg bestaat over de mogelijke impact die terugkerende Syriëgangers kunnen hebben, is er tegelijkertijd maar weinig bekend over wat iemand die deelneemt aan de gewapende strijd in Syrië en Irak bezighoudt en welke sentimenten hij/zij erop na houdt.¹ Dit heeft verschillende redenen. Zo blijkt het voor onderzoekers, maar ook voor overheden, moeilijk inzichten te verwerven in de gesloten omgevingen van waaruit deze jongeren naar Syrië vertrekken. De chaos en de hevigheid van het conflict in Syrië, alsook de angst voor juridische en maatschappelijke repercussies zorgen er bovendien voor dat er slechts een geringe hoeveelheid informatie over deze personen vanuit het strijdgebied Nederland en België bereikt.

Sinds het begin van het conflict in Syrië spelen *social media* zoals Facebook een belangrijke rol bij de verspreiding van Syrische actualiteit. Ook strijders van groepen als Jabhat al-Nusra (JaN) en ISIS maken gebruik van sociale media om al dan niet georganiseerd verslag te doen van de

gebeurtenissen aan het front.² De AIVD schreef onlangs dat sociale media een zeer prominente rol spelen in nationale en internationale jihadistische bewegingen.³

Dit artikel beoogt op basis van een analyse van de Facebook-accounts van in totaal elf Nederlandse en Belgische Syriëgangers inzichten te verschaffen in hun belevingswereld ten tijde van hun verblijf in Syrië en (mogelijk) Irak. Welke onderwerpen bespreken zij op Facebook? Hoe schrijven zij over geweld? En tonen ze vijandigheid naar westerse samenlevingen nu ze in Syrië zijn? Antwoorden op dergelijke vragen zijn niet alleen van wetenschappelijk belang, maar kunnen ook meer inzichten verschaffen in een onderliggende kwestie die veel politici en beleidsmakers bezighoudt, namelijk: vormen Syriëgangers nu of in de toekomst een bedreiging voor de westerse samenlevingen van waaruit zij naar Syrië vertrokken?

Uiteraard zal dit artikel deze vraag niet definitief kunnen beantwoorden en slechts een aanzet vor-

Peter Grol is onafhankelijk onderzoeker; **Daan Weggemans** is als onderzoeker verbonden aan het Centrum voor Terrorisme & Contraterrorisme (CTC) van Campus Den Haag; **Edwin Bakker** is hoogleraar terrorisme en contraterrorisme aan de Universiteit Leiden en directeur van het CTC.

men tot verdere studies. Daarvoor is een analyse van sociale media te beperkt en zijn er voldoende goede argumenten te geven waarom mensen niet hun werkelijke (gewelddadige) gedachten of plannen via een online-platform kenbaar zullen maken. Tevens zorgen constante ontwikkelingen binnen Syrië en Irak alsook in westerse landen voor obstakels die het onmogelijk maken een goede voorspelling te doen over het toekomstige gevaar dat Syriëgangers zouden kunnen vormen.

Wij richten ons daarom primair op de, online gedeelde, belevingswereld van de door ons onderzochte personen, door te kijken naar de berichten die zij zelf tijdens hun verblijf in Syrië of Irak via Facebook verspreiden, om zo het debat over Syriëgangers te voeden met – zij het basale – empirische inzichten die veelal ontbreken in het huidige (wetenschappelijke) onderzoek en de berichtgeving in de media.

Bestuderen van sociale media

Voor deze studie is gekeken naar de berichten van elf personen met een Nederlandse of Vlaamse achtergrond die strijden in Syrië en/of Irak. Zij zijn onderdeel van een grotere groep van naar schatting 120 Nederlanders en 250 Belgen die naar de regio zijn gereisd om deel te nemen aan de gewelddadige strijd aldaar.⁴ Ongeveer dertig van de Nederlandse strijders zijn volgens de AIVD inmiddels teruggekeerd;⁵ in België wordt dit aantal teruggekeerden op zeventig geschat.⁶ Om een eerste beeld te krijgen van de belevingswereld van Syriëgangers ter plaatse, is de meetperiode van maart tot en met juni 2014 gekozen;⁷ voor deze periode zijn alle *posts* bestudeerd die door de onderzochte personen zelf op hun accounts zijn geplaatst (totaal 378).

De zoektocht naar geschikte Facebook-accounts voor onze analyse is gestart bij accounts van personen van wie de namen de afgelopen periode door de media in verband werden gebracht met jihadistische activiteiten in Nederland of van diegenen die daadwerkelijk naar Syrië waren afgereisd.⁸ Via hun Facebook-netwerk is ook een zoektocht gestart naar andere accounts van personen die zich (ook) in Syrië of Irak bevonden. Om vast te stellen of een persoon in Syrië of Irak verblijft en afkomstig is uit Nederland of België, zijn de volgende selectiecriteria gehanteerd:

- De account-houder zegt zelf in Syrië te verblijven.
- De account-houder plaatst regelmatig foto's en teksten waaruit blijkt dat hij/zij zich in Syrië bevindt.

- De persoon bevestigt regelmatig dat hij/zij in Syrië verblijft.
- Uit *posts* blijkt dat de persoon zelf of (in het geval van een vrouw) dat haar partner bij de strijd betrokken is.
- Uit reacties op *posts* uit het Facebook-netwerk van een Syriëganger blijkt dat hij/zij zich inderdaad in Syrië bevindt.
- De account-houder post vrijwel alle *posts* in het Nederlands.

Uiteindelijk konden zodoende veertien accounts worden geïdentificeerd. Daarvan kon, op basis van bovenstaande selectiecriteria, worden vastgesteld dat ze beheerd worden door Nederlandstalige personen die in Syrië verblijven: zeven Nederlanders, drie Belgen en vier personen van wie de herkomst niet met zekerheid is vast te stellen. Op elf van deze accounts werden regelmatig *posts* geplaatst. Deze vormen de basis van een analyse van wat hen bezighoudt, hoe ze naar het conflict in Syrië kijken, maar ook hoe ze aankijken tegen de westerse samenlevingen waarin zij zijn opgegroeid.⁹

De inhoud van de Facebook-*posts* is in diverse categorieën ingedeeld. Voorbeelden van dergelijke *posts* zijn een foto van een lachende strijder poserend met zijn wapentuig of een geschreven post waarin de strijd van buitenlandse strijders in Syrië en Irak wordt geprezen. Deze *posts* zijn vervolgens gecategoriseerd als 'verheerlijking strijderschap in Syrië'. Een ander voorbeeld is een geplaatste foto van een overleden strijder, met een bijschrift of een bericht waarin lovend wordt gesproken over martelaars in Syrië. Deze zijn gecategoriseerd als 'verheerlijking martelaarschap'.

Na analyse van alle berichten kan worden bepaald welke overkoepelende onderwerpen een rol spelen in de online-communicatie van onze onderzoeksgroep. Uiteraard waren niet alle *posts* bruikbaar voor de analyse. De inhoud van berichten die door anderen op een tijdstip werden geplaatst zijn niet geanalyseerd, omdat ze niet per se de visie van de Syriëganger weerspiegelen. Een aantal *posts* (89 van de 378) was niet of maar gedeeltelijk bruikbaar. Een *post* van een door ISIS-strijders veel gebruikte zwarte vlag waar in het Arabisch de islamitische geloofsbelijdenis op staat afgebeeld, is bijvoorbeeld niet bruikbaar voor analyse wanneer de context bij een dergelijke afbeelding ontbreekt. Er kan dan, met andere woorden, niet worden vastgesteld wat de Syriëganger precies bedoelt met een dergelijke *post*.

Uit de analyse van de ongeveer 300 overgebleven *posts* konden duidelijk drie typen onder-

werpen worden vastgesteld die veruit het meest werden besproken: het conflict tussen ISIS en Jabhat al-Nusra (JaN); verheerlijking van de jihadistische strijd; en verheerlijking van martelaarschap. Naast de algemene analyse van deze drie onderwerpen is specifiek aandacht besteed aan de manier waarop Syriëgangers zich uitlaten over gewelddadigheden en hoe zij zich uitlaten over de Nederlandse en de Belgische samenleving en, meer algemeen, over 'het Westen' en de westerse samenleving. De posts waarin de Nederlandse en/of Belgische samenleving een rol speelt, zullen per onderwerp worden besproken. Hieronder zal op deze onderwerpen verder worden ingegaan.

Meest besproken onderwerpen

Het conflict tussen ISIS en JaN is het meest besproken onderwerp: 22% van alle geanalyseerde posts hebben betrekking op het conflict tussen deze twee groeperingen. Onder de elf Syriëgangers bevinden zich vijf voorstanders van ISIS en vier voorstanders van JaN. Vijf Syriëgangers kiezen expliciet een kant in het conflict door zich voor een van deze twee partijen uit te spreken en tegen de andere partij. Vier Syriëgangers spreken zich voor JaN of ISIS uit, zonder de andere groep te bekritisieren. Twee Syriëgangers spreken zich niet uit over het conflict.

De toon van de posts over het conflict tussen JaN en ISIS is vaak fel en zeer uitgesproken. Over en weer bekritisieren Syriëgangers van beide partijen elkaar. Diegenen die zich aansloten bij JaN uitte regelmatig kritiek op de handelwijze van ISIS, en andersom. Een Syriëganger die zich identificeert met JaN bekritisieert de handelwijze van ISIS door een sarcastische vraag te posten:

Vraagje aan ISIS: Hoe lang zijn jullie nog van plan om moslims te blijven vermoorden in Deir Zorr? [Gepost op 12 juni 2014]

Daarnaast verwezen aanhangers van JaN herhaaldelijk naar publicaties van aan al-Qaida gelieerde geestelijken, zoals Ayman al-Zawahiri en Abu Muhammad al-Maqdisi, waarin ISIS wordt bekritisieerd.

Omgekeerd vragen aanhangers van ISIS zich hardop af of aanhangers van jihadistische groeperingen nog wel als moslim kunnen worden beschouwd. Wederzijdse verkettering (*takfir*) lijkt continu op de loer te liggen, zoals de volgende post van een Syriëganger, die zegt in de Syrische stad Raqqa te verblijven, illustreert:

Daar waar ik altijd terughoudend was in takfir op jabhat al islamiyyah, kunnen deze bewijzen heel wat veranderen... [opsomming van bewijzen] ... Graag jullie reacties. [Gepost op 28 april 2014]

Twee van de elf Syriëgangers laten zich in drie posts negatief uit over sji'ieten. Van de vijandigheden tussen sji'ieten en ISIS-strijders die sinds juli 2014 plaatsvinden in Irak, is in voorgaande maanden dus nog weinig terug te zien op de Facebook-accounts van Syriëgangers. Twee andere Syriëgangers laten zich (in totaal negen posts) positief uit over Alevieten, en meer specifiek het regime van Bashar al-Assad. Dat is opvallend, aangezien veelal wordt verondersteld dat Syriëgangers naar Syrië zijn vertrokken om te strijden tegen het regime van al-Assad.

Van vijandschap ten aanzien van Alevieten of sji'ieten is in de periode maart-juni 2014 op de Facebook-pagina's van Syriëgangers dus nauwelijks een spoor teruggevonden. In deze periode trachtten de Syriëgangers vooral het conflict tussen JaN en ISIS te bediscussiëren en elkaar over en weer te bekritisieren. Het conflict waar ze zich in bevinden lijkt in de meetperiode eerder een intern soennitisch conflict dan een sektarische strijd met andere islamitische groepen met een extremistisch karakter. De content van de Facebook-profielen van Syriëgangers lijkt daarmee een afspiegeling te vormen van de actuele strijd waarin ze destijds fysiek betrokken waren.

Verheerlijking van de jihadistische strijd is met 18% het op een na 'populairste' onderwerp. Mannelijke Syriëgangers tonen foto's waarop zij lachend te zien zijn terwijl zij wapens vasthouden. Regelmatig worden ook 'actiefoto's' gepost waarop een Syriëganger in schiethouding wordt afgebeeld of gewapend in een truck zit. Op de accounts van vrouwelijke Syriëgangers zijn foto's van kinderen met wapens te vinden.

Veel van de posts waarin de jihadistische strijd verheerlijkt wordt, lijken utopisch van karakter: ze roepen een romantische sfeer op waarbij vaak de religieuze kant van de strijder wordt belicht. Een voorbeeld is een foto van een gewapende strijder die zijn wapen heeft afgelegd, maar nog met bivakmuts op tegen een boom uitrust en de koran leest.¹⁰ De strijd in Syrië, en meer algemeen de jihadistische strijd, wordt bovendien vaak verbeeld en verwoord door apocalyptische uitingen. Zo wordt dikwijls de wens uitgesproken dat Allah de strijders in Syrië de overwinning zal schenken: "Moge Allah de mujahidien in as-Shaam de eindoverwinning schenken." Bijbehorende afbeeldingen en

onderschriften geven bijvoorbeeld weer dat strijders zich nu moeten verenigen en dat “de tijd gekomen is voor actie en niet voor woorden”.¹¹

Het is bij veel posts niet vast te stellen of deze zijn verspreid met propagandistische motieven, d.w.z. met als doel Nederlandse of Belgische moslims te bewegen deel te nemen aan de jihadistische strijd. Een aantal posts van beeldmateriaal, zoals foto's en video's, lijkt specifiek voor dergelijke doeleinden te zijn verstuurd. Opvallend is bijvoorbeeld een foto waarop een Nederlandse strijder te zien is, met als bijschrift een wervende slogan die gedeeltelijk ontleend is aan een commercial van de Nederlandse Spoorwegen: “Opeens heb je het... je toekomst ligt in het paradijs.”¹²

Verheerlijking van martelaarschap

Naast posts waarin de jihadistische strijd verheerlijkt wordt, postten acht van de elf Syriëgangers regelmatig (9% van het totale aantal posts) over het martelaarschap van personen uit hun omgeving. Veelal werden foto's van overleden Nederlandse en Belgische strijders geplaatst, met bijschriften waaruit kan worden opgemaakt dat de Syriëgangers die de post plaatst van dichtbij getuige is geweest van het overlijden van zijn strijdmakker. De dood van strijdmakkers weerhoudt hen er echter niet van zelf de strijd voort te zetten; integendeel, doorlopend spreken de onderzochte Syriëgangers de wens uit zelf ook als martelaar te sterven, zoals in onderstaande post:

Ow mijn geliefde Martelaren wees verheugd jullie zielen zijn bevrijd! InshaAllah [als God het wil] kom ik gauw zit nog vast in deze wereldse gevangenis! Ya Allah [O God] maak mijn ziel rijp en neem mijn ziel als een martelaar! [Gepost op 3 juni 2014]

De volgende dag post dezelfde persoon:

Nadat ik heb gezien hoe mijn geliefde broeders heen zijn gegaan wens ik niks meer dan het zelfde: heen gaan naar de tevredenheid van mijn heer. [Gepost op 4 juni 2014]

De martelaarsdood wordt zonder uitzondering positief gewaardeerd; en uit de posts blijkt dat Syriëgangers onverschrokkenheid voor de dood als deugdelijk beschouwen. Ook wanneer zij over martelaarschap praten, wordt er vaak geromantiseerd. Zo worden geregeld foto's geplaatst van overleden strijders die trekken van een glimlach rond hun mond hebben: “glimlachende martelaren”. Ook getuigen Syriëgangers vaak positief over de “wonderlijke geuren” die opstijgen van de lichamen van overleden strijders.

Dat de status van martelaarschap belangrijk is voor Syriëgangers, blijkt wanneer die status door derden in twijfel wordt getrokken. In onderstaande post spreekt een strijder van JaN zijn woede uit over ISIS-strijders die stellen dat overleden strijders van JaN in het hiernamaals niet de status van martelaar verkrijgen omdat deze strijders voor een afvallige groepering zouden vechten.

Iemand van die Nederlandstalige juhal [dwalers van Isis, zegt dat [dan volgen zes namen van overleden Belgische en Nederlandse strijders] GEEN shuhada [martelaren] zijn omdat ze onder de kafir murtaad vlag [vlag van ongelovigen en afvalligen] van Jabhat Julani [geuzennaam voor Jabhat al-Nusra, vooral gebruikt door ISIS-strijders] vochten!!!! Wat moet je hierop antwoorden????!!! [Gepost op 29 juni 2014]

Samenvattend blijkt uit onze analyse dat het conflict tussen JaN en ISIS en de verheerlijking van geweld (strijderschap) en martelaarschap een prominente rol spelen op de Facebook-accounts van Syriëgangers.

Lijfstraffen

Uit de analyse blijkt eveneens dat Syriëgangers – zij het in (veel) mindere mate – ook posts plaatsen over onderwerpen die concreet verwijzen naar lijfstraffen. In negen posts laten in totaal vijf Syriëgangers zich positief uit over kruisiging, onthoofding en geseling van vermeende misdadigers. Zoals in onderstaande post (bijbehorende afbeelding is niet weergegeven vanwege het schokkende beeld):

Vandaag hing er weer iemand aan het kruis in [STAD], deze keer met een ondragelijke stank, iemand van FSA (vrije Syrische leger) die een gevangene Muhajira van #IS heeft verkracht. Zijn zwarte gezicht zegt genoeg over zijn eindbestemming. Moge allaah zijn gezicht nog zwarter laten worden door het vuur in de hel. Laat dit een teken van Allaah zijn, en vergelijk deze met de witte stralende gezichten van de Shuhadaa. [Gepost op 6 juni 2014]

In alle negen posts worden lijfstraffen vergoelikt en als rechtvaardig omschreven. Lijfstraffen zoals kruisigingen en onthoofdingen, die door internationale media vaak worden omschreven als misdadig en onmenselijk, worden in de negen aangetroffen posts juist als positief beoordeeld. Zo plaatste een Nederlandse strijder een foto van zichzelf in gevechtstenuue, poserend voor iemand die gekruisigd is, met het bijschrift: “Soldaat van Bashar”. [Gepost op 7 juni 2014]

Wanneer Syriëgangers over martelaarschap praten, wordt er vaak geromantiseerd

Posts met betrekking tot Nederland

De overgrote meerderheid van de *posts* van de elf personen die zich ten tijde van deze analyse in Syrië of Irak bevonden, hebben betrekking op wat ze daar zien en meemaken. Daarnaast zijn er zes relevante *posts* die inzicht geven in hoe zij aankijken tegen de westerse samenlevingen waarin zij zijn opgegroeid en in wat zij van moslims verwachten die niet naar Syrië zijn vertrokken. In twee *posts* wordt expliciet opgeroepen tot het plegen van aanslagen in Nederland en België:

Moge Allah swt meer jongeren laten opstaan die de voorbeeld nemen van diegene die de aanslag heeft gepleegd in de joodse museum yaa ikwa de shahada is niet enkel in shaam maar ook in België te vinden Wallahi hun bloed, rijkdom en hun eer is halal voor ons neem de voorbeeld van mohammed merrah rahimuLlah en wees een doorn in de ogen van deze vijanden van islaam. [Gepost op 3 juni 2014]

Een andere Syriëganger post later:

Tegen de potentiële Syriëgangers in Nederland en België (lees: mujahideen) zeggen wij: [...] Draag bij aan deze strijd tegen de vijanden van de islam, ook daar kan je veel betekenen in deze cruciale beslissende strijd. Ik vraag Allah om ons in te zetten op een wijze die Hem tevreden stelt! [Gepost op 16 juni 2014]

Twee Syriëgangers posten in de meetperiode eenzelfde lijst met tips over hoe in Syrië te geraken. In de lijst stonden reisroutes, een veilige manier om aan vliegtickets te komen en een lijstje met praktische spullen: een “paklijst”. Opvallend was dat de lijst maar enkele dagen op de accounts was te vinden en vervolgens was verdwenen. In het commentaar onder een van de *posts* werden vóór hun verwijdering opmerkingen geplaatst over het gevaar van het plaatsen van dergelijke *posts*. “De AIVD leest mee”, zo werd in een van de reacties gewaarschuwd.

Uit andere *posts* blijkt dat sommige Syriëgangers de discussie die in Nederland over hen gaande is, goed volgen. Twee van hen plaatsten filmpjes waarin ze Nederlanders en Belgen oproepen vragen te stellen over de strijd in Syrië en het leven als strijder. De vraag-antwoord-sessies hebben volgens de Syriëgangers tot doel “tegenwicht te bieden” aan het door de “westerse media” en “terrorisme-deskundigen” gepresenteerde beeld van Syriëgangers. Ook reageren ze op aangekondigde overheidsmaatregelen die tegen hen worden genomen. Zowel een Belgische als een

Nederlandse Syriëganger reageerde op nieuwsberichten over aangekondigde overheidsmaatregelen tegen Syriëgangers. Onderstaande tekst werd gepost boven een foto van een brandend Nederlands paspoort:

Trek onze paspoorten in, zet onze zogenaamde uitkeringen stop.. wallaahi [bij God] wij zijn verveerd dat wij niks meer met jullie te maken hebben! [Gepost op 26 maart 2014]

Een andere Syriëganger post de volgende tekst:

Tegen de Nederlandse en Belgische overheid zeggen wij: Jullie mislukte pogingen om potentiële mujahideen vroegtijdig op te sporen en te bespioneren en vervolgens tegen te houden zullen uitlopen op een gigantische fiasco. Jullie bekrompen beleid zal niets aanrichten in het tegenhouden van de sterke wil van de moslims die deze religie willen beschermen tegen de klauwen van de ongelovigen. [...] Spendeer, plan, bedenk en geef vorm, maar weet dat alles verloren zal gaan! [Gepost op 16 juni 2014]

Tot slot dient vermeld te worden dat sommige Syriëgangers sporadisch berichtgeving van Nederlandse media op hun tijdlijn plaatsen. Zo plaatsten twee van hen een kort bericht over twee (verschillende) geweldsincidenten waarbij eenmaal een Nederlandse en eenmaal een Belgische vrouw die een niqab draagt het slachtoffer was. Ook plaatsten andere Facebook-gebruikers *links* naar berichten van Nederlandse media op de tijdlijn van Syriëgangers. Aangezien bij deze *posts* verdere duiding ontbreekt (en deze niet altijd door de Syriëganger zelf zijn geplaatst), zijn ze niet meegenomen in de analyse.

Conclusie

Facebook-*posts* van Syriëgangers kunnen inzichten verschaffen in hun belevingswereld. Wat maakt een Nederlandse of Belgische strijder in Syrië mee en hoe kijkt hij/zij aan tegen het land van herkomst? Uit de onderzochte Nederlandstalige *posts* van elf van deze Nederlandse en Belgische Syriëgangers blijkt dat bij alle subjecten geweld, zowel in ideologische als praktische zin, een belangrijke rol speelt in hun wereldbeleving. De meeste *posts* refereren aan de strijd in Syrië waaraan zij deelnemen of zij verheerlijken in meer algemene zin de jihadistische strijd en het martelaarschap. Bovendien blijkt dat sommige Syriëgangers concrete gewelddadigheden, zoals executies en andere lijfstraffen, in hun omgeving vergoelijken of dat ze zelf(s) bij deze gewelddadigheden betrokken zijn.

De meeste onderzochte Syriëgangers postten niet of nauwelijks berichten die betrekking hebben op Nederland of België; zij lijken zich niet (meer) bezig te houden met ontwikkelingen in eigen land. Een klein aantal van hen is hun land van herkomst echter niet vergeten: ze roepen op tot het plegen van geweld in hun land van herkomst en roepen Nederlandse en Belgische moslims op naar Syrië te reizen. Deze Syriëgangers tonen daarnaast hun afkeer tegen geweld dat zich richt op moslims in Nederland en overheidsmaatregelen tegen (potentiële) Syriëgangers.

Deze inzichten zijn gebaseerd op slechts een beperkt aantal observaties. Desondanks kan op basis van deze eerste eenvoudige analyse een aantal tentatieve conclusies worden getrokken die een bijdrage kunnen leveren aan een nuancering van het beeld dat we van Syriëgangers hebben. Daarnaast biedt deze analyse aanknopingspunten voor verder onderzoek dat kan leiden tot beter inzicht in de dreiging die van Syriëgangers uitgaat. Deze studie toont aan dat een deel van de Syriëgangers (twee van de elf), gezien hun expliciete oproep aanslagen te plegen in Nederland en België, als een acuut gevaar kan worden beschouwd voor de landen van herkomst. Ook kunnen zij, onder andere door persoonlijk gedeelde tips en ervaringen over het reizen naar Syrië, een rekruterende rol spelen.

De vraag of Nederlandse en Belgische personen ook gehoor geven aan deze oproep, blijft onbeantwoord in dit artikel, evenals de vraag welke invloed de door Syriëgangers verspreide pro-jihadistische *content* heeft op hun (online-)omgeving. Om de discussie over deze 'rekruterende rol' van Syriëgangers te bevorderen, ligt het naar ons inzicht voor de hand een meer kwalitatieve

analyse toe te passen op discussies die gevoerd worden op, bijvoorbeeld, Facebook-profielen van Syriëgangers, om te bepalen of en in hoeverre zij een radicaliserende en wervende invloed hebben op mensen in hun land van herkomst.

Dit onderzoek biedt evenmin inzicht in de vraag hoe het radicaliseringsproces van Syriëgangers is verlopen. Wél geeft de aangetroffen *content* aanleiding te veronderstellen dat er van verregaande radicalisering onder Syriëgangers sprake is. De *content* onderstreept daarmee de noodzaak van uitgebreidere en meer structurele *monitoring* van sociale media, om beter inzicht te verkrijgen in de dreiging die uitgaat van Syriëgangers voor de landen van herkomst. En zelfs dan is het belangrijk te beseffen dat het ontstane dreigingsbeeld mogelijk maar een beperkte afspiegeling is van de werkelijke bedreiging die Syriëgangers voor hun samenleving van herkomst vormen; Syriëgangers zijn immers veiligheidsbewust en een deel is duidelijk doordrongen van de mogelijke juridische en maatschappelijke implicaties van wat ze op Facebook melden.

Het bestuderen van sociale media biedt derhalve slechts beperkt inzicht in de leefwereld en denkbelden van Syriëgangers. Geweld, in welke vorm dan ook, speelt daarin een bijzonder grote rol. De dingen die ze daarover zeggen onderstrepen de zorgen die over dit fenomeen geuit zijn. De concrete (voor)beelden uit deze studie maken het dreigingsbeeld bovendien explicieter en inzichtelijker. Het toont de enorme kloof tussen de leefwereld van de Syriëgangers en die in hun landen van herkomst, een gegeven dat meegenomen zou moeten worden in het debat over wat te doen met personen die uiteindelijk vanuit Syrië weer terugkeren naar Nederland of België.

NOTEN

1	In dit artikel wordt de term 'Syriëganger' gebruikt om Nederlanders en Belgen aan te duiden die de afgelopen jaren naar Syrië en mogelijk naar delen van Irak zijn gereisd en zich daar hebben aangesloten bij gewapende islamitische groeperingen.		
2	In dit artikel wordt de afkorting ISIS gebruikt. Hoewel deze beweging tegenwoordig wordt aangeduid met de afkorting IS (Islamitische Staat), is voor ISIS gekozen omdat de geanalyseerde Facebook-posts veelal stammen uit een periode waarin Islamitische Staat nog niet door ISIS was uitgeroepen.	8	In dit artikel zullen de <i>posts</i> niet herleidbaar zijn tot specifieke Facebook-accounts en hun beheerders. Gelet op de gevoeligheid van de materie is er onder andere geen lijst van onderzochte personen bijgevoegd. Daarnaast hebben we de gebruikte data geanonimiseerd door herleidbare informatie aan te passen of weg te laten. Dit heeft verder geen gevolgen voor de strekking van de vertogen.
3	Algemene Inlichtingen en Veiligheidsdienst, 'Transformatie van het jihadisme in Nederland', 2014.		
4	The Soufan Group, <i>Foreign Fighters in Syria</i> , New York: The Soufan Group, 2014 (www.soufangroup.com).	9	De op de elf geselecteerde accounts aangetroffen <i>posts</i> zijn onderworpen aan een manifeste en latente inhoudsanalyse, d.w.z. het onderwerp van een <i>post</i> is bepaald aan de hand van de beelden, specifieke woorden of de onderliggende betekenis van de gehele <i>post</i> of teksten die zij bevat. Alle in dit artikel vermelde <i>posts</i> zijn in de originele tekst (dus met eventuele schrijf- en stijlfouten) weergegeven.
5	Persconferentie bij presentatie AVD jaarverslag 2013; <i>Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland 36</i> .		
6	'Waarom keerden al 70 Syriëstrijders terug naar België?', <i>De Morgen</i> , online op 22 oktober 2014 via http://www.demorgen.be/dm/nl/9616/Onrust-in-het-Midden-Oosten/article/detail/1906704/2014/06/03/Waarom-keerden-al-70-Syriestrijders-terug-naar-Belgie.dhtml	10	Foto in bezit van auteurs.
7	Het betreft de periode waarin Islamitische Staat (IS, voorheen ISIS) nog niet het beeld van de strijd in Syrië en Irak domineerde. Gelet op de recente snelle ontwikkelingen in de regio is wat de Syriëgangers in het	11	Foto in bezit van auteurs.
		12	Foto in bezit van auteurs.

Russisch Eurazianisme als anti-westers project Imperium 2.0?

Het Russische optreden rond Oekraïne werpt vragen op naar de beweegredenen van het Kremlin om zich steeds scherper af te zetten tegen het Westen. Hierbij neemt Rusland nu niet alleen de Verenigde Staten (en de NAVO) op de korrel, maar ook de Europese Unie, vanwege haar optreden in wat Rusland als de eigen invloedssfeer beschouwt. Hoe komt het dat Rusland afscheid lijkt te nemen van zowel verdere economische integratie met Europa als van een op westerse normen en waarden gebaseerd politiek model?

De machthebbers in het Kremlin stellen landen als Oekraïne voor een harde keuze: ofwel aansluiting bij een door Rusland gedomineerde Euraziatische Economische Unie ofwel associatie en verdere (handels-)politieke integratie met de EU. Een tussenweg lijkt zich in Russische optiek niet aan te dienen.

Uit recent verschenen studies¹ blijkt de Russische prioriteit van integratie in Euraziatisch verband bovendien niet primair te zijn ingegeven door economische motieven. Het lijkt het Kremlin vooral te gaan om het corrigeren van de gevolgen van het uiteenvallen van de Sovjetunie, wat president Poetin in 2005 nog “de grootste geopolitieke catastrofe van de 20ste eeuw” noemde. Het is dus vooral een geopolitiek project van Poetin c.s., voor wie het ondenkbaar is dat Rusland iets anders is dan een (regionale) grootmacht die zelf zijn eigen plaats op het wereldtoneel bepaalt.

Een dergelijk ‘Russisch Imperium 2.0’ wordt ook ideologisch onderbouwd. Dit hernieuwde imperialisme steunt naast Russisch nationalisme en patriottisme ook op het Euraziatisch gedachtegoed. In deze intellectuele traditie heeft een Russisch Rijk een geheel eigen (niet-westerse) identiteit, met eigen normen en waarden en een daarbij passend politiek systeem. Transformatie in westerse zin en diepere integratie met de EU zijn niet meer aan de orde.

Hoe komt het dat Rusland afscheid lijkt te nemen van zowel verdere economische integratie met Europa als van een op westerse normen en waarden gebaseerd politiek model? Vanwaar dit alternatieve integratie-model, dat met zware politieke, economische en, in het geval van Oekraïne, zelfs militaire middelen wordt afgedwongen? En, tot slot, welke rol speelt het Euraziatisch gedachtegoed als ideologie en wat zegt dit over Poetins denken en zijn uiteindelijke doelstellingen?

Ruslands afscheid van transformatie in westerse zin en van integratie in bredere Europese kaders

In zijn rede voor de Duitse Bondsdag van 25 september 2001 was president Poetin nog zeer positief over het bredere proces van Europese integratie en over de gemeenschappelijke culturele waarden die Europese volkeren verbinden.² In de relaties met de EU zette Rusland in de navolgende jaren dan ook actief in op het creëren van gemeenschappelijke ruimtes op de volgende vier terreinen: Economie; Vrijheid, veiligheid en justitie; Externe veiligheid; en Onderzoek en onderwijs (incl. cultuur). Daarbij was de inzet van de EU sterk gericht op ondersteuning van Rusland in de transitie naar een markteconomie en een democratische rechtsstaat, in de veronderstelling dat dit ook was wat Rusland zelf wenste.

Tony van der Togt is Senior Research Fellow bij Instituut Clingendael, gespecialiseerd in Russisch buitenlands beleid en relaties tussen Rusland en de EU. Voorheen was hij als Oost-Europa-expert werkzaam in diverse functies bij het ministerie van Buitenlandse Zaken in Den Haag, Moskou, Almaty en St. Petersburg.

Na de 'kleurenrevoluties' van 2003/2004 in Georgië en Oekraïne maakte het Kremlin echter steeds vaker duidelijk dat de politieke transitie in Russische optiek voorbij was. Buitenlandse inmenging was in de Russische 'soevereine democratie' niet langer gewenst. Ook premier Balkenende werd hierop door president Poetin hard toegesproken bij zijn bezoek aan Moskou eind 2007. Het Nederlandse MATRA-programma ter ondersteuning van maatschappelijke transformatie was feitelijk niet langer welkom.³

Op economisch gebied leek Rusland onder president Medvedev aanvankelijk nog vast te houden aan bredere integratie en toenadering tot de EU. Modernisering van economie en maatschappij was een speerpunt van Medvedev. In die jaren werd dan ook een reeks van 'Moderniseringspartnerschappen' ondertekend met de EU en met EU-lidstaten afzonderlijk, waaronder Nederland.

Met het heraantraden van president Poetin in 2012 begon het beeld echter scherp te kantelen. Op binnenlands-politiek gebied werd de (buitenparlementaire) oppositie steeds meer aan banden gelegd, moesten niet-gouvernementele organisaties met buitenlandse ondersteuning zich laten registreren als 'foreign agent' en dreigden sterkere controles op het gebruik van sociale media op internet. Onder invloed van conservatieve activisten en politici vanuit de nauw met de staat verbonden Russisch-Orthodoxe Kerk werd het belang van traditionele normen en waarden benadrukt en wetgeving aangenomen om minderjarigen te beschermen tegen "niet-traditionele seksuele relaties".

Het is dan ook niet verwonderlijk dat de invulling van de vier eerdergenoemde gemeenschappelijke ruimtes tussen de EU en Rusland eveneens steeds verder ging stagneren.⁴ De moderniseringspartnerschappen uit de tijd van Medvedev bleken grotendeels een dode letter. En zo waren de onderhandelingen over een nieuw partnerschaps- en samenwerkingsakkoord tussen Rusland en de EU feitelijk al vastgelopen nog voordat zij naar aanleiding van de Oekraïne-crisis werden opgeschort. Rusland wenst niet langer partner te zijn op door de EU gestelde voorwaarden.

Het ontstaan van de Oekraïne-crisis was een rechtstreeks uitvloeisel van de binnenlands-politieke veranderingen in Rusland zelf. Op grond hiervan was Rusland ook de relaties met de EU gaan heroverwegen. In Russische optiek moest

nu ook aan de Europese bemoeienis met het Russische 'nabije buitenland' paal en perk worden gesteld. De EU toonde zich te veel een concurrent in de relaties met landen als Oekraïne. Rusland vond dat de EU onder het mom van 'Oostelijk Partnerschap' bezig was een eigen invloedssfeer te scheppen en te veel westerse democratie en markteconomie te promoten in de Russische achtertuin. Voor Rusland dienen ex-sovjetstaten toe te treden tot de (feitelijk door Rusland geleide) Euraziatische Economische Unie.⁵ Een zelfstandige relatie tussen die landen en de EU is voor Moskou onaanvaardbaar.

Economisch gezien blijft Rusland er inmiddels alles aan gelegen de energie-afhankelijkheid van de EU-lidstaten optimaal uit te buiten en tegelijkertijd de eigen kwetsbaarheid zoveel mogelijk te beperken door een reeks van maatregelen: beperking van buitenlandse investeringen in 'strategische sectoren', beperking van buitenlandse aandelen in Russische media en de 'de-offshorisatie-campagne' om Russisch vluchtkapitaal uit het buitenland terug te halen. Ook de kwetsbaarheid van Russische politici en hoge ambtenaren door het bezitten van onroerend goed en bankrekeningen in het buitenland wordt zoveel mogelijk beperkt. Ten slotte is wetgeving in voorbereiding om in antwoord op sancties beslag te kunnen leggen op buitenlandse activa in Rusland van bedrijven uit ook EU-lidstaten.

Al met al is er vanuit het Kremlin in de relaties met de EU een koude neo-isolationistische wind gaan waaien, die voorlopig nog niet lijkt te gaan liggen.

Euraziatische Unie als Poetins strategische project voor Rusland

In de aanloop naar de verkiezingen in 2011/2012 publiceerde premier Poetin een artikel onder de titel 'A new integration project for Eurasia: the future in the making'.⁶ Hierin presenteerde Poetin de Euraziatische Unie als een strategisch project voor Rusland tegen de achtergrond van de financiële crisis en veranderende machtsverhoudingen in de wereld: de Verenigde Staten en de Europese Unie zijn verzwakt en de economische toekomst ligt in Azië. De Euraziatische Unie is ook een instrument om de Russische positie in Azië te versterken.

Verder is de Euraziatische Unie voor Poetin een tussenstation naar bredere mondiale economische integratie, waarbij de Unie onder leiding van Rusland betere voorwaarden kan afdwingen en

In de relaties met de EU is er vanuit Moskou een koude neo-isolationistische wind gaan waaien, die voorlopig nog niet lijkt te gaan liggen

Poetin ziet de EAEU primair als een geopolitiek project: herstel van de Russische regionale grootmachtstatus op het wereldtoneel

de wereldordering met andere BRICS-landen kan helpen omvormen, zodat niet langer het Westen of de Verenigde Staten als monopolistische supermacht de dienst uitmaken.

Voor de relatie met de EU lijkt Poetin in te zien dat modernisering van de Russische economie in westerse zin toch niet gaat lukken en dat een economische integratie in bredere Europese kaders voor Rusland thans onvoldoende voordelen biedt. Vandaar een voorlopige concentratie op Euraziatische integratie, waarbij Rusland optimaal gebruik kan maken van de kwetsbaarheden van post-sovjetstaten, die nog altijd op diverse wijzen met Rusland zijn verbonden. Hier kan het spel nog worden gespeeld via machtsrelaties en hoeft Rusland geen rekening te houden met multilaterale of supranationale regelgeving, zoals in de relatie met de EU.

Voor de ex-sovjetstaten betekent dit in de optiek van het Kremlin allereerst een verplichte aansluiting bij de Euraziatische Economische Unie (EAEU) waarmee de feitelijke macht en controle over hun externe economische relaties grotendeels bij Moskou komen te liggen. In deze visie past het niet dat deze staten zelfstandig, en buiten Rusland om, nauwe economische en politieke relaties met de EU ontwikkelen, en al helemaal niet wanneer dit aansluiting bij een door het Westen bepaald integratie-model zou betekenen.

Zo werd president Janoekovitsj gedwongen af te zien van een Associatieverdrag met de EU, werd Armenië gedwongen tot de EAEU toe te treden en worden inmiddels Oekraïne, Moldova en Georgië vanwege hun Associatieverdragen met de EU bedreigd met handelssancties, wanneer niet met Russische bezwaren rekening wordt gehouden. Zelfs tijdelijk uitstel van de inwerkingtreding van het Oekraïense Associatieverdrag met de EU tot 2016 is voor Rusland onvoldoende; het verdrag zou moeten worden aangepast in door Rusland gewenste zin.

De EAEU, die op 1 januari 2015 in werking moet treden met als leden Rusland, Wit-Rusland, Kazachstan en Armenië (en wellicht Kirgizstan), wordt in het Westen vaak beschouwd als vooral een economisch integratieproject met als voorbeeld de EU. Poetin ziet de EAEU echter primair als een geopolitiek project: herstel van de Russische regionale grootmachtstatus op het wereldtoneel, een soort Russisch Imperium 2.0.⁷ Binnenlandspolitiek is dit herstel van Rusland als regionale grootmacht cruciaal in een politiek klimaat waarbij nationalisme de boventoon voert. De kleine poli-

tieke elite in Rusland, bij wie ook de economische en financiële macht is geconcentreerd, lijkt te concluderen dat haar belangen momenteel het meest zijn gediend met een zekere afstand tot Europa en een grotere gerichtheid op Azië. Bijkomend voordeel is dat China niet over vervelende thema's als mensenrechten zal beginnen.

Het Russische optreden rond Oekraïne heeft er echter wel toe geleid dat niet alleen Oekraïne (voorlopig) voor deze EAEU verloren is gegaan, maar dat ook andere lidstaten gaan twifelen over de politieke risico's die er voor hen aan dit Russische project kleven. Zo zinspeelde president Nazarbajev al op een mogelijk uittreden van Kazachstan uit de EAEU als onvoldoende met Kazachstaanse belangen rekening wordt gehouden. Wat dat betreft heeft Poetin zich tot nu toe meer een goed tacticus getoond dan een bekwaam strateeg.

Euraziatische denkers en Russische nationalist: op zoek naar een ideologie

In de aanloop naar de presidentsverkiezingen in 2012 speelde Poetin sterk in op breed levende nationalistische gevoelens en een zekere herlevende nostalgie naar de goede dingen uit de sovjettijd. Hij bouwde in zijn optredens voort op zijn eerdere anti-westerse en vooral anti-Amerikaanse standpunten. De unipolaire (door de Amerikanen geleide) wereldorde moet in Poetins visie worden vervangen door een multipolaire ordening, waarbij Rusland weer een van de leidende wereldmogendheden moet zijn. De jaren van vernedering zijn voor Rusland voorbij: Rusland dient als politieke, economische en culturele macht in de wereld weer serieus genomen te worden. Ook de organisatie van grote sportevenementen in Rusland (waaronder de recente Olympische Winterspelen in Sotsji en de WK Voetbal in 2018) moet bijdragen aan het nieuwe Russische imago.

Na de teloorgang van het communisme was een bredere discussie op gang gekomen over de identiteit van Rusland en zijn plaats op het wereldtoneel. Daarbij werd allereerst aansluiting gezocht bij traditionele normen en waarden zoals gepredikt in de Russisch-Orthodoxe Kerk, waarmee de staat altijd al nauwe banden onderhoudt. En tegelijkertijd werden allerlei nationalistische en panslavistische ideeën populair en probeerden zowel de 'partij van de macht' als diverse oppositiepartijen hiermee hun voordeel te doen. Berucht werden de jaarlijkse 'Russische marsen' op 4 november, waarbij vooral de meer extreme nationalistenvan

zich laten horen met hun vaak antisemitische en racistische standpunten. Kaukasiërs en Centraal-Aziaten moeten het daarbij speciaal ontgelden.

Ook in het officiële culturele beleid wordt de laatste tijd meer de nadruk gelegd op Russisch patriottisme onder leiding van een minister die het belangrijk vindt ‘mythes’ rond de Russische geschiedenis te ontmaskeren: alle goeds komt vooral uit Rusland zelf en alle verderfelijke invloeden uit het buitenland. Rusland is nu eenmaal geen Europa, en al helemaal niet het perverse Europa van Conchita Wurst.⁸ De Sovjet-versie van de Grote Vaderlandse Oorlog wordt heilig verklaard en de schoolboeken in die zin aangepast: Stalin had misschien wel fouten gemaakt, maar hij was wel de effectieve manager en grote strateeg die de Sovjetunie tot supermacht had gemaakt.

Handig inspelend op de herlevende sovjet-nostalgie ontstond zo ook de behoefte aan een nieuwe imperiale ideologie die breder moest zijn dan puur Russisch nationalisme. Het Euraziatische gedachtegoed, dat in de jaren twintig en dertig van de vorige eeuw vooral in emigrantenkringen was ontstaan, bood hierbij uitkomst. In dit denken staat centraal dat het grote Rusland alleen als een (multinationaal) imperium kan bestaan met een geheel eigen karakter dat zich niet laat vermengen met westers liberalisme, fascisme of zelfs communisme. Het eeuwige Rusland wordt hierbij gepresenteerd als een alternatief model van een land dat ook geen anderen nodig heeft en dat vanuit de eigen unieke identiteit zijn door de geschiedenis voorbestemde plaats zal vinden. Allemaal elementen die ook Poetin en zijn machtselite binnenlands-politiek goed uitkomen in hun neo-isolationistische koers in de relatie met Europa.

Eurazianisme sluit ook goed aan bij intellectuele tradities in Rusland. Vroegere wetenschappers en filosofen als Lev Goemiljov en Aleksandr Panarin mogen op warme belangstelling rekenen.⁹ Goemiljov legde sterk de nadruk op het unieke etnisch gemengde karakter van het Russische volk en de Moskovische staatsvorming onder invloed van de Mongolen. Panarin vulde Eurazianisme vooral cultureel in en lijkt daarmee een Russische aanhanger van Huntingtons idee van een “Clash of Civilisations”.

De meest spraakmakende Euraziatische ideoloog van het moment is echter Aleksandr Doegin. Hij presenteert de strijd in Oekraïne als een gevecht tussen de Atlantische en de Continentale werelden. Oekraïne wordt daarbij niet als een eigen onafhankelijke staat of natie gezien, maar behoort tot de ‘Russki Mir’ (de Russische wereld). Doegin biedt ook de ideologische rechtvaardiging voor het ‘Novorossija’ dat nationalistische krachten (gesteund door het Kremlin) in het oosten en zuiden van Oekraïne willen vestigen. Andersdenkenden in Rusland zelf worden door Doegin als verraders en volksvijanden weggezet.

Het blijft onduidelijk in hoeverre Poetin persoonlijk al deze ideeën deelt. Zeker is wel dat dit geopolitieke en Euraziatische gedachtegoed populair is in de kringen van adviseurs rond het Kremlin en dat de *spindoctors* van het Kremlin hiervan in de propaganda gretig gebruik maken. Hierdoor ontstaat in de Russische publieke opinie een zekere dynamiek, waardoor het moeilijk zal zijn het streven naar Imperium 2.0 op te geven en bijvoorbeeld de ‘freedom fighters’ in Novorossija te laten vallen. Mocht Poetin dat laatste toch doen, dan staan er wellicht nog hardere imperialisten klaar om het van hem over te nemen.

NOTEN

- 1 Kadri Liik (red.), *Russia's 'Pivot' to Eurasia*, Londen: European Council on Foreign Relations, 2014; Nicu Popescu, *Eurasian Union: the real, the imaginary and the likely*, Parijs: EU ISS, 2014 (*Chaillot Paper*, nr. 132); S. Frederick Starr & Svante E. Cornell (red.), *Putin's Grand Strategy: The Eurasian Union and Its Discontents*, Washington/Stockholm: Central Asia-Caucasus Institute/Silk Road Studies Programme, 2014.
- 2 https://www.bundestag.de/kulturundgeschichte/geschichte/gastredner/putin/putin_wort/244966
- 3 Tony van der Togt, ‘Wantrouwen en betrokkenheid: het verhaal van een complexe relatie. Diplomatieke betrekkingen tussen Nederland en Rusland 1942-2013’, in: Nicolaas Kraft van Ermel & Hans van Koningsbrugge, *Nederland en Rusland, een paar apart? 400 jaar Nederlands-Russische betrekkingen*, Groningen, 2013, blz. 66-90.
- 4 Ian Bond, *The EU and Russia: Uncommon Spaces*, Londen: Centre for European Reform, 2014.

- 5 Zie ook Niels Smeets, ‘De Euraziatische Economische Unie (EAEU) als nieuwe uitdager van de EU?’, *Internationale Spectator*, september 2014, blz. 48-51.
- 6 <http://www.russianmission.eu/en/news/article-prime-minister-vladimir-putin-new-integration-project-eurasia-future-making-izvestia-3-> (artikel *Izvestia*, 3 oktober 2011; geplaatst op de website van de Russische vertegenwoordiging bij de EU in Engelse versie op 10 oktober 2011); Smeets, a.w. noot 5.
- 7 Starr & Cornell (red.), a.w. noot 1; Marcel van Herpen, *Putin's wars. The rise of Russia's new imperialism*, Lanham/Boulder/New York/Toronto/Plymouth: Rowman and Littlefield, 2014.
- 8 Onder deze naam won de Oostenrijkse zanger en travestiet Tom Neuwirth dit jaar in Kopenhagen het Eurovisie Songfestival.
- 9 Marlène Laruelle, *Russian Eurasianism. An Ideology of Empire*, Washington/Baltimore: Woodrow Wilson Center Press/Johns Hopkins University Press, 2012.

Russia Today: Ruslands internationale spreekbuis voor ‘soft power’?

De huidige gespannen relaties tussen Rusland, Oekraïne en het Westen worden gekenmerkt door een heuse mediaoorlog – een oorlog die wordt uitgevochten in zowel de nieuwe als ook de oude media, bijvoorbeeld via televisiezenders. Een van de spelers daarin is de Engelstalige Russische televisiezender *Russia Today* (sinds 2009 simpelweg RT¹). In diverse Nederlandse kranten wordt de televisiezender steevast een propagandazender genoemd, zonder dat daarvoor echt hele sterke argumenten worden gegeven. Het is daarom uitermate relevant te analyseren wat voor televisiezender RT nu werkelijk is. Bovendien kan de casus ons ook het een en ander vertellen over de buitenlandse politiek van het Kremlin.

Voor de buitenlandse politiek van Rusland geldt dat deze van oudsher steunt op ‘harde’ machtspolitiek. In de recente geschiedenis zijn daarvan legio voorbeelden te vinden, zoals het stoppen van gasleveranties aan Oekraïne in 2006 en 2009, het Russische optreden in Georgië in 2008 en dit jaar op de Krim, en de huidige situatie in de Oekraïense regio's Donetsk en Loehansk. Rusland lijkt bereid economische en militaire middelen in te zetten en het heeft er alles van weg dat dit tot de kern van Poetins buitenlandbeleid behoort. Soms lijkt het alsof Rusland en Europa de wereld radicaal anders begrijpen: Waar de Europese Unie haar vooral als een postmoderne wereld ziet (waarin gedeelde belangen, soevereiniteitsoverdracht en de inzet van vreedzame middelen tot de kern van de spelregels behoren), lijkt Rusland de wereld nog sterk op te vatten als een *zero-sum game*, waarin rivaliteiten en machtspolitiek fungeren als centrale elementen.²

Hierbij hoort een duidelijk verschil van aanpak: terwijl Europa zich vooral bedient van middelen

die tot de sfeer van ‘soft power’ gerekend kunnen worden (het zijn vooral de Europese ideeën en economische voordelen die Europa naar buiten toe zijn aantrekkingskracht geven), is Rusland meer van de bovengenoemde harde machtspolitiek. Reeds in 2006 schreef Ruslandkundige Marc Jansen in dit medium dat Rusland “vooral respect heeft voor concurrenten die ontzag inboezemen, terwijl de EU bestaat bij gratie van samenwerking en overleg; zij beschikt over ‘soft power’ veeleer dan harde machtsmiddelen.”³

Soft power en RT

Rusland lijkt inderdaad weinig gevoelig voor enigerlei *soft power*-politiek uit Europa of andere westerse landen. Dat wil echter niet zeggen dat Rusland niet ook *soft power*-middelen heeft ontdekt om het eigen gedachtengoed te verspreiden en de eigen politieke doelen te bereiken. In 2011 betoogde de Russische politiek analist Dmitry Trenin, verbonden aan het Moskouse Carnegie Centre, dat Rusland af moest zien van zijn huidige buitenlandse politiek waarvan de kern be-

Nicolaas A. Kraft van Ermel, MA is als stafid verbonden aan het Nederland-Rusland Centrum van de Rijksuniversiteit Groningen. Zijn specialisme is contemporaine geschiedenis van Rusland, Oekraïne en Polen.

staat uit het herwinnen van Ruslands status als grootmacht. In Trenins ogen moet Rusland veel-
eer inzetten op *soft power*-middelen en daarbij
bijvoorbeeld gebruik maken van de status van
lingua franca die het Russisch in de voormalige
Sovjetunie geniet.⁴

Het feit dat Trenin gecharmeerd is van *soft power*
wil natuurlijk nog niet meteen zeggen dat het re-
gime van Poetin dat ook is. Toch heeft het Kremlin
zelf ook geopteerd voor een zekere mate van
soft power. In 2006 betoogde Fiona Hill, verbonden
aan Brookings Institution, dat vanaf de eer-
ste paar jaar van deze eeuw Poetin wel degelijk
oren heeft gehad naar *soft power*-middelen. Zo
heeft Poetin in 2004 in het kader van een bijeen-
komst van de Russische ambassadeurs gesteld
dat Rusland gebruik moest maken van het “his-
torisch krediet van vertrouwen en vriendschap” in
de banden met voormalige Sovjetstaten. Poetin
betoogde dus dat *soft power*-politiek wel degelijk
door Rusland kon worden aangewend. Hij voeg-
de daaraan toe dat dit bijvoorbeeld gedaan kon
worden door het inrichten van informatie- en cul-
tuurcentra voor Russische *expats*.⁵

In zijn betoog legt ook Trenin de nadruk op het
inzetten van dergelijke middelen; zijn voorge-
stelde precieze invulling is echter een andere,
t.w. het oprichten van een Russische versie van
Al-Jazeera, een onafhankelijk televisiestation dat
op een objectieve en degelijke wijze verslag zou
doen en daarmee binnen de Russischtalige we-
reld Ruslands *soft power* kan doen gelden.⁶

In de praktijk bestaat er zoiets als wat Trenin
voorstelt: de in 2005 opgerichte Engelstalige te-
leviezender⁷ en bijbehorende website *Russia*
Today kan mogelijk een nog grotere rol spelen in
het gebruik maken van Ruslands *soft power* dan
een Russischtalige zender zou kunnen. De vraag
is echter of RT wel een Russische ‘*Al-Jazeera*’ is,
of gewoon een Engelstalige spreekbuis van het
regime, die niets anders doet dan Russische pro-
paganda verspreiden.

Berichtgeving van RT: een steekproef

Alvorens een beperkte steekproef te nemen van
de berichtgeving van RT, is het zinvol enige or-
ganisatorische en praktische zaken ten aanzien
van RT op een rijtje te zetten. Bij haar lancering
in 2005 had het er alle schijn van dat de doel-
stelling van het station zou zijn het imago van
Rusland te versterken. Vanaf 2003 hanteerde het
Kremlin immers een politiek om het beeld over

Rusland te verbeteren. Zo werd in datzelfde jaar
Svetlana Mironjoeka, een PR-adviseur, benoemd
tot hoofd van staatspersbureau *RIA Novosti*. In
2005 werd RT gelanceerd met een staf van ruim
500 man, onder wie 200 journalisten (waarvan
70 uit het buitenland) en met bureaus in Londen,
Washington, Jeruzalem en Brussel. Het budget
van de TV-zender, ruim 30 miljoen dollar op jaar-
basis, werd door de staat gedekt en was sterk
aan *RIA Novosti* verbonden. Het station zou het
geesteskind zijn geweest van Michail Lesin, ad-
viseur van Poetin, die al in 2001 had betoogd dat
“Rusland zichzelf moest promoten, anders zullen
we altijd als beren worden beschouwd”. In alle
toonaarden werd ontkend dat het Kremlin zich in-
houdelijk met RT zou gaan bemoeien.⁸ Het werd
dus voorgesteld alsof het station een echt *soft*
power-instrument zou zijn, dat vooral het imago
van Rusland moest verbeteren en geen propa-
gandazender zou worden.

De casus Borodin/Elderenbosch

We kunnen een project echter niet louter op zijn
doelstellingen beoordelen, maar we moeten ook
en vooral kijken naar de resultaten. Dat doen we
aan de hand van de berichtgeving over een aan-
tal onderwerpen. Als eerste van deze graadme-
ters gebruiken we hier de casus Dmitri Borodin/
Onno Elderenbosch uit 2013. De Russische di-
plomaat Dmitri Borodin werd op 6 oktober door
politie in zijn huis in Scheveningen opgepakt, na-
dat burens bezorgd de politie gebeld hadden om-
dat Borodin in schijnbaar beschonken toestand
zijn kinderen mishandelde. De Nederlandse di-
plomaat Elderenbosch werd enkele dagen later
in zijn Moskouse appartement mishandeld en
gekneveld, terwijl zijn appartement door onbe-
kenden overhoop werd gehaald en beklad met
de letters LGBT, een verwijzing naar de kritische
houding die in Nederland leefde ten aanzien van
de Russische anti-homopropagandawetten.⁹

De berichtgeving van RT in het geval van Borodin
oogt heel zakelijk: er wordt gesproken over de ge-
piketeerde reactie van de Russische autoriteiten op
deze schending door Nederland van de Weense
Conventies. Eén signaal verraadt echter dat RT
niet de intentie heeft het nieuws te brengen, maar
er een voor Rusland positieve draai aan te geven:
over de toestand waarin Borodin werd aangetrof-
fen, wordt simpelweg gezwegen.¹⁰ Ook de aan-
val op Elderenbosch wordt op eenzelfde zakelijke
wijze behandeld, maar waar in de Nederlandse
pers experts benadrukken dat de werkwijze die
de gemaskerde overvallers hanteerden zeer goed
georganiseerd¹¹ is en waarschijnlijk het werk is
geweest van een van de Russische veiligheids-

Is Russia Today
een Russische
‘Al-Jazeera’ of
niets anders dan
een Engelstalige
spreekbuis van
het Kremlin

diensten of daaraan gelieerde instellingen,¹² gebeurt dat in de berichtgeving van RT niet en wordt dit aspect van de zaak geheel verzwegen.¹³

De zaak Arctic Sunrise

Een casus van een andere orde is de zaak *Arctic Sunrise*. De bemanning van het Greenpeace-schip *Arctic Sunrise* werd in september 2013, tijdens een demonstratie bij een boorplatform van Gazprom in het Noordpoolgebied, door Rusland opgepakt en in eerste instantie aangeklaagd wegens piraterij (de aanklacht werd later versoepeld tot 'hooliganisme'). Het schip werd door de Russische kustwacht opgebracht. De bemanning kreeg uiteindelijk in december 2013 gratie en het schip mocht eerder dit jaar terugkeren naar zijn Nederlandse thuishaven.

De berichtgeving lijkt hier in eerste instantie de zaak meer te behandelen op een journalistiek verantwoorde wijze: zowel vertegenwoordigers van Greenpeace als die van de Russische staat worden aan het woord gelaten.¹⁴ Maar wie het videofragment bij het artikel op de website van RT bekijkt, moet die conclusie toch bijstellen.¹⁵ In het filmpje wordt terecht gewezen op het feit dat Greenpeace de controversie niet schuwt en dat sommige methoden die Greenpeace tijdens demonstraties gebruikt, zeker niet onbetwist zijn. Hoewel er nergens direct een beschuldiging wordt uitgesproken door de dienstdoende RT-journalist, Aleksey Yaroshevsky, wekt het slot van de reportage toch meer de indruk van een litanie van aanklachten tegen Greenpeace. Zo wordt sterk benadrukt dat Greenpeace veelvuldig onwettige middelen gebruikt om te protesteren (hetgeen precies aansluit bij de beschuldigingen van de Russische openbare aanklager, die beweerde dat de demonstranten van Greenpeace een gevaar vormden voor de op het boorplatform aanwezige medewerkers van Gazprom).¹⁶ Het is natuurlijk volstrekt legitiem een discussie te voeren over de methoden die Greenpeace gebruikt voor zijn activisme, maar dit moet dan wel op een transparante manier gebeuren en niet de indruk wekken van een aanklacht waartegen vertegenwoordigers van Greenpeace zich niet konden verdedigen.

'Webbrigades'

De website van RT geeft bezoekers ook de mogelijkheid te reageren op nieuwsberichten. Wat hierbij opvalt is dat, als het gaat om nieuwsberichten aangaande de *Arctic Sunrise*, de eerste paar reacties per definitie anti-Greenpeace zijn. Hierbij moet worden gewezen op het vermeende bestaan van zogenaamde 'webbrigades'. Er zijn

sterke aanwijzingen dat in Rusland bloggers worden betaald om voor het regime positieve blogs te schrijven en op discussiefora voor het regime positieve reacties achter te laten. Het Kremlin heeft zodoende de beschikking gekregen over een 'leger' aan 'reageerders' die door hun 24-uurs aanwezigheid het debat in de reacties een duidelijke kleuring kunnen geven. Harde bewijzen zijn er echter niet voor, maar sinds 1999 zijn de Russische discussiefora veranderd van homogene discussieplatforms naar platforms waarin 60 tot 80 procent van de reacties het regime duidelijk ondersteunen.¹⁷

Krim-referendum

De huidige situatie in Oekraïne en alles wat in het afgelopen jaar is voorgevallen, zou een prachtige casus zijn om RT op te beoordelen. De hoeveelheid van berichten die hieromtrent op de website van RT is gepubliceerd, is dermate omvangrijk dat het in het kader van dit artikel onmogelijk is die berichtgeving op een afdoende manier te behandelen. Ik zal mij daarom beperken tot het referendum dat op 16 maart 2014 op de Krim is georganiseerd en in de ogen van Rusland en separatisten op de Krim voldoende juridische aanleiding gaf voor de onafhankelijkheid van het schiereiland en de daaropvolgende inlijving bij de Russische Federatie. De berichtgeving¹⁸ heeft weinig weg van een kritische beschouwing waartoe een journalist verplicht zou moeten zijn. De door de autoriteiten van de Krim bekend gemaakte officiële uitslag, een grote meerderheid vóór aansluiting bij Rusland met een hoge opkomst, wordt door RT klakkeloos overgenomen en als de stem van het volk gepresenteerd.

Deze cijfers zijn echter hoogst twijfelachtig. De minderheid van Krim-Tataren (ongeveer 12% van de bevolking) zou het referendum immers hebben geboycot, en ook van de 'etnisch' Oekraïense bevolking (ongeveer 24%) mag verwacht worden dat deze niet in het referendum zou participeren. Dit alles maakt het hoge opkomstpercentage van ruim 81% zeer ongeloofwaardig. RT vermeldt dat volgens internationale waarnemers de stembusgang eerlijk is verlopen. Deze waarnemers waren in ieder geval niet afkomstig van een autoriteit op het gebied van verkiezingswaarnemingen, want de OVSE had geen verkiezingswaarnemers gestuurd. Van de wel aanwezige waarnemers kan sterk aan hun onafhankelijkheid worden getwijfeld: veel van hen zijn met diverse rechts-extremistische groeperingen in verscheidene landen in verband gebracht.¹⁹ In het videofragment²⁰ beweert het Poolse ex-parlementslid Mateusz

Piskorski dat de stembusgang eerlijk is verlopen. Piskorski staat bekend vanwege zijn pan-Slavistische standpunten, waardoor hij niet iemand is aan wie de waarneming in dit specifieke referendum kan worden toevertrouwd.

Zeker ook vermeldenswaardig is dat RT in berichtgeving ten aanzien van de situatie in Oekraïne met beeldmateriaal heeft gesjoemeld: (afschrikwekkende) beelden uit andere conflicten, zoals in Syrië of de oorlog in Georgië van 2008, worden door RT gebracht als beeldmateriaal afkomstig uit Oekraïne, met name Donetsk en Loehansk.²¹

Kritiek van eigen personeel

De manier waarop RT het nieuws brengt, komt het televisiestation niet zelden op kritiek te staan, ook van het eigen personeel. Op 4 maart 2014 nam RT-presentator Abby Martin in de laatste minuut van haar tv-programma afstand van Ruslands politiek in Oekraïne, onder het mom dat zij tegen “elke vorm van staatsinmenging in de zaken van een andere soevereine natie” is. In een reactie liet RT weten dat deze het standpunt van Martin respecteerde en dat er geen reprimandes zouden volgen. RT voegde daar echter wel aan toe dat het Martin naar de Krim zou sturen, zodat ze daar “zaken op een rijtje” kon zetten.²² Een dag later voegde de in de Verenigde Staten gestationeerde presentator Liz Wahl haar daad bij het woord: zij

nam *on air* ontslag bij RT, omdat zij niet langer kon werken voor een nieuwsstation dat “de acties van Poetin goedkeurt”²³. In zijn reactie verweet RT Wahl onprofessioneel gedrag en noemde de daad van Wahl een “zelfpromotiestunt”.²⁴

Het mag inmiddels duidelijk zijn hoe we RT moeten beoordelen: RT kiest er, in de bovengenoemde casussen, overduidelijk voor de politieke lijn van het regime-Poetin te ondersteunen en schuwt daarbij niet de zaken dusdanig te verdraaien dat de uitkomst voordeliger is voor het Kremlin. Poetin mag dan wel in woorden hebben aangegeven dat Rusland zich meer op *soft power*-initiatieven moest gaan richten, maar in de praktijk moeten we concluderen dat RT niet het *soft power*-middel is waar Dmitry Trenin in zijn pleidooi voor meer Russische *soft power* op doelde. RT is toch vooral een middel voor het Kremlin om zijn gezichtspunt beter uit de verf te laten komen en mogelijk ook ‘complotdenkers’ uit het Westen over de streep te trekken. RT is dus een duidelijk propagandamiddel van het Kremlin. Dit betekent dat de westerse toeschouwer die de Russische taal niet machtig is en die wil weten hoe het Kremlin ergens over denkt, zich zeer goed tot RT kan wenden. Met serieuze nieuwsgaring lijkt RT echter weinig te maken te hebben. Maar om dat te onderzoeken, is een veel grotere steekproef van de berichtgeving van RT nodig dan de vier casussen in dit artikel.

NOTEN

- 1 RT moet niet verward worden met het eerder dit jaar opgerichte *Rossija Segodnja* ('Rusland Vandaag'), een nieuwsorganisatie waarin persbureau *RIA Novosti* en *The Voice of Russia* (het voormalige Radio Moskou) zijn opgegaan.
- 2 Margriet Drent, 'De relaties van de EU met Rusland – twee verschillende werelden' (<http://www.clingendael.nl/publication/de-relaties-van-de-eu-met-rusland-%E2%80%93-twee-verschillende-werelden>).
- 3 Marc Jansen, 'Zachte krachten versus grote-mogendhedenambities. Rusland en de Europese Unie', *Internationale Spectator*, jrg. 60 (2006), nr. 5, blz. 239-243, aldaar 243.
- 4 Dmitry Trenin, 'Modernizing Russian Foreign Policy', *Russian Politics and Law*, jrg. 49 (2011), nr. 6, blz. 8-37, aldaar 18-19.
- 5 Fiona Hill, 'Moscow Discovers Soft Power', *Current History*, jrg. 105 (2006), nr. 693, blz. 341-347.
- 6 Trenin, *a.w. noot 4*, blz. 19.
- 7 *Russia Today*/RT heeft ook kanalen in het Arabisch en Spaans.
- 8 Andrew Osborn, 'Russia's "CNN" wants to tell it like it is' (<http://www.theage.com.au/news/world/russias-cnn-wants-to-tell-it-like-it-is/2005/08/15/1123958007022.html>).
- 9 In dit licht moet ook worden opgemerkt dat op de website van RT niets te vinden is over de protesten tegen die wetten tijdens Poetins bezoek aan Nederland in april 2013, ter ere van de officiële opening van het Nederland-Ruslandjaar. Ook heeft RT klaarblijkelijk geen aandacht besteed aan de arrestatie van het Groningse raadslid en homorechten-activist Kris van der Veen en zijn reisgezelschap in juli 2013 wegens het vermeende overtreden van de landelijke Russische anti-homopropagandawet.
- 10 'Netherlands apologizes over Russian diplomat arrest' (<http://rt.com/news/netherlands-apologize-russia-diplomat-938/>).
- 11 Geert Groot Koerkamp, 'Aanval op diplomaat Onno Elderenbosch zorgvuldig gepland', *Trouw*, 17 oktober 2013.
- 12 'Vastgebonden en getrapt in zijn appartement', *NRC Handelsblad*, 16 oktober 2013.
- 13 'Dutch diplomat attacked in Moscow amid rising tensions' (<http://rt.com/news/dutch-diplomat-beaten-moscow-255/>).
- 14 'Russia launches piracy case over Greenpeace oil rig "attack", to prosecute "regardless of nationality"' (<http://rt.com/news/greenpeace-oil-criminal-piracy-273/>).
- 15 *Ibid.*
- 16 'Russia softens charges against Greenpeace activists from piracy to hooliganism' (<http://rt.com/news/greenpeace-arctic-piracy-hooliganism-629/>).
- 17 Anna Polyanskaya, Andrei Krivov & Ivan Lomko, 'The Kremlin's virtual squad' (<https://www.opendemocracy.net/article/russia-theme/the-kremlins-virtual-squad>).
- 18 '95.7% of Crimeans in referendum voted to join Russia - preliminary results' (<http://rt.com/news/crimea-vote-join-russia-210/>).
- 19 Timothy Snyder, 'Far-Right Forces are Influencing Russia's Actions in Crimea' (<http://www.newrepublic.com/article/117048/crimean-referendum-was-electoral-farce>).
- 20 '95.7% of Crimeans...', *a.w. noot 18*.
- 21 Chiponda Chimbela, 'Fake news can ruin lives, says Stopfake.org founder' (<http://www.dw.de/fake-news-can-ruin-lives-says-stopfakeorg-founder/a-17684358>).
- 22 'Russia TV host calls Ukraine intervention "wrong" on-air' (<http://www.bbc.com/news/world-europe-26440556>).
- 23 'Video: RT Anchor Quits On Air' (<http://www.thedailybeast.com/cheats/2014/03/05/rt-anchor-quits-on-air.html>).
- 24 'RT reacts to anchor Liz Wahl quitting on air' (<http://rt.com/usa/rt-reacts-liz-wahl-042/>).

Europese veiligheids- architectuur op de tocht?

De Oekraïne-crisis heeft geleid tot een heftig debat over de vraag of deze crisis een nieuw tijdperk inluidt en of ons continent opnieuw in gevaarlijk geopolitiek vaarwater verzeild is geraakt. Kunnen de bestaande Europese samenwerkingsverbanden bijdragen aan een ommekeer in het huidige conflict, of ten minste een brugfunctie vervullen? Dat is maar zeer de vraag.

Tijdens de HJ Schoo-lezing van dit jaar zei minister van Buitenlandse Zaken Timmermans: “Wij moeten de wereld weer meer zien zoals zij is en minder zoals wij wensen dat zij zou zijn. Daar waar we belangen delen, moeten we samenwerking niet uit de weg gaan, maar juist opzoeken. Daar waar we van mening verschillen moeten we de confrontatie niet uit de weg gaan, want een slappe houding van onze kant zal leiden tot nog meer minachting van president Poetin.”¹ Timmermans schetst in een paar zinnen het dilemma waarmee Europa anno 2014 worstelt en dat verdeeldheid zaait.

De Oekraïne-crisis heeft geleid tot een heftig debat over de vraag of deze crisis een nieuw tijdperk inluidt en of ons continent (c.q. de wereld) opnieuw in gevaarlijk geopolitiek vaarwater verzeild is geraakt. Dreigen we terug te keren naar het tijdperk van de Koude Oorlog, 25 jaar nadat deze werd beëindigd? Minstens zo belangrijk is vervolgens de vraag hoe daarop te reageren: met een herwaardering van het buitenlands en veiligheidsbeleid – terug naar een klassieke machtspolitiek – of juist door vast te houden aan de waarden gedreven aanpak zoals we die kennen van de OVSE en

de EU? Beide organisaties zijn, zeker op de wat langere termijn, uitgedaagd een antwoord te bieden op de door Rusland geschapen voldongen feiten, die op hun minst indruisen tegen de principes waarvoor zij staan. Pure machtspolitiek past meer bij de NAVO, zoals de afgelopen maanden ook gebleken is bij het in bescherming nemen van een aantal Oost-Europese lidstaten.

Of de balans in de ene of andere richting zal doorslaan, hangt van veel factoren af. In dit artikel wordt nagegaan of de bestaande Europese samenwerkingsverbanden kunnen bijdragen aan een ommekeer of ten minste een brugfunctie in het huidige conflict kunnen vervullen. De zorgen over een nieuwe tweedeling nemen toe, ook binnen de EU bij hen die nog angstige herinneringen hebben aan de Koude Oorlog.²

President
Poetin neemt
geen woord terug
van zijn harde kritiek
op de Verenigde
Staten en hun
bondgenoten

Het beeld is echter niet bemoedigend. De OVSE is niet langer het forum waar veiligheidsproblemen worden besproken en aangepakt. De EU – ziende blind waar het de koers van Rusland betrof – heeft na enige aarzeling voor een harde lijn tegenover Rusland gekozen en Oekraïne volledige steun toegezegd. Brussel is niet meer een logisch aan-

President Ford ondertekent de Helsinki Akkoorden te Helsinki 1975. Fotobron: Gerald R. Ford Presidential Library:

spreekpunt voor Moskou, dat het de EU bovendien zeer kwalijk neemt dat deze een associatieverdrag met het bewind in Kiev heeft gesloten.

De NAVO is als gevolg van de toenemende dreiging in zekere zin terug van weggeweest, al werd dat wel erg hard van de daken geschreeuwd door (tot voor zeer kort) secretaris-generaal Anders Fogh Rasmussen.³ Het heeft de argwaan over de ambities van de NAVO in Rusland echter alleen maar doen toenemen.

De voortekenen zijn dus niet gunstig. President Poetin neemt geen woord terug van zijn harde kritiek op de Verenigde Staten en hun bondgenoten.⁴ De Europese veiligheidsstructuur disfunctioneert in alle opzichten. Waar is het misgegaan? Waarom onttrekt Rusland zich aan afspraken? En hoe waarschijnlijk is het dat Moskou op zijn schreden terugkeert?

Het zwarte gat

De laatste tijd wordt regelmatig teruggegrepen op baanbrekende artikelen uit het recente verleden om de huidige toestand te duiden. Zoals Jan Rood doet in zijn artikel over 25 jaar na de Koude Oorlog, waarin hij de 'politieke realist' John Mearsheimer en de 'liberaal internationalist' Francis Fukuyama aan het woord laat.⁵ In zijn conclusie geeft hij beiden gedeeltelijk gelijk. Enerzijds is het Europese integratieproces doorgegaan via verdieping en uitbreiding, anderzijds is de deling van Europa niet helemaal opgeheven en bestaan er nog steeds grote tegenstellingen. Het relatieve succes van de EU (en de NAVO) is tegelijk de oorzaak van spanningen die de deling van Europa in stand houden. Het geopolitieke antwoord op het laatste heeft de EU nog niet gevonden.

Minstens zo aanbevelenswaard is herlezing van het boek *The Grand Chessboard* (1997)⁶ van Zbigniew Brzezinski, waarin hij een geopolitieke analyse presenteert die in veel opzichten nog

zeer actueel is. In het hoofdstuk 'The Black Hole' (sic) evalueerde hij de nieuwe geopolitieke *setting* van Rusland. De ineenstorting van de Sovjetunie schiep een monumentale verwarring met een machtsvacuüm in het hart van Eurazië. Het meest angstige voor de Russen was het verlies van Oekraïne dat onafhankelijk was geworden. Zelfonderzoek in politieke en intellectuele kring en een heftig debat over wat Rusland is, volgden. Brzezinski analyseert hoe in achtereenvolgende stadia eerst werd gezocht naar aansluiting bij het Westen, vervolgens het accent kwam te liggen op de relaties met de directe burens, waaraan ten slotte het alternatief van een Euraziatisch tegenverbond van Rusland en landen van het Gemenebest van Onafhankelijke Staten werd toegevoegd.

Euraziatisch concept

Dat laatste past in het straatje van Samuel Huntington die in *The Clash of Civilisations* (1993) erop heeft gewezen dat oude scheidslijnen van vóór 1989 worden vervangen door nieuwe.⁷ Het Euraziatisch concept is niet van vandaag en lijkt een leemte te vullen die is ontstaan na de ineenstorting van het communisme. Het gaat uit van eigen, unieke beschavingskenmerken en waardenpatronen, die verschillen van die van het Westen. Omdat het een brug slaat tussen Russen en Aziaten, is het populair in delen van Centraal-Azië.⁸ In kringen rond Poetin is de gedachte uitermate in trek en een voedingsbodem voor extreem anti-westerse opvattingen⁹ en een agressieve nostalgie naar een imperiaal verleden.¹⁰ Een Oekraïense associatie met de EU, laat staan een lidmaatschap daarvan, doorkruist dit ideaal. Hier is dus niet alleen sprake van gelegenheidsargumenten. De interne dynamiek van de Russische politiek en samenleving bevat de kiemen van het drama dat zich nu afspeelt.

President Poetin erfde een bijna failliete boedel van zijn voorganger en daarmee de frustraties over de positie van Rusland. Hij koos een tegenovergestelde richting van het Westen, dat hij mede de schuld gaf van de slechte staat van zijn land. Hij vestigde een autoritair en nationalistisch bewind in de vorm van een 'geleide democratie'. Voor geweld en repressie is hij niet teruggeschrokken; protesten heeft hij overleefd. Zijn ijveren voor Russische minderheden buiten Rusland en zijn imperiale politiek hebben hem mateloos populair gemaakt.¹¹ Je kunt het revisionisme noemen, etnische geopolitiek of nostalgie, maar het lijkt wel aan te slaan in het huidige Rusland. Sinds zijn aantreden is hij bezig geweest de macht te

centraliseren: in de hoofdstad Moskou en rondom hem als persoon. De oligarchen zijn getemd, de periferie is onder controle gebracht, alsook de democratie.

De NAVO als steen des aanstoots

Het Russische verzet tegen de oostwaartse uitbreiding van de NAVO is een constante in de buitenlandse politiek. Er bestaan verschillende interpretaties van de voorgeschiedenis en al dan niet aan Moskou gedane toezeggingen over uitbreiding van het Atlantisch bondgenootschap.¹² Toen de kans in het begin van het presidentschap van Jeltsjin bestond met Rusland een veiligheidsdeal te sluiten, lieten de Amerikanen die lopen. Na de Russische presidentsverkiezingen van 1996 achtte president Clinton echter de tijd rijp om de NAVO-uitbreiding op gang te brengen. Het strategisch vacuüm in Midden- en Oost-Europa moest zo langzamerhand ingevuld worden, vond hij. Maar dat gebeurde bewust in een tempo en op een manier die voor de Russen – en voor sommige West-Europeanen – op dat moment nog maar net acceptabel was. Die zagen in dat de trein niet meer te stoppen was en accepteerden daarom het aanbod van nauwe samenwerking met de NAVO in de vorm van de *NATO Russia Founding Act* (1997).¹³ Maar van harte was het zeker niet gegaan. De Russen verwijten de Verenigde Staten nog steeds dat zij zich niet aan aanvankelijk gedane beloften hebben gehouden. De samenwerking met het bondgenootschap is in 2014 op een nulpunt beland.¹⁴

Moskou – dat evenmin de OVSE vertrouwt – probeert daarom de CSTO (*Collective Security Treaty Organisation*) samen met Wit-Rusland, Armenië en Kazachstan tot een tegenhanger van de Euro-Atlantische alliantie te ontwikkelen. Een poging de OVSE te vervangen door een louter op veiligheid gerichte pan-Europese organisatie – een voorstel van de toenmalige president Medvedev – heeft het nooit verder gebracht dan de Russische tekentafel.¹⁵

Hoe verder met Helsinki: OVSE en CFE zonder toekomst?

Het is evident dat bestaande pan-Europese veiligheidsarrangementen het conflict in Oekraïne en de annexatie van de Krim niet hebben kunnen voorkomen, net zo min als overigens de EU en de NAVO dat hebben gedaan. De verantwoordelijke organisatie, opgericht als CVSE, dateert uit de tijd van de Koude Oorlog, is daarna in een nieuw jasje

(OVSE) gestoken, maar wordt geplaagd door tegenstellingen tussen de pro-westerse landen en lidstaten die het oor naar Moskou laten hangen. Omdat besluiten in de OVSE alleen met unanimiteit genomen kunnen worden, is effectief optreden met duidelijke mandaten vaak onmogelijk.

Naast de OVSE is ook het CFE (*Conventional Forces Europe*)-verdrag een erfenis van de Koude Oorlog. In dat verdrag, dat in 1990 tot stand kwam, zijn beperkingen van omvang van de bewapening en legering van conventionele strijdkrachten opgenomen. Zo konden forse reducties worden doorgevoerd. Het hield echter geen stand. Sinds 1999 bestaat er evenwel grote onenigheid tussen Rusland en de NAVO-lidstaten. Tijdens een CVSE-top in Istanbul in dat jaar beloofden de Russen hun laatste troepen uit Moldavië terug te trekken, over hetzelfde afspraken zouden maken met de Georgische regering en militairen zouden weghalen uit de Noord-Kaukasus. Moskou hield zich niet aan de toezeggingen, hetgeen voor de NAVO-landen de aanleiding was het gewijzigde CFE-verdrag niet te ratificeren. In 2007 schortte vervolgens Moskou de deelname in CFE op. Daarmee kwam ook formeel een einde aan inspecties. Een van de argumenten van Rusland was dat het compensatie wilde voor de uitbreiding van de NAVO. In 2011 stopte ook de NAVO met het accepteren van controles. Zo is een belangrijk instrument om het niveau van de conventionele bewapening in Europa te beheersen, verloren gegaan. Niemand verwacht een snelle wederopleving.¹⁶

Aan zijn kritiek op de OVSE dat deze de veiligheidsbelangen van Rusland onvoldoende zou waarborgen, heeft Poetin ernstige bezwaren tegen de democratie-activiteiten van de organisatie toegevoegd. Die zouden niet gericht zijn op het helpen bevorderen van democratische verhoudingen in zijn land, maar op het ondermijnen ervan.¹⁷ OVSE-verkiezingswaarneming is hem een doorn in het oog geworden, omdat deze vooral

gebruikt zou worden om voormalige Sovjetlanden de maat te nemen.¹⁸

In de aanloop naar de veertigste verjaardag van

In de aanloop naar zijn 40ste verjaardag is het wrang te moeten constateren dat het Helsinki-proces met een enorme crisis geconfronteerd is

het Helsinki-proces

is het wrang te moeten constateren dat het met een enorme crisis geconfronteerd is. Er gaapt een enorme kloof tussen de Europese praktijk van vandaag en de Helsinki-afspraken van toen.

De ineensstorting van de communistische dictaturen werd plechtig gevierd en bevestigd met het Handvest van Parijs uit 1990: "Ours is a time for fulfilling the hopes and expectations

our peoples have cherished for decades: steadfast commitment to democracy based on human rights and fundamental freedoms, prosperity through economic liberty and social justice, and equal security for all our countries." [...] "Democracy, with its representative and pluralist character, entails accountability to the electorate, the obligation of public authorities to comply with the law and justice administered impartially. No one will be above the law."¹⁹

Over de 10 beginselen van Helsinki zegt het Handvest: "All the principles apply equally and unreservedly, each of them being interpreted taking into account the others. [...] We renew our pledge to refrain from the threat or use of force against the territorial integrity or political independence of any State..."²⁰

En dan de EU

Men zou verwachten dat de EU eerder en duidelijker in actie was gekomen tegen de Russische schendingen van de Helsinki-afspraken. De problemen met Moskou zijn niet nieuw. In de officiële veiligheidsstrategie van de EU, die dateert uit 2003, wordt effectief multilateralisme als belangrijkste instrument voor het versterken van internationale regels naar voren geschoven. De EU wordt voorgesteld als een *global player* die daarvoor over een breed instrumentarium, militair zowel als civiel, beschikt. Er wordt gepleit

voor actieve betrokkenheid bij de regio's die aan de EU grenzen, met als doel het creëren van een ring van vrienden. Daarbij past een sterke OVSE, aldus het document. "The best protection for our security is a world of well governed democratic states."²¹

Wie in 2014 deze mooie uitgangspunten nog eens naar voren haalt, zal zich afvragen waarom daarvan sinds 2003 in Europa maar een deel is verwezenlijkt. Keer op keer blijkt dat de EU geen wereldspeler is, maar zwaar leunt op Amerika. De ring van vrienden is er slechts gedeeltelijk gekomen. De EU heeft moeten accepteren dat het Rusland van president Poetin radicaal tegen-gestelde keuzes heeft gemaakt. Als gevolg van interne meningsverschillen is het – op zich zeer succesvolle – instrument van de uitbreiding van de EU naar het Oosten bot geworden. Associatie-akkoorden met de drie overgebleven 'vrienden' Moldavië, Georgië en Oekraïne lieten op zich wachten tot 2013 en 2014. In 2008, de oorlog in Georgië, gingen weliswaar de alarmbellen af en in de evaluatie van de veiligheidsstrategie van dat jaar was dit merkbaar, maar de crisis van de eurozone voorkwam dat er iets in de opstelling van de EU veranderde.²² Dat zich zoiets als een Oekraïne-crisis zou kunnen gaan voordoen, had men in Brussel kunnen voorspellen. De voorkeur werd evenwel gegeven aan *business as usual*, tot dat na de annexatie van de Krim niet meer ging.

Hoe gaat Moskou verder?

Niemand verwacht op korte termijn een snelle koerswending van Moskou.²³ De huidige crisis kent structurele oorzaken. Ambities botsen. Rusland blijft het Westen – en vooral de Verenigde Staten – van dubbele standaarden en inmenging in de interne aangelegenheden van andere landen beschuldigen. De interne machtspositie van president Poetin – zijn eerste prioriteit – is verbonden met het behoud dan wel het vergroten van de invloed in landen van de voormalige Sovjetunie, in het bijzonder in die landen waar aanzienlijke Russische minderheden leven. Op basis van zowel externe als interne afwegingen zal Moskou de voorkeur geven aan alternatieven zoals de Euraziatische Unie, de CSTO en de samenwerking met China, boven herstel van de samenwerking met het Westen in het kader van de OVSE of de NAVO-Rusland Raad.²⁴

Zolang er binnen de OVSE grote verschillen van opvatting bestaan over de interpretatie en implementatie van de Helsinki-afspraken, is voor deze organisatie slechts een bijrol weggelegd,

en alleen dan wanneer Moskou daarmee instemt – dus wel in Oekraïne, maar niet in Georgië. De samenwerking tussen de NAVO en Rusland is op een zeer laag pitje gezet. De sfeer in Moskou is ronduit vijandig; voor de NAVO is geen brug-functie weggelegd. Het tegendeel ligt meer in de rede: een meer machtspolitieke opstelling van het Atlantisch bondgenootschap tegenover Moskou.

De EU heeft tot lang na het uitbreken van de Oekraïne-crisis geprobeerd deuren naar Moskou open te houden door voorzichtig met sancties om te gaan. Die lijn bleek niet vol te houden na de escalaties van juli 2014. In EU-kring is niet iedereen vervolgens van harte akkoord gegaan met de hardere sancties: op grond van economische motieven (Hongarije), vanwege oude vriendschapsrelaties (Bulgarije) of uit angst voor een nieuwe tweedeling (invloedrijke Duitse (ex-)politici).

Waarom nu voor een harde lijn gekozen, met alle politieke en economische schade van dien nadat we jarenlang de agressieve rol van Rusland in de nabije omgeving hebben geaccepteerd, is hun redenering? En hebben de Russen geen punt met hun kritiek op de NAVO en de wijze waarop het Westen met zelfbeschikking omgaat – Kosovo wel en de Krim niet? Argumenten om rekening mee te houden, maar voorlopig is er echter een patstelling – Rusland geeft de Krim niet op en ook niet zijn inmenging in Oekraïne. De EU heeft daarvoor weinig bewegingsruimte. Brussel moet (blijven) opkomen voor de territoriale integriteit van Oekraïne, democratische waarden blijven bevorderen en benadrukken dat het land vrij is in zijn keuze van bondgenoten, zonder inmenging van buiten. In de kern gaat het natuurlijk om het laatste en dat maakt het conflict zo ingewikkeld.

Dat in Moskou NAVO-lidmaatschap van Oekraïne al dan niet terecht anathema is, valt nog wel te begrijpen. Dat een associatieakkoord met de EU zoveel weerstand zou oproepen, is nieuw. De EU is daarmee in een kamp terechtgekomen en heeft haar lot verbonden met het pro-Europese regime in Kiev, ook al is dat ook niet zonder risico's.

De Achilleshiel van president Poetin is de Russische economie. Daarmee gaat het niet goed, mede als gevolg van de sancties. Alternatieve economische partners als de BRICS bieden maar gedeeltelijk compensatie. De EU is en blijft een enorme afzetmarkt voor met name gas, en daarmee een enorme inkomstenbron. De sancties raken vooral Rusland en de EU, die er daarom ook het meeste belang bij hebben eraf te komen. Poetin stuurt thans evenwel meer aan op

de broekriem aanhalen dan op concessies richting het Westen – maar dat zou kunnen veranderen. De EU zit in ieder geval voorlopig vast aan het sanctiepakket. Het loslaten ervan is schadelijker dan eraan vasthouden, ook al hebben de sancties niet onmiddellijk het gewenste politieke effect gehad.

Terug naar Helsinki?

Moeten we dus maar accepteren dat het de EU versus de Euraziatische Unie wordt, de NAVO tegenover de CSTO en de ASCE (sic) als tegen-

hanger van de OVSE? Of moeten we in Europa terug naar Helsinki, om deze organisaties in plaats van tegenover naast elkaar te zetten en de OVSE-regels zo te herijken dat iedereen zich daarbinnen veilig voelt? Wie durft deze exercitie en het daaraan gekoppelde debat over Europese waarden te entameren? Het zou een herhaling zijn van het Helsinki-proces zoals dat ooit begon – als tegenstanders om tafel gaan zitten zonder voorwaarden vooraf.²⁵ Dat zou dan weer samenwerken met de vuist op tafel worden. Zal minister Timmermans dat bedoeld hebben?

NOTEN

- 1 <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/toespraken/2014/09/02/schoo-lezing.html>
- 2 Zie de reacties van Thorvald Stoltenberg, Noors minister van Buitenlandse Zaken, tijdens de Koude Oorlog, en van *Ostpolitik*-ontwerper Egon Bahr: <http://en.ria.ru/world/20141030/194851407/Former-Norwegian-Foreign-Minister-Urges-Nordic-Countries-to.html>; http://www.spd.de/aktuelles/122502/20140808_interview_bahr.html
- 3 http://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_111132.htm
- 4 <http://eng.kremlin.ru/news/23137>
- 5 Jan Rood, 'Het einde van de Koude Oorlog in Europa en daarna', *Internationale Spectator*, september 2014, blz. 11-16.
- 6 Z. Brzezinski, *The Grand Chessboard. American Primacy and its Geostrategic Imperatives*, New York, 1997.
- 7 *Foreign Affairs*, Summer 1993.
- 8 Een belangrijke universiteit in Astana is genoemd naar Lev Gumilev, die geldt als een van de grondleggers van de Euraziatische gedachte.
- 9 Zie: Alexander Dugin: <http://www.4pt.su/en/content/aleksandr-dugin%E2%80%99s-foundations-geopolitics> <http://openrevolt.info/2014/03/08/alexander-dugin-letter-to-the-american-people-on-ukraine/>
- 10 <http://www.politico.com/magazine/story/2014/08/putin-the-backstory-110151.html#ixzz3GtFZUYDV> Talbot
- 11 <http://jia.sipa.columbia.edu/russia-ukraine-and-central-europe-return-geopolitics/> Larrabee
- 12 <http://www.foreignaffairs.com/articles/142310/joshua-r-itzkowitz-shiffrin-put-it-in-writing>
- 13 Ronald. D. Asmus, *Opening NATO's door. How the Alliance remade itself for a New Era*, New York, 2002.
- 14 <http://www.nato-russia-council.info/en/about/>
- 15 <http://eng.kremlin.ru/news/275>
- 16 <http://nationalinterest.org/commentary/remember-the-cfe-treaty-10203?page=2>; en http://en.ria.ru/military_news/20130402/180392027/Russian-Military-Says-CFE-Treaty-Has-No-Future.html
- 17 http://archive.kremlin.ru/eng/speeches/2007/02/10/0138_type-82912type82914type82917type84779_118123.shtml Speech president Poetin, München, 2007.
- 18 Moskou stuurt altijd eigen waarnemers. Bij de illegale verkiezingen van 2 november 2014 in Oost-Oekraïne was een organisatie actief die zichzelf de *Agency for Security and Cooperation in Europe* (ASCE) noemde.
- 19 <http://www.osce.org/node/39516>
- 20 En die beginselen zijn en waren:
 1. Soevereine gelijkheid, respect voor de rechten die inherent zijn aan soevereiniteit;
 2. Niet dreigen met geweld of het gebruiken;
 3. Onschendbaarheid van grenzen;
 4. Territoriale integriteit van staten;
 5. Vreedzame regeling van geschillen;
 6. Non-interventie in interne aangelegenheden;
 7. Respect voor mensenrechten en fundamentele vrijheden, waarbij inbegrepen de vrijheid van meningsuiting, geweten, religie of geloof;
 8. Gelijke rechten en zelfbeschikking van volken;
 9. Samenwerking tussen staten;
 10. Het te goeder trouw uitoefenen van de verplichtingen onder internationaal recht.
- 21 www.eeas.europa.eu/csdp/about-csdp/european-security-strategy/
- 22 *Ibid.*
- 23 <http://nationalinterest.org/feature/europes-nightmare-coming-true-america-vs-russiaagain-10971?page=2>
- 24 De secretaris-generaal van de CSTO kondigde kortgeleden aan geen dialoog meer met de NAVO te zoeken. Hij uitte ook zware kritiek op de EU. Zie: <http://en.itar-tass.com/world/758296>
- 25 <http://www.ipg-journal.de/kommentar/artikel/erschuettertes-vertrauen-642/> [2]

Oekraïne: de vertraagde oorlog voor onafhankelijkheid

Nu president Porosjenko in het parlement een absolute meerderheid van pro-Europese partijen heeft verworven, is de weg vrij voor hervormingen, die Oekraïne uit het economische moeras moeten halen en tot democratisering moeten leiden. Dat zal een hele klus zijn, want Oekraïne heeft, nog afgezien van de oorlog die in het oosten van het land woedt, veel obstakels te overwinnen. Daarbij is de hoop van Oekraïne vooral gevestigd op de Europese Unie.

Op 26 oktober jl. heeft Oekraïne de meest pro-westerse regering uit zijn historie gekozen. De drie grootse politieke partijen: *Blok Porosjenko* van president Petro Porosjenko; het *Volksfront* van premier Arseni Jatsenjoek; en *Samopomitsj* van Andriy Sadovyj, de voormalige burgemeester van Lviv, zijn coalitiebesprekingen begonnen. En voor het eerst sinds Oekraïnes onafhankelijkheid heeft de Communistische Partij de kiesdrempel van 5% niet gehaald.¹

Hervormingen

Nu president Porosjenko in het parlement een absolute meerderheid van pro-Europese partijen heeft verworven, is de weg vrij voor het doorvoeren van grondwettelijke en economische hervormingen. Het hervormingspakket, 'strategie 2020', is gebaseerd op afspraken die in het Associatieverdrag met de Europese Unie zijn gemaakt.² De hervormingen dienen Oekraïne uit een diepe economische crisis te leiden. Ze moeten zorgen voor een definitieve breuk met het communistische verleden en van Oekraïne een democratische rechtsstaat, naar westers model, maken.

Vereist is een adequaat openbaar bestuur, dat op een verantwoorde manier met het budget omgaat, alsmede een rechterlijke macht die niet langer door de politiek wordt beïnvloed. Voorts moeten er maatregelen komen om de belangrijke industriële sector efficiënter, winstgevender en

minder vervuילend te maken. En ten slotte moet, onder andere door een harde aanpak van de corruptie, het investeringsklimaat verbeteren voor zowel binnenlandse als buitenlandse ondernemers.³

Als Oekraïne erin slaagt deze hervormingen door te voeren, is de verwachting dat het land zal stabiliseren en economische vooruitgang zal boeken. Het kan daarbij een voorbeeld nemen aan de succesvolle hervormingen die andere Oost-Europese landen ter voorbereiding op hun EU-lidmaatschap tot stand hebben gebracht. De grote vraag is óf Oekraïne erin zal slagen de hervormingen op een goede manier door te voeren.

Scepsis

Zelfs als we de huidige oorlog in het oosten van Oekraïne buiten beschouwing laten, zijn er nog heel wat obstakels die het land moet overwinnen, zoals de samenstelling van het parlement, de *Verchovna Rada*. Die heeft wat de politieke fracties betreft weliswaar een radicaal andere aanblik dan vroeger, met een meerderheid van pro-Europese partijen, maar op persoonlijk vlak zijn de veranderingen minder groot. De meeste fracties, inclusief die van Porosjenko en Jatsenjoek, laten voornamelijk dezelfde gezichten zien als vroeger. Alleen *Samopomitsj* kent louter parlementariërs die aan hun eerste termijn beginnen.⁴ Er heerst daarom scepsis onder de Oekraïense bevolking of deze oude garde, aan wie een imago van zelf-

Julia Soldatiuk is student Internationale Betrekkingen aan de Rijksuniversiteit Groningen en Training Assistent bij het Instituut Clingendael. Zij dankt de Ambassadeur van Oekraïne in het Koninkrijk der Nederlanden, Z.E. Mr. Olexander Horin.

Verkiezingsposter van Porosjenko in de stad Charkiv. Foto Flickr Ben Sutherland

verrijking kleeft, in staat zal zijn in het landsbelang alle benodigde hervormingen door te voeren.

Die scepsis is niet zonder reden. De Oekraïense politiek werd de voorbije jaren namelijk gedomineerd door oligarchen. Zeker de afgelopen zes, zeven jaar stelden zij hele parlamentsfracties in dienst van het beschermen van hun zakelijke belangen. Dit heeft ertoe geleid dat er een einde kwam aan de groei van de Oekraïense economie; de oligarchen hadden namelijk geen belang bij het bevorderen van concurrentie, het vernieuwen van de economie en het installeren van een goed functionerende rechtsstaat.

Het is belangrijk te beseffen hoeveel invloed de oligarchen de afgelopen decennia op de Oekraïense economie hebben gehad. Zij legden de basis voor hun rijkdom en macht tijdens het ongecontroleerde privatiseringsproces van begin jaren negentig, toen zij de meerderheid van de grote (staats)bedrijven in bezit kregen. Hun handelen bestond er kort gezegd uit om hun pas verkregen eigendommen maximaal te exploiteren, door op korte termijn zoveel mogelijk winst te maken en zich nauwelijks te bekommeren om renovaties of investeringen op de lange termijn.⁵

Toen de winstgevendheid van de bedrijven terugliep door het gebrek aan investeringen – de productiemethoden uit de tijd van de Sovjetunie waren dikwijls toch al niet erg efficiënt – zochten de oligarchen een andere manier om geld te verdienen. Door *deals* te sluiten met overheidsdiensten wisten ze onder meer de belasting te ontduiken, ten onrechte subsidies op te strijken en goedkope illegale leningen van de centrale bank los te peuteren.⁶ Zo drukten ze steeds meer hun stempel op de politiek. Heel wat parlementariërs die de afgelopen jaren deel uitmaakten van fracties die de belangen van de oligarchen behartigden, zitten nu weer in het Oekraïense parlement.

Steun van de bevolking

Een ding waar de Oekraïners hoop uit putten is het feit dat hun land thans op de rand van een bankroet staat, waardoor er simpelweg geen alternatieven meer zijn om de Oekraïense economie weer aan de praat te krijgen. Een ander groot verschil met vroeger is dat de bevolking zich veel bewuster is geworden van haar rol in het landsbestuur. Zij zal niet langer tolereren dat het parlement belangrijke beslissingen voor zich uit blijft schuiven.

Direct na de onafhankelijkheid hadden veel Oekraïners een passieve houding ten opzichte van de politiek, omdat ze eraan gewend waren geen invloed op de machthebbers te kunnen uitoefenen. Met deze passieve houding hebben de Oekraïense burgers de oligarchen in staat gesteld ongestraft een steeds grotere invloed op de politiek uit te oefenen, en op steeds grotere schaal corruptie toe te passen. Deze houding begon te veranderen tijdens de Oranjerevolutie van 2004, waarin het hart van de demonstraties gevormd werd door jongeren en studenten die zijn opgegroeid in een onafhankelijk Oekraïne.

Dat brengt ons bij een ander obstakel dat Oekraïne moet zien te overwinnen, namelijk het feit dat de regering de steun van de bevolking nodig heeft voor haar hervormingsbeleid. Niemand twijfelt eraan dat de benodigde hervormingen en bezuinigingen de bevolking op korte termijn pijn zullen doen. Het is dan ook de vraag in hoeverre de bevolking achter de regering zal blijven staan als de positieve resultaten van de hervormingen op zich laten wachten.

Daarbij komt dat het *Oppositieblok*, een partij die voortkomt uit de *Partij van de Regio's* van de afgezette president Viktor Janoekovitsj, elke mogelijkheid zal aangrijpen om te wijzen op het mislukken van hervormingen en de pro-Europese koers van de regering. Het *Oppositieblok* zal niet nalaten eventuele onrust zoveel mogelijk aan te wakkeren. Een bijkomende uitdaging is dat president Porosjenko en premier Jatsenjoek, die beiden veel stemmen haalden bij de parlementsverkiezingen, allebei graag de leiding willen nemen over het hervormingsproces in Oekraïne.⁷ Dat zou tot verdeeldheid binnen de coalitie kunnen leiden.

Externe obstakels

Het *Oppositieblok* zal zich gesteund weten door de Russische president Vladimir Poetin, die er alles aan gelegen is de pro-Europese koers van Oekraïne te dwarsbomen. Poetin weet dat het onder normale omstandigheden voor Oekraïne al moeilijk genoeg is succesvol hervormingen door te voeren, laat staan als het Oekraïense leger een geldverslindende oorlog moet voeren in het oosten van het land. Een oorlog die bovendien de politieke aandacht afleidt van belangrijke hervormingen.

Poetin is niet de eerste Russische president die het Oekraïne moeilijk maakt een eigen koers te volgen. De afgelopen 24 jaar heeft Rusland geprobeerd te voorkomen dat Oekraïne zich richting

het Westen beweegt. Dit is, naast de oligarchie en de passiviteit onder de bevolking, nog een reden waarom Oekraïne nooit een definitieve breuk met zijn communistische verleden heeft kunnen maken.

Na zijn onafhankelijkheid hebben de wisselende steun vanuit het Westen en de constante invloed van Rusland ertoe geleid dat Oekraïne niet een duidelijke buitenlandspolitieke koers heeft kunnen uitzetten. Aanvankelijk werd Oekraïne grotendeels genegeerd door het Westen, omdat het land werd beschouwd als vallend onder de Russische invloedssfeer. Dit veranderde met het presidentschap van Leonid Koetsjma, die in 1994 aantrad. Koetsjma voerde een aantal economische hervormingen door, wilde dat het land zich zou aansluiten bij de NAVO en deed afstand van de kernwapens van Oekraïne.⁸

Dit beleid maakte Oekraïne tot een bondgenoot van het Westen. De Verenigde Staten zagen Kiev als een belangrijke strategische partner om de Russische 'imperialistische ambities' in te perken. Oekraïne werd de derde grootste ontvanger van Amerikaanse hulp en was het meest actieve land uit de voormalige Sovjetunie binnen het NAVO-programma 'Partnership for Peace'.⁹ Na de terroristische aanval van 11 september 2001 verschoven de strategische prioriteiten van de Amerikanen echter van Oekraïne naar Rusland, dat als bondgenoot kon dienen in de *war on terror*.¹⁰

Tegelijkertijd probeerde Rusland al tijdens het presidentschap van Koetsjma te voorkomen dat Oekraïne zich naar het Westen zou keren. Met een reeks ondoorzichtige investeringen in de Oekraïense economie wist Moskou ervoor te zorgen dat Koetsjma zijn beleid aanpaste.¹¹ Koetsjma's toon bleef pro-westers, maar het daadwerkelijke beleid kwam niet altijd overeen met zijn beloften richting het Westen.

Ook tijdens de presidentsverkiezingen van 2004 oefende Rusland druk uit om de politieke koers van Oekraïne te beïnvloeden. En ditmaal niet alleen achter de schermen. President Poetin bezocht Oekraïne tweemaal tijdens de verkiezingscampagne om zijn steun te betuigen aan Janoekovitsj (die het in de verkiezingen opnam tegen Joesjtsjenko). Russische *spindoctors*, in Rusland ook wel 'politieke technologen' genoemd, werkten voor Janoekovitsj' verkiezingscampagne en waren verantwoordelijk voor veel vuile trucs die tegen Joesjtsjenko werden gebruikt, waaronder diens dioxinevergiftiging.¹²

Joesjtsjenko voerde intussen een pro-Europese campagne, met klinkende *oneliners* als 'Ik breng Oekraïne thuis naar Europa, daar waar we altijd zijn geweest.'¹³ Toen Joesjtsjenko uiteindelijk tot president werd gekozen, gingen Russische overheidsfunctionarissen en Russische media – die in Oekraïne veel bereik hadden – in de aanval door de partij van de nieuwe president, *Ons Oekraïne*, als anti-Russisch te bestempelen. President Dmitri Medvedev liet in diverse kranten een open brief aan Joesjtsjenko publiceren, waarin hij schreef zich zorgen te maken over de manier waarop Joesjtsjenko de Russisch-Oekraïense relaties 'in diepe crisis' bracht.¹⁴

In deze periode is ook de retoriek ontstaan inzake het verschil tussen West- en Oost-Oekraïne, die vooral door Russische media en pro-Russische politici in Kiev werd gebruikt. Vóór die tijd was van een echte scheiding tussen West- en Oost-Oekraïne geen sprake; in beide delen woonden Oekraïens- en Russisch-sprekende Oekraïners. Het verschil tussen beide groepen leidde noch in de politiek, noch in de samenleving tot problemen. Bovendien lag de scheiding niet zozeer langs etnische lijnen, maar eerder tussen de grote steden en de rest van het land. In de grote steden, vooral in het oosten, werd Russisch gesproken; in het omliggende platteland en in de kleinere steden sprak men Oekraïens. Deze scheiding was al in de Sovjettijd ontstaan als gevolg van het nietsontziende industrialisatiebeleid, waarbij grote groepen Russisch-sprekenden, vrijwillig en onvrijwillig, naar de Donbas-regio in Oost-Oekraïne werden verplaatst.¹⁵

Het was deze retoriek, gecombineerd met verkiezingsfraude en de steun van oligarchen, die Viktor Janoekovitsj de overwinning bezorgden in de presidentsverkiezingen van 2010. De verwachting van Rusland was dat Janoekovitsj gemakkelijk te beïnvloeden zou zijn en dat hij Oekraïne weer in de Russische invloedssfeer zou brengen, maar dat was niet het geval. Hoewel Janoekovitsj meer op Rusland was georiënteerd dan zijn voorganger, begreep hij dat de toekomst van de Oekraïense economie in de diepere integratie met Europa lag.

Om Janoekovitsj te beïnvloeden gebruikte Rusland chantage. Elke keer na een besloten overleg met Poetin veranderde de Oekraïense president zijn beleid ten gunste van Rusland. Zo verwijderde Janoekovitsj de doelstelling van NAVO-lidmaatschap uit het Oekraïense buitenlandbeleid. Ook verlengde hij het huurcontract van de Russische Zwarte-Zeevloot in de

Oekraïense haven van Sevastopol tot 2042,¹⁶ terwijl zijn voorganger Joesjtsjenko dat tot het einde van zijn termijn had geweigerd. Voorts weigerde Janoekovitsj vorig jaar op het laatste moment het Associatieverdrag met de EU te ondertekenen.¹⁷ Hierop zou Oekraïne 15 miljard dollar van Rusland ontvangen om de Oekraïense economie uit de crisis te leiden. Rusland heeft sinds die afspraak voor 3 miljard dollar aan Oekraïense staatsobligaties gekocht. Wat er met de rest van het geld is gebeurd, is onbekend.¹⁸

Met een aanzienlijke economische crisis, een politieke elite die moeite heeft een coalitie te vormen (Porosjenko en Jatsjenko die beiden de leiding willen nemen in het hervormingsproces), de annexatie van de Krim en een oorlog in het oosten oefent Rusland op een brute manier meer druk uit op Oekraïne dan in welk jaar dan ook sinds de onafhankelijkheid. Dat is voor Poetin van groot belang, omdat succesvolle hervormingen en democratische tendenties in Oekraïne ook effect zullen hebben op Rusland.

Voorbeeldfunctie

Russen zien Oekraïners als een 'broedervolk'.¹⁹ Door de gezamenlijke geschiedenis zijn Russen meer gevoelig voor de democratische veranderingen in Oekraïne dan bijvoorbeeld in Georgië. Mocht Oekraïne – tegen de verwachtingen in – erin slagen hervormingen door te voeren en zijn economie op de rails te krijgen, dan zou dat een direct voorbeeld voor de Russen zijn.

De afgelopen jaren hebben protesten in Oekraïne een *spill over*-effect gehad in Rusland. Zo waren er grote protesten tegen terugkeer van Poetin als president voor zijn derde termijn in 2012, wat in de pers werd vergeleken met de Oranjerevolutie van 2004 in Oekraïne.²⁰ De Maidan-protesten in 2014 voor meer democratie hebben ook tot reacties in Moskou en Sint-Petersburg geleid. Demonstraties werden daar heel streng aangepakt en snel onderdrukt. In diverse toespraken zei Poetin protesten zoals in Kiev in zijn land niet toe te zullen staan.²¹

De Maidan-protesten hebben ook tot reacties in Moskou en Sint-Petersburg geleid. Demonstraties werden daar snel onderdrukt

Ondanks alle obstakels is het mogelijk dat Oekraïne erin zal slagen om hervormingen door te voeren die zullen leiden tot democratisering en groei van zijn economie. De hoop van Oekraïne is daarbij vooral gevestigd op de Europese Unie. Oekraïne is op zich zelf niet sterk genoeg om zich tegen de Russische pogingen het land te destabiliseren te verdedigen. Het kan alleen stabiliseren als de Europese Unie, samen met de Verenigde Staten, druk uitoefenen op Rusland om ervoor te zorgen dat Moskou de afspraken van het Minsk-akkoord niet schendt en niet doorgaat met onrust stoken in Oost-Oekraïne.

De Verenigde Staten, en vooral enkele EU-lidstaten waaronder Nederland, twijfelen echter tot nu toe over volledige en adequate ondersteuning aan Oekraïne, omdat ze vrezen dat daardoor

de economische betrekkingen met Rusland schade oplopen. Maar de voordelen van democratisering van Oekraïne houden niet op bij de grenzen van Oekraïne. De beweging naar meer democratie zal de publieke opinie beïnvloeden in andere post-Sovjetrepublieken. Oekraïne heeft een voorbeeldfunctie voor andere post-Sovjetrepublieken, inclusief Rusland. Een democratisch Oekraïne vormt zodoende een stimulans voor stabiliteit aan de oostgrenzen van de EU, door andere landen te inspireren ook een democratische koers te varen.

Als Europa welvaart en democratie wil bevorderen in de landen van de voormalige Sovjetunie, dan zou het een goed begin zijn om de druk op Rusland vol te houden. Alleen dan kan Oekraïne veranderen in een welvarende rechtsstaat naar westers model.

NOTEN

- 1 New Atlanticist, 'Ukraine Counts Its Votes: Here is What They Mean', *Atlantic Council*, 27 oktober 2014 (<http://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/ukraine-counts-its-votes-here-is-what-they-mean>).
- 2 Bogdan Danylyshyn, 'Chy vdastsja Poroshenko provesty reformy?' ('Zal Porosjenko erin slagen hervormingen door te voeren?'), UAINFO, 1 oktober 2014 (<http://uainfo.org/blognews/407219-chi-vdastsya-poroshenko-provesti-reformi.html>).
- 3 *Ibid.*
- 4 Oles Olkseyenko, 'Back to Black?', *Ukrainian Week*, 23 oktober 2014 (<http://ukrainianweek.com/Politics/121959>).
- 5 Volodymyr Lanovyj, 'Jak reformuvaty korupcijnyj oligarkhichnyj lad' ('Hoe kan het corrupte systeem van de oligarchie worden hervormd?'), *Ekonomichna Pravda*, 23 oktober 2014 (<http://www.epravda.com.ua/publications/2014/10/23/499475/>).
- 6 *Ibid.*
- 7 New Atlanticist, a.w. *noot 1*.
- 8 Sharon L. Wolchik & Jane L. Curry (red.), *Central and East European politics: from communism to democracy*, 2nd ed., Lanham: Rowman & Littlefield Publishers Inc., 2011.
- 9 *Ibid.*
- 10 *Ibid.*
- 11 'Paskual' pobachyv, jak groshi Rosiji pidtrymyjut' rezym Koetsjmy', ('Pascual heeft gezien hoe het geld van Rusland Koetsjma's regime steunt'), *Ukrajinska Pravda*, 10 februari 2003 (<http://www.pravda.com.ua/news/2003/02/10/2992729/>).
- 12 Anders Aslund, 'How Ukraine Became a Market Economy and Democracy', Peterson Institute for International Economics, Washington, DC, 2009.
- 13 'Rechi vyshchogo porjadku', ('Dingen van een hogere orde'), Naspravdi: Idejna platforma Viktora Joesjtsjenka u zapytannjach i vidpovidjach, 13 augustus 2013, (<http://naspravdi.org/2013/08/13/речи-вищого-порядку/>).
- 14 'Medvedev napravil Joesjtsjenko otkrytoe pismo', ('Medvedev stuurt Joesjtsjenko een open brief'), *Rosbalt*, 11 augustus 2009 (<http://www.rosbalt.ru/ukraina/2009/08/11/662307.html>).
- 15 Viktor Andrusiv, 'Konstrujuvannja kolektyvnoji identychnosti: perspektivy v Ukraini.Chastyna II', ('Het ontwerpen van een collectieve identiteit: vooruitzichten in Oekraïne. Deel II') *Democratichnyj Aljans*, 13 december 2008, (<http://www.dem-alliance.org/news/konstruivannja-kolektivnoi-identychnosti-vikilki-globalnim-derzhavam-chastina-i.html>) Washington, DC, 2009.
- 16 'Dohovir Janoekovitsja i Medvedeva pro bazuvannja flotu do 2024 roku. Tekst dokumentu', ('Overeenkomst tussen Janoekovitsj en Medvedev over de marine-inzet tot 2042. Tekst van het document'), *Ukrajinska Pravda*, 22 april 2014. (<http://www.pravda.com.ua/articles/2010/04/22/4956018/>).
- 17 Johann Bernd, 'Rospyska u bankrutstvi Janoekovitsja v Moskvi', ('De erkenning van Janoekovitsj' faillissement in Moskou'), *Ukrajinska Pravda*, 18 december 2013, (<http://www.pravda.com.ua/inozmi/deutsche-welle/2013/12/19/7007609/>).
- 18 'Rosija kupyla pershyj transh ukrajinskykh oblihacij', ('Rusland koopt eerste tranche Oekraïense obligaties'), *Holos Ameryky*, 13 november 2013 (<http://ukrainian.voanews.com/content/azarov-in-moscow-rl/1816522.html>).
- 19 Oleksandr Kramar, 'Rosia ta reshta. Jakymy mozut' buty kontury rozpadu RF?' ('Rusland en de rest: hoe zouden de contouren van de ineenstorting van Rusland eruit zien?'), *Tyzden*.ua, 14 juli 2014 (<http://tyzhen.ua/World/113654>).
- 20 Marc Kreimer, 'Jest li perspektiva u protestov protiv Poetina?', ('Hebben de protesten tegen Poetin perspectief?'), *Slon*, 15 oktober 2013 (http://slon.ru/russia/est_li_perspektiva_u_protestov_protiv_putina-1004270.xhtml).
- 21 'Glavnoje politichesoje sobytije nedeli – vystuplenije Vladimira Poetina na Valdajskom Forume', ('De belangrijkste politieke gebeurtenis van de week – de toespraak van Vladimir Poetin op het Valdai Forum'), *Pervyj kanal*, 2014 (<http://www.1tv.ru/news/polit/270512>).

Een Noordpool-agenda voor Nederland

Dit voorjaar nam de Tweede Kamer de motie-Vos aan, die de regering oproep in de Europese Unie te pleiten voor een verbod op het transport van zware Noordpoololie. Daarnaast zouden de mogelijkheden voor een importverbod verkend moeten worden. Parlementaire debatten over de Noordpool zijn zeldzaam. Toch is er alle reden aandacht te besteden aan de Arctische regio. Er staan ingrijpende veranderingen op stapel, die ook van betekenis zijn voor de ecologische, economische en buitenlands- en veiligheidspolitieke belangen van Nederland. Het wordt tijd voor een stevige Noordpool-agenda voor Nederland. Ons land kent een lange geschiedenis met de Noordpool en moet de regio 'herontdekken'. De Adviesraad Internationale Vraagstukken (AIV) presenteert in *De toekomst van de Arctische regio. Samenwerking of confrontatie?* een reeks aanbevelingen over vraagstukken in het Noordpoolgebied.¹ Dit artikel gaat in op de actuele geopolitieke ontwikkelingen in de regio en de betekenis voor Nederland.

Ontsluiting van de Arctische regio

Klimaatverandering is van grote invloed op het Noordpoolgebied en voltrekt zich in een steeds hoger tempo, met de nodige gevolgen voor de ecologische, sociale en economische omstandigheden in het Arctische leefgebied. Er bestaat een aanzienlijke kans dat het gebied de komende decennia ijsvrij wordt en het smelten van het landijs zal resulteren in een extra stijging van de zeespiegel. Smeltend ijs leidt ook tot nieuwe economische mogelijkheden, zoals ruimere toegang voor olie- en gaswinning, het beschikbaar komen van nieuwe scheepvaartroutes en delving van zeldzame aardmetalen. In het Noordpoolgebied bevinden zich naar verwachting 13% van de nog niet ontdekte wereldwijde olievoorraad en 30% van de gasvoorraad.² Deze voorraden zijn voor Rusland van levensbelang om de strategische machtspositie op de energiemarkt te behouden nu de velden op land langzamerhand uitgeput raken. Olie- en gaswinning in het Arctisch gebied is uitermate moeilijk vanwege de klimatologische omstandigheden, de staat van het ijs, logistieke

en technische problemen, het ontbreken van de noodzakelijke infrastructuur, grote milieurisico's, hoge verzekeringskosten en de zeer beperkte mogelijkheden voor *search and rescue*.³ De exploitatiekosten van de oliewinning in dit gebied zijn bovendien veel hoger dan bijvoorbeeld in het Midden-Oosten. De winning wordt bij een dalende olieprijs hier dus steeds minder profijtelijk. Daar staat tegenover dat het Internationaal Energie Agentschap rekening houdt met een groei van de mondiale vraag naar fossiele brandstoffen met 60% in 2050. Het smelten van het landijs op Groenland maakt de exploitatie van de olie- en gasvoorraden, mineralen en zeldzame aardmetalen ook daar in toenemende mate mogelijk. Groenland, dat binnen het Deense koninkrijk zelfbestuur heeft en streeft naar verdere zelfstandigheid, kan de inkomsten uit deze hulpbronnen goed gebruiken. Steeds meer landen, waaronder China, tonen belangstelling voor de exploitatie van deze grondstoffen.

Nieuwe scheepvaartroutes langs de Russische en de Canadese kust en via de Noordpool zul-

Marja Kwast-van Duursen is secretaris van de Commissie Vrede en Veiligheid van de Advies Internationale Vraagstukken (AIV).

De Artische Raad bestaat uit de acht Arctische staten: Canada, Denemarken (met Groenland en de Faroër-eilanden), Finland, IJsland, Noorwegen, Zweden, Rusland en de Verenigde Staten; zes organisaties die de Arctische inheemse volken vertegenwoordigen, hebben deelnemerstatus. Nederland is een van de twaalf landen met permanente waarnemerstatus.

len op termijn een aanzienlijke verkorting van de reisafstand opleveren. Rusland en Canada verwachten hiervan te profiteren; zij beschouwen de doorvaarroute als interne wateren en claimen zodoende zeggenschap. Andere landen betwisten dit. President Poetin zou daarnaast graag zien dat er zoveel mogelijk onder Russische vlag wordt gevaren.⁴ Toch is het niet waarschijnlijk dat de nieuwe scheepvaarroutes op korte termijn winstgevend zijn. Door de complexe weersomstandigheden (stormen, sneeuw, mist), hoge verzekeringspremies, zeer beperkte *search and rescue*-capaciteit, het ontbreken van (digitale) zeekaarten, ondiep water en gebrek aan infrastructuur, zal de scheepvaart via de nieuwe routes vooralsnog riskant, kostbaar en dus beperkt blijven. De route is verder niet geschikt voor grote containerschepen, wel voor transport van olie en gas in de zomermaanden. De Canadese minister van Transport, Lisa Raitt, sprak eerder dit jaar haar twijfel uit over een snelle ingebruikname van de noordwestelijke route: "I don't see it happening right now (...) I don't think it's a panacea and I don't think the Panama canal or the Suez have any worries of competition for the North West passage right now."⁵

De geopolitieke context

De nieuwe economische perspectieven hebben tot sterke toename van de belangstelling voor het Noordpoolgebied geleid; de geopolitieke betekenis van het Noordpoolgebied is ontegenzeggelijk toegenomen. Legendarisch in dit verband is het planten van een vlaggetje op de bodem van de Noordpool door Rusland in 2007. Dit resulteerde in speculaties over een mogelijke strijd om de Noordpool. Diverse artikelen en boeken verschenen onder titels als *A new great game*, *The great Arctic goldrush* en *The battle for the Arctic*. Van een echte strijd om de Noordpool is tot op heden echter geen enkele sprake. In de eerste plaats bestaat voor de oplossing van de meeste geschilpunten internationale regelgeving (o.a. in het Zeerechtverdrag) en zijn mechanismen voor conflictbeslechting voorhanden. In de tweede plaats zijn de onderlinge afhankelijkheid en eco-

nomische belangenverstrengeling op energiegebied zó sterk dat het niet voor de hand ligt dat landen bovenstaande geschilpunten tot een conflict laten escaleren. In de derde plaats hebben de Arctische en niet-Arctische landen (zie kader links) elkaar hard nodig om de grote problemen in en buiten het Noordpoolgebied als gevolg van klimaatverandering het hoofd te bieden.

Dit alles impliceert echter niet dat in de toekomst spanningen c.q. conflicten per definitie zijn uitgesloten. Tussen de Arctische staten onderling en met niet-Arctische staten bestaan belangenstellingen en conflicten, zoals over afbakening van maritieme zones en jurisdictie over de nieuwe scheepvaarroutes. Daarnaast kan onzekerheid ontstaan over de positie van het semi-onafhankelijke Groenland en moet er rekening worden gehouden met een mogelijk assertief optreden van China. De Arctische regio zou dan ook een spanningsgebied kunnen worden door ontwikkelingen die niet direct met de regio zelf verbonden zijn. Als de relatie tussen Rusland en het Westen langdurig bekoeld raakt, zal dit van invloed zijn op de onderlinge verhoudingen in het Noordpoolgebied. De eerste tekenen dienen zich al aan. Noorwegen heeft de militaire samenwerking met Rusland opgeschort. De Verenigde Staten en de EU hebben in reactie op het Russische optreden in Oekraïne sancties afgekondigd tegen levering van technologische ondersteuning en diensten voor Arctische oliewinning. Russische oliebedrijven zijn sterk afhankelijk van westerse technologische kennis en dus probeert Rusland dit te compenseren door de banden met China aan te halen. Bij de feestelijke bijeenkomst op 1 september 2014 ter gelegenheid van de start van de aanleg van een pijplijn voor de levering van Russisch gas aan China, bood president Poetin vicepremier Zhang Gaoli aan om China aandeelhouder te laten worden in de ontginning van het Vankor-olieveld in Siberië en verklaarde: "Overall, we take a cautious approach to letting in our foreign partners, but we of course set no restrictions for our Chinese friends."⁶

Beleid Arctische spelers

Alle landen in het Noordpoolgebied hebben, met uitzondering van IJsland, de afgelopen jaren (nieuwe) Arctische strategieën uitgebracht om daarmee hun positie in de regio te markeren. Rusland en Canada nemen de meest geprononceerde houding in. Dat is logisch gelet op de aanzienlijke economische belangen en het feit dat het grootste deel van de kustlijn van Rusland boven de Poolcirkel ligt en dat 40% van het Canadese

grondgebied zich boven de Poolcirkel bevindt. Rusland en Canada bezien het Noordpoolgebied door een nationalistische bril. Voor beide landen geldt dat het Noordpoolgebied wordt beschouwd als een regio waar de wortels van de natie liggen.

Alle Arctische strategieën besteden aandacht aan het mitigeren van de gevolgen van klimaatverandering en het belang van duurzame economische ontwikkeling. Verder wordt aandacht besteed aan de noodzakelijke investeringen ten behoeve van rampenbestrijding, bescherming van de positie van de inheemse volken, het belang van internationale samenwerking met een centrale rol voor de Arctische Raad en behoud van vrede en stabiliteit in de regio.⁷ Ook landen buiten de Noordpool tonen groeiende belangstelling voor de regio, zoals China, Japan, Zuid-Korea, India, het Verenigd Koninkrijk en Duitsland. China beschouwt het Noordpoolgebied als een mondiale aangelegenheid en wenst ook te delen in de aanwezige grondstoffen.⁸

De EU en de NAVO zijn voornamelijk tamelijk terughoudend in het ontwikkelen van beleid voor de Noordpool. De landen in het Noordpoolgebied die tevens lid zijn van EU en/of NAVO zijn over het algemeen van mening dat hun belangen prima behartigd kunnen worden via de Arctische Raad. De EU trekt wel aanzienlijke financiële middelen uit voor duurzame ontwikkeling van de regio, werkt samen in het kader van de zg. 'Noordelijke Dimensie' en heeft een partnerschap met Groenland. De Commissie en Hoge Vertegenwoordiger zullen eind 2015 voorstellen doen "for the further development of an integrated and coherent Arctic Policy".⁹ Van een Europese Arctische strategie is dus nog geen sprake.

Ook binnen de NAVO staat het Noordpoolgebied nog niet hoog op de agenda. Het bondgenootschap heeft zelf geen permanente militaire faciliteiten ten noorden van de Noordelijke poolcirkel. Wél nemen meerdere NAVO-lidstaten deel aan de jaarlijkse oefening van de *NATO Response Force* rond het Noordpoolgebied. Noorwegen pleit al langere tijd voor nauwere betrokkenheid van de NAVO, maar binnen het bondgenootschap bestaat geen overeenstemming over een mogelijke rol van de NAVO.

Nederland en de Noordpool

Nederland heeft van oudsher belangstelling voor het Arctische gebied en had er ten tijde van de walvisvaart grote economische belangen. Nu beperkt de Nederlandse betrokkenheid zich hoofd-

zakelijk tot wetenschappelijk onderzoek en activiteiten van een aantal Nederlandse bedrijven. Nederland hoort bij de eerste groep landen die de status van waarnemer kreeg bij de Arctische Raad. Het Nederlands beleid is vastgelegd in het Beleidskader 'Nederland en de Poolgebieden 2011-2015'.¹⁰ De voornaamste doelstellingen zijn: versterking van de internationale rechtsorde; een goede bescherming van natuur en milieu; het *monitoren* van de gevolgen van de klimaatverandering; betrokkenheid bij het beheer van de mondiale publieke goederen; en behartiging van de economische belangen van Nederland en de EU in het Noordpoolgebied op een duurzame wijze. Dit beleid sluit nauw aan bij het Arctisch beleid van de EU. De regering wil in 2015 een nieuw beleidskader publiceren. Er is alle aanleiding het Nederlandse Noordpoolbeleid te intensiveren. Nederland kan ook in de toekomst een rol van betekenis spelen in het Noordpoolgebied. Ons land heeft immers zelf geen territoriale claims, is klein genoeg om geen bedreiging te vormen voor andere landen, heeft van oudsher contacten met de Arctische regio, heeft hechte bilaterale betrekkingen met landen in de regio en heeft een goede reputatie op het gebied van het internationaal recht.

Voor de Nederlandse economie en voor het Nederlandse bedrijfsleven dienen zich in het Noordpoolgebied interessante mogelijkheden aan. Enerzijds onderhoudt Nederland nauwe economische betrekkingen met verscheidene Arctische landen, anderzijds hebben Nederlandse bedrijven met specifieke expertise een goede marktpositie in voor het Noordpoolgebied belangrijke bedrijfstakken, zoals landwinning, maritieme en offshore-technologie, gas- en oliewinning, de aanleg van pijpleidingen, scheepsbouw en visserij. Rusland en Noorwegen zijn voor Nederland belangrijke economische partnerlanden. In 2012 importeerde Nederland voor 20,3 miljard euro uit Rusland, oftewel 5% van de totale Nederlandse invoer. Ruim 90% hiervan bestaat uit aardolie en andere mineralen. De export naar Rusland, die de afgelopen jaren fors is gegroeid, had in 2012 een waarde van 7,1 miljard euro.¹¹ Na de Verenigde Staten en China is Rusland voor Nederland de

De economische belangen van Nederland kunnen geschaad worden in geval van bijvoorbeeld een (militair) conflict tussen Rusland en een of meer Arctische staten.

De Verenigde Staten doen al sinds de jaren '90 intensief onderzoek in het Arctisch gebied. Foto: Flickr.com, Marion Dross

derde handelspartner buiten de EU, zowel qua import als export.¹² Voor de Rotterdamse haven is de oliewinning uit de Arctische delen van Rusland van toenemend belang. De haven is aantrekkelijk voor Rusland als centrale opslagplaats en overslaghaven voor Russische olie. De Russische olie heeft steeds meer de plaats ingenomen van olie uit het Midden-Oosten en de Noordzee. De noordoostelijke route is vooral vanwege de aanvoer van olie en gas uit het Noordpoolgebied interessant voor de haven van Rotterdam. Datzelfde geldt voor – meestal eenmalig – stukgoed of projectlading via de noordoostelijke route. Voor het vervoer van containers en van ijzererts en kolen, naast olie en gas de belangrijkste producten voor de Rotterdamse haven, hebben de nieuwe scheepvaartroutes weinig toegevoerde waarde.

Naast Rusland is Noorwegen voor Nederland een belangrijke leverancier van energie; ongeveer 75% van de Nederlandse import uit Noorwegen bestaat uit ruwe olie, olieproducten en aardgas. In 2012 kwam bijna 11% van alle in Nederland ingevoerde ruwe aardolie uit Noorwegen en was het land voor Nederland de vierde leverancier van ruwe aardolie. Ook met de andere landen in Noord-Europa onderhoudt Nederland intensieve economische betrekkingen. De toenemende beschikbaarheid van zeldzame aardmetalen in Groenland kan ook voor de Nederlandse industrie van belang zijn. De mondiale productie ligt nu nog vooral in Chinese handen. De Nederlandse maakindustrie verwerkt halffabricaten die zeldzame aardmetalen bevatten.¹³ De mijnbouw in Groenland biedt, gelet op de geografische ligging, gunstige perspectieven voor de Europese import van zeldzame aardmetalen, in het bijzonder voor Nederland als doorvoerhaven van ruwe aardmetalen naar de Duitse industrie.

Nederland heeft geen directe veiligheidsbelangen in het Noordpoolgebied. Continuering van de huidige situatie van vrede en stabiliteit en behoud van de constructieve samenwerking in de regio zijn echter ook voor Nederland van betekenis. Een voortgezet zorgvuldig beheer van de regio en het mitigeren van de gevolgen van klimaatverandering hebben een direct belang voor Nederland. De economische belangen van Nederland kunnen geschaad worden in geval van bijvoorbeeld een (militair) conflict tussen Rusland en een of meer Arctische staten. De Nederlandse en/of Europese energievoorzieningszekerheid zou gevaar kunnen lopen en ook de positie van de haven van Rotterdam kunnen beïnvloeden. De Internationale Veiligheidsstrategie merkt hierover op: “De strijd om water, voedsel, energie en grondstoffen en de ontsluiting van nieuwe gebieden als de Arctische regio kunnen leiden tot instabiliteit, aantasting van veilige transportroutes, protectionisme (bijvoorbeeld waar het gaat om zeldzame aardmetalen) en manipulatie van markten.”¹⁴ In militaire zin kan Nederland betrokken raken wanneer een van de Arctische NAVO-lidstaten een beroep doet op artikel 4 of 5 van het NAVO-Verdrag.¹⁵

Nederland initiator voor Europese Arctische strategie

De aandacht bij de Nederlandse overheid voor de geopolitieke en economische perspectieven van de Arctische regio is beperkt en de Nederlandse inspanningen met betrekking tot de Arctische regio zijn thans versnipperd. Het verdient aanbeveling het Noordpoolbeleid te verbreden vanuit een

integrale en strategische benadering. Dit vraagt om een volwaardige Nederlandse Arctische strategie, in plaats van een nieuw beleidskader, waarin integraal aandacht wordt besteed aan de Nederlandse belangen en bijpassende beleidsinitiatieven. Daarnaast is het noodzakelijk een interdepartementale commissie voor Arctische aangelegenheden in te stellen om een optimale afstemming tussen de betrokken ministeries te bereiken.

Tijdens het Nederlandse voorzitterschap van de EU in 2016, zou Nederland het initiatief kunnen nemen voor een Europese Arctische strategie en een speciale EU-gezant voor het Arctisch gebied. Tevens zou Nederland een gecoördineerde inzet van de Europese financiële middelen en uitbreiding van de Europese samenwerking met Groenland op de agenda kunnen zetten. Wat de bilaterale betrekkingen betreft, doet Nederland er goed aan de banden met IJsland en Groenland (met medeweten van Denemarken) aan te halen. Verder is het gewenst dat Nederland de militair-strategische kennis over dit gebied op peil houdt en de militaire samenwerkingsprojecten in de regio continueert.

In het kader van een duurzame economische ontwikkeling van het Noordpoolgebied zou Nederland in de EU een voorstel kunnen indienen voor de regulering van de scheepvaart door het Noordpoolgebied via de nieuwe routes, voor zover dit niet in het Zeerechtverdrag, de *Polar Code* en andere verdragen is geregeld. Ook zou Nederland in de EU kunnen pleiten voor een dialoog met verschillende Aziatische landen over versterken van het bestuur van het Arctisch gebied ten behoeve van een duurzame ontwikkeling. Voor de bescherming van de unieke natuurwaarden van het deel van de Noordelijke IJszee dat niet binnen de EEZ's van de diverse Arctische staten valt, zou Nederland in internationaal verband een *code of conduct* kunnen voorstellen. Tot slot doet Nederland er goed aan te blijven investeren in wetenschappelijk onderzoek in het Noordpoolgebied. Ons land heeft in de loop der jaren een goede naam op dit gebied opgebouwd.

In de 16e en 17e eeuw was het Noordpoolgebied van groot belang voor Nederland. De ingrijpende veranderingen in de regio in de komende decennia maken het noodzakelijk de Noordpool te 'herontdekken' en met een stevige Noordpoolagenda op de toekomst te zijn voorbereid.

NOTEN

- 1 AlV-advies nr. 90: 'De toekomst van de Arctische regio. Samenwerking of confrontatie?', Den Haag, september 2014. Dit artikel is gebaseerd op dit AlV-advies.
- 2 L. van Geuns, 'De Noordpool: toekomstig wingewest voor olie en gas?', *Internationale Spectator*, juli-augustus 2014, blz. 19.
- 3 'De komende decennia zal het zoeken naar en exploiteren van koolwaterstoffen rond de Noordelijke IJszee traag verlopen.' (*ibid.*, blz. 22).
- 4 'We need to make sure that it would be profitable and convenient for shipping companies to operate under the Russian flag, so that the majority of transport in the Arctic would be carried out by vessels under our jurisdiction.' In: 'Russia to create united naval base system for ships, subs in Arctic-Putin', 22 april 2014 (<http://rt.com/news/154028-arctic-russia-ships-subs/>).
- 5 <http://www.theglobeandmail.com/report-onbusiness/arctic-ship-ping-remains-a-distant-dream-for-now-transport-minister-says/article17665916/>
- 6 Jack Farchy & Lucy Hornby, 'Rosneft proposes Chinese company take stake in Russian oilfield', 1 september 2014 (<http://www.ft.com/intl/cms/s/0/01ab7166-31f0-11e4-a19b-00144feabdc0.html#axzz3Cigl3Rqv>).
- 7 De Arctische Raad heeft geen verdragsbasis, is geen internationale organisatie, maar een pragmatisch internationaal samenwerkingsverband met Canada, de Verenigde Staten, Finland, IJsland, Rusland, Noorwegen, Denemarken (Groenland) en Zweden als deelnemende staten. Inheemse volken kunnen de status van *permanent participant* krijgen. China, India, Zuid-Korea, Singapore, Japan, Frankrijk, Duitsland, Nederland, het Verenigd Koninkrijk, Italië, Spanje en Polen, een aantal intergouvernementele en interparlementaire organisaties en een aantal NGO's zijn waarnemer bij de Arctische Raad.
- 8 China wil voet aan de grond krijgen in de regio. Ter illustratie, China heeft in Reykjavik een ambassade laten bouwen waar maar liefst ruim 500 personeelsleden gehuisvest kunnen worden.
- 9 Council of the European Union, 'Council conclusions on developing a European Union Policy towards the Arctic Region', 12 May 2014 (<http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/EN/foraff/142554.pdf>), blz. 3.
- 10 Beleidskader 'Nederland en de Poolgebieden 2011-2015', Den Haag, 2013 (<<http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/notas/2013/03/06/beleidskader-nederland-en-de-poolgebieden-2011-2015.html>>), blz. 22>.
- 11 <http://www.nlrft2013.nl/relatie-nederland-rusland/economie/>
- 12 <http://www.volkskrant.nl/vk/nl/30323/Onrust-in-Oekraïne/article/detail/3619059/2014/03/20/Hoeveel-last-krijgt-Nederland-van-handelsboycot-met-Rusland.dhtml> en <http://nos.nl/artikel/560471-rusland-belangrijk-voor-economie.html>
- 13 Brief van de minister van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie aan de Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, Den Haag, 23 maart 2012, Kamerstuk 32 852, nr. 3, blz. 1.
- 14 Brief van de minister van Buitenlandse Zaken aan de Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, Den Haag, 21 juni 2013, Kamerstuk 33 694, nr. 1, blz. 8.
- 15 In NAVO-verband doet Nederland jaarlijks mee aan de oefening *Cold Response*. Nederland maakt tevens deel uit van de Northern Group en onderzoekt de wenselijkheid van eventuele aansluiting bij NORDEFCO. Tijdens de NAVO-top in Wales op 5 september 2014 is Nederland toegetreten tot de Britse Joint Expeditionary Force (JEF), waaraan verder Denemarken, Estland, Letland, Litouwen en Noorwegen deelnemen.

Een terugblik: 30 jaar anti-apartheidsstrijd vanuit Nederland

Aan de goede kant: Een geschiedenis van de Nederlandse anti-apartheidsbeweging

Roeland Muskens

Soesterberg: Aspekt, 2014; 686 blz.; € 27,95; ISBN: 978-94-615-3474-3

Dit jaar is het twintig jaar geleden dat er in Zuid-Afrika een einde kwam aan het apartheidregime en dat de macht werd overgedragen aan een door de gehele bevolking gekozen regering. Dat deze machtsoverdracht tot stand kwam zonder een langdurige en bloedige gewapende strijd was mede te danken aan de jarenlange campagnes in de westerse landen voor sancties tegen het blanke minderheidsregime en voor steun aan de Zuid-Afrikaanse bevrijdingsbewegingen. Onlangs is onder de titel *Aan de Goede Kant* de biografie van de Nederlandse anti-apartheidsbeweging verschenen, waarin Roeland Muskens de Nederlandse anti-apartheids campagnes van 1960 tot 1990 beschrijft. Het is een bewerkte versie van zijn proefschrift waarop hij in 2013 promoveerde. Muskens kan met enige afstand over de diverse organisaties berichten, omdat hij geen deel uitmaakte van de Zuidelijk Afrika-beweging; zijn interesse was meer Latijns-Amerika.

Op basis van gesprekken met de betrokkenen en het bestuderen van de archieven beschrijft Muskens niet alleen de samenwerking, maar ook de conflicten tussen de diverse anti-apartheidsbewegingen. Door het mobiliseren van de publieke opinie slaagde de anti-apartheidsbeweging erin de Zuid-Afrikaanse apartheid op de Nederlandse politieke agenda te zetten. Dit leidde tot een jarenlange politieke strijd, waarbij drie kabinetten op een haar na zijn gesneuveld. Muskens concludeert dat nergens anders in de westerse wereld de anti-apartheidsbeweging zo actief en invloedrijk was als in Nederland.

Comité Zuid-Afrika

Eind jaren vijftig werd door een aantal prominente dames en heren uit de hoek van de PvdA tot en met de VVD de eerste Nederlandse anti-apartheidsorganisatie opgericht. Tekenend was dat leden van de CPN en de PSP van dit Comité Zuid-Afrika (CZA) werden uitgesloten. Het CZA beperkte haar activiteiten jarenlang tot nette, formele brieven aan de Kamer, de regering en aan de Zuid-Afrikaanse ambassadeur, met een enkele keer een lezing, een persconferentie, een kleine demonstratie of een symbolische boycotactie. Terwijl in de jaren zestig de Nederlandse samenwerking, en vooral de jongeren, in beweging kwa-

Sietse Bosgra was in 1961 een van de oprichters van het Angola Comité en bleef ruim 30 jaar zeer actief in de anti-apartheidsstrijd vanuit Nederland.

men – het was de tijd van provo en van de grote Vietnam-demonstraties – bleef het CZA meer dan tien jaar lang een kleine en machteloze organisatie. Muskens concludeert dat het CZA de boot miste doordat het bestuur geen aandacht had voor het grote publiek.

Angola Comité

In die tijd hoorde ik bij een groep jongeren in Amsterdam die voor Zuid-Afrika in actie wilden komen. Om na te gaan hoe we de activiteiten van het CZA konden ondersteunen, had ik in 1960 twee maal een gesprek met Karel Roskam, secretaris van het CZA. Karels antwoord was duidelijk, het CZA-bestuur zou elke betrokkenheid van ons blokkeren. Maar kort daarop kwam in 1961 de bevolking van de Portugese kolonie Angola in opstand en begon in 1962 ook in Mozambique de vrijheidsstrijd tegen het Portugese koloniale bestuur. In de overtuiging dat de bevrijding van deze twee landen zou bijdragen aan de omverwerping van het apartheidsregime, richtten degenen die door het CZA waren afgewezen, in 1961 het Angola Comité op. Toen de Portugese koloniën in 1975 onafhankelijk werden, zou dit comité zich onder de nieuwe naam 'Komitee Zuidelijk Afrika' richten op de bevrijding van Zimbabwe, Namibië en Zuid-Afrika.

Het is jammer dat Muskens maar beperkte aandacht aan het Angola Comité besteedt, want hier werden in de loop der jaren de ervaringen opgedaan, de actiedoelen gekozen, de contacten gelegd en de ideologische en politieke uitgangspunten van het latere Komitee Zuidelijk Afrika vastgelegd.

De eerste jaren hield het Angola Comité zich vooral bezig met provocerende activiteiten, maar het bezoek aan Nederland in 1964 van de leider van het bevrijdingsfront van Mozambique FRELIMO, Eduardo Mondlane en zijn Amerikaanse vrouw Janet, zorgden voor een ommekeer. Mondlane meende dat in navolging van Zweden ook de Nederlandse regering financiële steun aan het FRELIMO moest geven. Dit betekende voor het Comité een nieuwe koers, namelijk contacten opbouwen met de PvdA en binnen het CDA en druk uitoefenen op parlement en regering. Dit resulteerde in 1969 in een eerste bijdrage van een miljoen gulden van de Nederlandse regering voor het opleidingsinstituut van het FRELIMO.

Het Angola Comité leverde in die jaren een belangrijke bijdrage aan de opbouw van een krachtige Zuidelijk Afrika-beweging in Nederland. Vooral

tijdens de boycot van Angola-koffie ontstonden er in tientallen steden actieve Werkgroepen Zuidelijk Afrika (WZA). In Muskens' boek is een lijst van de bijna tachtig lokale WZA's opgenomen. Bovendien organiseerde het Angola Comité jaarlijks een tweedaags landelijk Zuidelijk Afrika-congres, 'B(l)acking Southern Africa', waar een kleine duizend activisten uit het hele land bijeenkwamen om verdere acties te bespreken.

CZA wordt AABN, Angola Comité wordt KZA, geen fusie met AABN

Toen eind 1971 het Comité Zuid-Afrika wegens gebrek aan succes werd opgeheven, werd een nieuwe organisatie opgericht, de Anti-Apartheidsbeweging Nederland (AABN). Aanvankelijk waren de relaties tussen de AABN en het Angola Comité goed. Terwijl het Angola Comité de 'B(l)acking Southern Africa'-congressen van 1970 en 1971 had georganiseerd, werd afgesproken dat de AABN de organisatie van het congres van september 1972 op zich zou nemen.

De samenwerking werd echter al snel bemoeilijkt door grote ideologische verschillen. De AABN schreef in 1972 in haar blad *Zuid-Afrika Nieuws* dat de strijd tegen de apartheid voor de AABN een onderdeel is van de anti-kapitalistische strijd. De AABN koos voor de "arbeidersbeweging" als doelgroep, omdat "binnen de gegevens van een kapitalistische samenleving slechts de arbeidersbeweging voldoende macht kan ontplooiën om de kapitalistische structuur van zo'n samenleving te doorbreken". Muskens concludeert dat de AABN aanstuurde op het veranderen van de machtsverhoudingen in Nederland. Hij heeft geen bewijzen gevonden van formele banden van de AABN met de CPN, maar wel van sterke persoonlijke banden: het bureau van de AABN werd grotendeels door CPN-ers bevolkt.

Toen het Angola Comité zich na de onafhankelijkheid van Angola en Mozambique in 1975 beeraadde over haar toekomst, was het duidelijk dat een fusie met de AABN door de uiteenlopende politieke doelstellingen uitgesloten was. Daarom werd in 1976 besloten dat het comité zich onder de nieuwe naam Komitee Zuidelijk Afrika (KZA) in ging zetten voor de bevrijding van de resterende drie landen onder blanke overheersing in Zuidelijk Afrika: Zimbabwe, Namibië en Zuid-Afrika. Maar ook samenwerken met de AABN bleek onmogelijk, doordat de AABN hieraan twee eisen stelde. De eerste was geen boycot van bedrijven, want

dat zou de arbeiders vervreemden van de anti-apartheidsstrijd; en de tweede dat financiële steun van de Nederlandse regering aan de bevrijdingsbewegingen moest worden tegengegaan.

Dit gedachtengoed van de AABN kwam ten dele voort uit de intensieve banden met het ANC-kantoor in Londen. Dat werd grotendeels bemand door leden van de *South African Communist Party*. De twee eisen die de AABN aan samenwerking met het KZA stelde, kwamen letterlijk overeen met eisen die Londense ANC-communisten propageerden. De relatief kleine groep communisten in het ANC vreesde waarschijnlijk dat zij hun bevoorrechte positie binnen het Congress zouden verliezen als niet alleen de Sovjetunie maar ook de westerse landen het ANC financieel gingen steunen.

Naast de twee eisen van de AABN was er nog een probleem dat een gezamenlijk optrekken van AABN en KZA in de weg stond. Terwijl het KZA probeerde parlement en regering voor de anti-apartheidsstrijd te winnen, zag de AABN volgens Muskens het Nederlandse parlement nauwelijks als een arena voor de politieke strijd. Hij schrijft dat ook tijdens het relatief progressieve kabinet-Den Uyl (1973-1977) de AABN geen enkele poging deed wijzigingen in het Nederlands beleid aan te brengen: "Ook vanuit haar oriëntatie op de CPN was de AABN nauwelijks geïnteresseerd in het sluiten van deals met de sociaal-democratie."

Het belangrijkste actiethema van de AABN was gericht op Philips, de grootste Nederlandse investeerder in Zuid-Afrika, omdat dat bedrijf in strijd met het door de Verenigde Naties ingestelde wapenembargo tegen Zuid-Afrika elektronica leverde aan het Zuid-Afrikaanse leger en de politie. Muskens merkt op dat de AABN geen echte dialoog met de Philips-directie en met de overheid startte en evenmin activiteiten ontwikkelde op de aandeelhoudersvergaderingen. En het grote publiek werd niet bereikt doordat de AABN ook een consumentenboycot van Philips-producten afwees. Daardoor kon de regering-Den Uyl de eis van de AABN om een eind aan de leveranties van Philips-producten aan het Zuid-Afrikaanse leger en de politie te maken, eenvoudig negeren.

Dat deze regering wel degelijk overgehaald kon worden om het VN-wapenembargo na te laten, bleek toen het KZA in 1977 ontdekte dat Fokker een passagiersvliegtuig aan Zuid-Afrika wilde leveren voor de lijndienst van Zuid-Afrika naar Namibië. De regering aanvaardde het argument van het KZA dat het civiele vliegtuig ook voor

transport van militairen gebruikt kon worden en ze weigerde daarom een exportvergunning af te geven.

De AABN voerde daarnaast actie tegen de universitaire en culturele contacten met Zuid-Afrika, maar pas in 1981 werd het Cultureel Akkoord met Zuid-Afrika opgezegd. Een andere focus was het in Nederland organiseren van culturele manifestaties van het Zuid-Afrikaanse verzet. Verder zette de AABN zich in voor de sportboycot, voor vrijlating van politieke gevangenen en voor steun aan *Radio Freedom*, de radiozender van het ANC. De AABN richtte zich verder op het middelbare onderwijs in Nederland: de in 1978 gestarte actie 'onderwijs tegen apartheid' zou tien jaar lang worden voortgezet.

Muskens schrijft dat de AABN in de eerste helft van de jaren tachtig het initiatief steeds meer aan anderen moest laten: vooral met de olieboycot en de acties tegen Shell domineerde het KZA samen met Kairos (zie hieronder) de Nederlandse anti-apartheidsstrijd. Midden jaren tachtig volgde, aldus Muskens, een ernstige inzinking, die te maken had met de crisis waarin in die tijd de communistische beweging wereldwijd en in Nederland ook de CPN terecht waren gekomen. Deze crisis binnen de communistische beweging zou bij de AABN tot het afwerpen van de ideologische banden leiden. Daardoor kwam het in de laatste jaren van de anti-apartheidsstrijd tot een voorzichtige toenadering tussen KZA en AABN, die in 1987 leidde tot een gezamenlijke inzameling, met een opbrengst van een half miljoen gulden.

Kairos, Boycot Outspan Actie en Amandla

Naast de AABN en KZA was er nog een derde landelijke anti-apartheidsorganisatie. De Werkgroep Kairos was in 1970 opgericht als steunorganisatie van het Christelijk Instituut, de door Beyers Naudé opgerichte organisatie van het Zuid-Afrikaanse kerkelijke verzet tegen apartheid. Toen het Christelijk Instituut in 1977 buiten de wet werd gesteld, ging het in Utrecht gevestigde Kairos het ANC steunen.

Er waren nu drie organisaties in Nederland die alle drie het ANC steunden; ze worden door Muskens aangeduid als de communistische AABN, het socialistisch/algemene KZA en het christelijke Kairos. Van de drie werd het KZA verreweg de grootste, met in de latere jaren 20 betaalde medewerkers; de AABN had er 6 tot 8, Kairos 3 à 4. In de loop der jaren ontwikkelde zich een nauwe

samenwerking en vriendschap tussen Kairos en het KZA. Daarbij speelde Kairos een bijzonder nuttige rol bij het benaderen van de christelijke instellingen en de christelijke politieke partijen in regering en parlement.

Ten slotte was er nog een vierde, kleinere anti-apartheidsorganisatie, de Boycot Outspan Aktie (BOA). In 1973 dwong BOA Albert Heijn om een eind te maken aan de verkoop van Zuid-Afrikaans fruit. Spoedig volgden andere ketens, zoals de Spar, de Gruyter, Co-op en Edah.

Doordat deze vier anti-apartheidsorganisaties allemaal een eigen blad uitgaven, waren er vier anti-apartheidsperiodieken. Een voorstel van het KZA om deze publicaties te vervangen door een gezamenlijk blad, werd door Kairos en BOA gesteund, maar door de AABN afgewezen. Later sloten ook twee Vlaamse anti-apartheidsbewegingen zich bij het blad *Amandla* aan. Deze samenwerking is bijna twintig jaar lang voortgezet.

KZA, Kairos en de olieboycot

Op het punt van sancties tegen Zuid-Afrika sloot het KZA zich samen met Pax Christi en de Novib aan bij de Kairos-campagne voor een Nederlandse olieboycot tegen Zuid-Afrika en voor terugtrekking van Shell uit dat land. Zoals Muskens opmerkt: olie was één van de weinige strategische producten waar Zuid-Afrika niet zelf over beschikte. Na grote druk op het parlement nam de Tweede Kamer in 1979, met 111 stemmen vóór en 39 tegen, een CDA-motie aan waarin de regering werd gevraagd samen met de andere EG-landen een olieboycot tegen Zuid-Afrika in te stellen. De weigering van de regering op dit verzoek in te gaan, leidde bijna tot de val van het kabinet.

De Nederlandse campagne voor een olieboycot en tegen Shell werd internationaal overgenomen. Toen ook de Wereldraad van Kerken opriep Shell te boycotten, werd deze oproep in de Verenigde Staten door de grote vakbeweging AFL-CIO en door de grote kerken overgenomen. De Amerikaanse campagne tegen Shell zou het bedrijf miljarden dollars kosten.

Daarnaast richtten KZA en Kairos in het kader van de olieboycot het Shipping Research Bureau op. Op een geheime locatie in Amsterdam hebben vier medewerkers tien jaar lang de scheepsbewegingen van olietankers over de wereld gevolgd om uit te vinden welke schepen, landen en maatschappijen bij de oliesmokkel betrokken waren.

Het ANC en het anti-apartheidsbureau van de VN oefenden vervolgens druk uit op de sanctiebrekers om hieraan een eind te maken. Doordat Zuid-Afrika de smokkelaars een aanzienlijk hogere olieprijs moest betalen dan de wereldmarktprijs, ontwikkelde de olieboycot zich tot een effectief drukmiddel op het apartheidsregime. President Botha gaf in 1986 toe dat de olieboycot Zuid-Afrika 25 miljard dollar had gekost, dat was evenveel als de totale staatsschuld. "Soms werd me gemeld dat we nog maar voor één week olie hadden."

KZA en de materiële steun aan de bevrijdingsbewegingen

Naast sancties was de belangrijkste activiteit van KZA fondsenwerving voor de bevrijdingsbewegingen in Zuidelijk Afrika. Door bijdragen van haar 40.000 vaste donors, van Nederlandse – dikwijls kerkelijke – organisaties, van gemeenten, enz. en door publieksacties kon het KZA het ANC steunen met een jaarlijkse bijdrage van rond de twee miljoen euro, geld dat het ANC vrij kon besteden. Muskens concludeert dat "met deze bedragen het KZA wereldwijd de grootste particuliere donor van het ANC was".

President Botha gaf in 1986 toe dat de olieboycot Zuid-Afrika 25 miljard dollar had gekost, evenveel als de totale staatsschuld van Zuid-Afrika

Daarnaast oefende het Angola Comité/ KZA jarenlang druk op de regering uit om geld vrij te maken voor de bevrijdingsbewegingen in Zuidelijk Afrika. De doorbraak kwam in 1973, toen het kabinet-Den Uyl besloot dat de bevrijdingsbewegingen in de koloniale gebieden in Zuidelijk Afrika zouden worden gesteund. Deze regeringssteun aan de bevrijdingsbewegingen van Angola, Mozambique, Zimbabwe en Namibië met jaarlijks 9 miljoen euro werd voortgezet tot de landen onafhankelijk werden.

Het ANC werd aanvankelijk van de regeringssteun uitgesloten, want Zuid-Afrika was geen koloniaal gebied. Omdat 1977 het laatste jaar was van het relatief progressieve kabinet-Den Uyl,

besloot het KZA in dat jaar een topdelegatie van het ANC naar Nederland te halen om Den Haag te overtuigen ook het ANC te financieren. Daarop besloot minister Pronk het ANC jaarlijks met een kwart miljoen euro te steunen. Deze regeringssteun liep tot 1991 door.

Opmerkelijk is dat de regering positief reageerde op een verzoek van de bevrijdingsbewegingen om deze gelden elk jaar over te maken aan het Angola Comité/KZA. Dat kocht er, in overleg met de bevrijdingsbewegingen, niet-militaire goederen voor die naar Afrika werden opgestuurd. Daarnaast ging er ook via Cebemo, ICCO, Novib en Hivos Nederlands belastinggeld naar het ANC, en ook zij maakten bij de besteding van deze gelden gebruik van de contacten van het KZA met het ANC.

Ook was het KZA actief betrokken bij de financiering van projecten binnen Zuid-Afrika via de bekende Zuid-Afrikaanse predikant Beyers Naudé, die jaarlijks honderdduizenden euro's nodig had voor zijn "stille fondsen". Met dat geld werden gezinnen van politieke gevangenen gesteund, informanten geworven, konden verboden organisaties ondergronds doorwerken, enz. Alhoewel Beyers geen verantwoording over de besteding van het geld kon afleggen, kon het KZA in samenwerking met Kairos genoeg (meestal kerkelijke) donors vinden.

Ten slotte kon Beyers Naudé de Europese Unie ervan overtuigen een fonds op te zetten om projecten binnen Zuid-Afrika te financieren. Dit 'Special Programme for the Victims of Apartheid' zou in de jaren 1987-1993 uitgroeien tot het grootste hulpprogramma voor een land in de geschiedenis van de EU. De opgezette structuur garandeerde dat het geld uitsluitend naar ANC-gelieerde projecten zou gaan en niet naar de Inkatha-beweging van Buthelezi. Het KZA was de enige Europese anti-apartheidsorganisatie die jaarlijks geld ontving uit dit fonds: in totaal 7,6 miljoen euro. Dit geld werd onder meer besteed aan het opzetten van een eerste weekblad binnen Zuid-Afrika als spreekbuis voor het anti-apartheidsverzet.

Muskens concludeert dat de Nederlandse anti-apartheidsbeweging een van de meest invloedrijke en effectieve sociale bewegingen in de Nederlandse naoorlogse geschiedenis is geweest. Zijn boek *Aan de Goede Kant* vormt een waardige afsluiting van deze dertigjarige actieperiode. In het boek worden de beschrijvingen van de Nederlandse anti-apartheidsorganisaties voortdurend onderbroken door uitgebreide achtergrondinformatie over de politieke en sociale omgeving. Door deze brede aanpak is *Aan de Goede Kant* niet alleen een knappe en grondige, maar ook een bijzonder omvangrijke studie van bijna 700 pagina's geworden.

Toegang tot het ongrijpbare Saoedi-Arabië

Paul Aarts & Carolien Roelants

Saoedi-Arabië: de revolutie die nog moet komen

Amsterdam: Uitgeverij Nieuw Amsterdam, november 2013; 256 blz.; € 18,95;

ISBN: 978-90-468-1507-6

In hun boek *Saoedi-Arabië: de revolutie die nog moet komen* geven Paul Aarts en Carolien Roelants een volledig en kleurrijk beeld van Saoedi-Arabië, de dominante macht in het Golfgebied. Alle grote politieke, sociale, economische en maatschappelijke vraagstukken die thans in het land van belang zijn, komen aan bod. De eerste hoofdstukken gaan in op de thema's islam, terrorisme en olie, maar ook minder voor de hand liggende thema's komen aan bod: van de toenemende jeugdwerkloosheid en het ongenoegen dat op sociale media wordt geuit tot armoede onder Saoediërs en de langzaam tot bloei komende moderne kunst-scene in Jeddah en Riyadh.

De groeiende ontevredenheid kruipt door alle thema's heen. Aarts en Roelants geven de lezer inzicht in hoe gewone Saoedische mannen en vrouwen – én een enkele *renegade* prins – via bijvoorbeeld digitaal activisme, petitie's en kunstuitingen de grenzen van het toelaatbare proberen op te rekken. Ook de onrust in de olierijke Oostelijke provincie, waar merendeels sji'ieten wonen die systematisch worden gediscrimineerd en uitgesloten, wordt beeldend beschreven. Ondanks de uiterlijke stabiliteit borrelt het dus wel degelijk in Saoedi-Arabië, en de auteurs weten dit goed over te brengen in hun boek.

Tegelijkertijd laten ze op toegankelijk wijze zien hoe het verbond tussen de salafistische hervormer Muhammad ibn Abdel-Wahhab en Mohammed ibn Saud, de stichter van de eerste Saoedische staat, ook vandaag de dag nog het land beïnvloedt. De heersende Al-Saud laten de geestelijken grotendeels met rust, in ruil voor steun voor hun beleid. Wat nu precies de wahabitische ideologie inhoudt, blijft echter onbesproken.

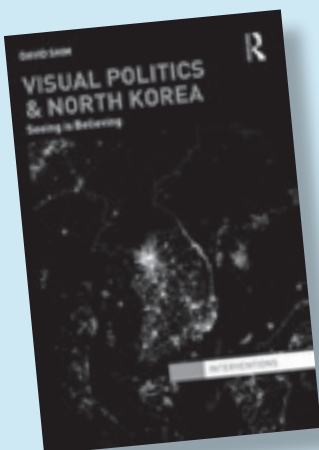
De centrale vraag die Aarts en Roelants stellen, is hoe lang dit oude verbond nog stand zal houden. Ze tonen op inzichtelijke wijze hoe verschillende groepen in het land zich verhouden tot dit bestand en proberen het ofwel staande te houden ofwel uit te dagen. Duidelijk wordt dat velen huiverig zijn voor grote hervormingen en dat men openlijke tegenstanders van de koning met

een zaklampje moet zoeken. Ook hervormers zien hun grootste kans op het bewerkstelligen van vooruitgang in samenwerking met de gevestigde orde, en niet in provocatie – met de huidige situatie in Syrië als afschrikwekkend voorbeeld.

Aarts en Roelants laten mooi zien hoe de autoriteiten balanceren tussen de uiteenlopende maatschappelijke stromingen in het land en dat zij pas in actie komen als de eigen belangen in het geding zijn. Saoedische burgers worden met oliegeden "afgekocht", en met diezelfde oliedollars probeert het koningshuis ontwikkelingen elders in de regio naar zijn hand te zetten. De auteurs gaan niet alleen in op de rol van Saoedi-Arabië in het tegengaan van de revolutie in bijvoorbeeld buurland Bahrein, maar ook op de invloed van het land elders in de regio (Libië, Egypte, Syrië) – zeker gezien de huidige ontwikkelingen in het Midden-Oosten zeer relevante materie. Het boek wordt afgesloten met vier vergezichten over de mogelijke toekomst van het land. Ook daaruit blijkt dat de val van de Al-Saud geen uitgemaakte zaak is, maar de houdbaarheid van de machtsverdeling in het land wel degelijk twijfelachtig is.

Hoewel er hier en daar wat overlap zit in de hoofdstukken, is het boek goed geschreven en vlot leesbaar. Aarts en Roelants maken het ongrijpbare Saoedi-Arabië toegankelijk en begrijpelijk. Zij hebben, mede dankzij hun beider jarenlange ervaring in Saoedi-Arabië, in hun boek een breed palet aan interviews verwerkt. Toch had ik de opgevoerde Saoediërs graag beter leren kennen: wie zijn deze mensen, wat is hun achtergrond en wat drijft hen? Ook gaan de ontwikkelingen in het Golfgebied en omliggende landen, in het bijzonder Irak en Syrië, zó snel dat sommige in het boek beschreven zaken alweer achterhaald zijn. Dit bewijst echter enkel de grote actualiteitswaarde van dit uitstekende boek, dat een algemeen publiek zal aanspreken en dat het verdient breed gelezen te worden.

Annemarie van Geel is eigenaar van Faraasha Middle East Training & Advisory en promoveert op Saoedi-Arabië en Koeweit aan de Radboud Universiteit Nijmegen.

Pleidooi voor een neutralere visuele blik op Noord-Korea

David Shim

Visual Politics and North Korea. Seeing is Believing

Londen/New York: Routledge, 2014; 171 blz.; € 105,-; ISBN: 978-0-415-83948-8

Noord-Korea wordt zowel in de media als in de internationale politiek als de grote onbekende gezien. In zijn boek *Visual Politics and North Korea: Seeing is Believing* vraagt David Shim zich af in hoeverre Noord-Korea nu echt een *terra incognita* vormt. Naast het beantwoorden van die vraag gaat de auteur ook een stap verder door meer aandacht te vragen voor de visuele aspecten binnen de wereldpolitiek.

Deze opzet wordt weerspiegeld in vier hoofdstukken: hoofdstuk 1 zet de theorie en methodologie uiteen, en is daardoor voornamelijk van belang voor geïnteresseerden in visuele politiek; hoofdstuk 2 geeft een onderbouwing waarom juist een visuele benadering relevant is om Noord-Korea te benaderen. De laatste twee hoofdstukken bevatten fotoreportages over het dagelijks leven in Noord-Korea, alsmede de interpretatie van satellietbeelden. Deze twee hoofdstukken vormen de *case studies* van het boek; ze tonen aan hoe de gangbare visuele weergave van Noord-Korea het

wij/zij-beeld versterkt. Voor eenieder die op basis van de vele fotoreportages over Noord-Korea een oordeel klaar heeft, vormt Shims analyse een *eye opener*.

Het behoeft weinig onderbouwing dat visuele bronnen ertoe doen in de hedendaagse politieke arena. Het bekendste voorbeeld is de presentatie die Colin Powell, destijds minister van Buitenlandse zaken van de Verenigde Staten, in 2004 gaf bij de Verenigde Naties in New York. In die presentatie was een hoofdrol weggelegd voor de interpretatie van satellietbeelden, waaruit onomstotelijk bleek dat Irak massavernietigingswapens bezat. Satellietbeelden van Noord-Korea worden onderworpen aan eenzelfde intensieve analyse in de zoektocht naar de status van het vermeende nucleaire programma van Pyongyang. Fotoreportages, zoals het bekende *The Land of No Smiles* van Tomas van Houtryve, tonen een bleek, eenzaam en grijs land dat al meer dan 50 jaar gebukt gaat onder een zichzelf verrijkende familiedynastie. Andere bekende beelden zijn grote militaire optochten en massaparades, waarin het individu duidelijk aan de staat ondergeschikt is. Voor een onbekend land, zo betoogt Shim, lijkt ons beeld akelig compleet. Daarom kiest hij ervoor allereerst stil te staan bij de manier waarop visuele bronnen worden weergegeven en geïnterpreteerd.

Een van de drie citaten waarmee het boek opent, is afkomstig van de bekende fotograaf Ansel Adams: "You don't take a photograph, you make it." Dit citaat is tekenend voor de wijze waarop Shim wil dat we naar afbeeldingen kijken. Een fotograaf is altijd een maker, een auteur, en kiest bewust voor een bepaald perspectief en voor het insluiten of buitensluiten van visuele elementen. Daarnaast stuurt een fotograaf of de redactie, door het geven van een titel en een begeleidende tekst bij een foto, de interpretatie van een lezer. Er treedt vervolgens *synecdoche* op: een deel spreekt voor het geheel.

Shim illustreert dit treffend met het voorbeeld van een foto die door de VN in de jaren '90 werd gebruikt om aandacht te vragen voor de hongersnood in Noord-Korea. Een foto van een op de grond liggende baby in een ziekenhuis, met als titel 'A nation's hunger in a child's face' en daaronder een meelijwekkende tekst, roept de lezer tot actie en doneren op. Het kind staat hier voor het land dat hulp nodig heeft. Perspectief, keuze van titel en tekst, en ook insluiten en buitensluiten, spelen een grote rol. De originele foto is genomen in een weeshuis, waarop ook andere baby's te zien zijn, en roept meer het idee van een crèche op dan van een baby in nood (blz. 49-51). Het is deze wijze waarop de auteur ons dieper naar afbeeldingen wil laten kijken, en hij illustreert dit in het hoofdstuk over alledaagse fotografie.

De aanpak van Shim is aansprekend; hij ontleedt enkele bekende fotoreportages, waaronder die van Van Houtryve, en biedt als alternatief een serie foto's van Vincent Yu (Associated Press) die meer recht doen aan Noord-Koreanen als individuele actoren. Waar de foto's van Van Houtryve het bekende beeld van Noord-Korea bevestigen ('the land of no smiles'), bieden de foto's van Yu gelukkig ogende Koreanen die met de familie picknicken en allerhande vrijetijdsactiviteiten beoefenen. Door aandacht te besteden aan de wijze waarop een foto gemaakt is, alsook aan hetgeen de fotograaf doelbewust in- en buitensluit, wordt duidelijk dat ons beeld van Noord-Korea beheerst wordt door eenzijdige

foto's, en dat daardoor een allesbehalve genuanceerd beeld is ontstaan. Dit beeld bepaalt onze houding richting Noord-Korea, net zoals satellietbeelden als basis voor inspecties en sancties worden gebruikt.

Een van de bekendste satellietfoto's van het Koreaanse schiereiland is een nachtfoto waarop het gehele zuiden verlicht lijkt, en in het noorden alleen Pyongyang. De foto lijkt voor zichzelf te spreken, en het contrast tussen het vrije kapitalistische zuiden en het socialis­tische noorden is enorm. Shim geeft echter aan dat er ook in dit geval sprake is van *framing*. Wanneer de foto bijvoorbeeld vanuit het perspectief van lichtvervuiling wordt gezien, volgt een geheel andere conclusie. Ook de keuze van de foto is bepalend: een satellietfoto van het schiereiland overdag laat geen verschillen zien en benadrukt daardoor juist de overeenkomsten.

Daarnaast besteedt Shim aandacht aan het technische proces van het maken van satellietfoto's, zware computerberekeningen waarbij een foto in complexiteit wordt verminderd, en één foto vaak uit meerdere afbeeldingen bestaat die op verschillende tijdstippen zijn gemaakt. Oftewel, satellietfoto's zijn wellicht niet wat ze op het eerste gezicht lijken: de meest objectieve en neutrale vorm van fotografie. Dat satellietfoto's twee kanten op werken, blijkt ook uit een van de vele aansprekende anekdotes in het boek: toen Noord-Koreaanse autoriteiten opviel dat een Amerikaanse satelliet een bepaald gebied meerdere malen scande, lieten ze soldaten daar massaal nefaciliteiten bouwen. De Verenigde Staten eisten inspecties van de faciliteit, die in ruil voor hulp plaatsvonden, maar de inspecteurs vonden slechts lege tunnels (blz. 112-113).

Visual Politics and North Korea is een interessant werk voor iedereen die dieper naar foto's wil leren kijken, alsmede voor in Noord-Korea geïnteresseerden op zoek naar nuance. Een kleine kanttekening is de (hoge) prijs van het boek en de (21) in zwart-wit gedrukte foto's. Een aantal foto's verliest hierdoor duidelijk aan kwaliteit, en voor deze prijs (en in een boek over visuele bronnen) zouden enkele kleurenfoto's niet hebben mistaan. Daar staat tegenover dat alle foto's gemakkelijk op het internet te vinden zijn. Inhoudelijk gezien, vraagt de sterke analyse van foto's van het alledaagse leven en satellietbeelden eigenlijk om nog een derde hoofdstuk. Er is steeds meer aandacht voor vluchtelingen uit Noord-Korea en de wijze waarop zij visueel verslag doen van het leven in strafkampen. Eén vluchteling, Kim Hye Sook, staat bekend om haar tekeningen: een door haar getekende plattegrond van een strafkamp komt overeen met satellietbeelden.¹ Deze manier van visuele verslaglegging, en hoe deze aansluit bij afbeeldingen en satellietfoto's, vraagt om eenzelfde analyse. Wellicht een mooi idee voor vervolgonderzoek.

Yuri van Hoef is docent Internationale Betrekkingen aan de Rijksuniversiteit Groningen.

Noot

1 "They studied my map and compared it with the earth satellite picture and they matched perfectly." Kim Hye Sook in: 'North Korea: Accounts from Camp Survivors' (17 februari 2014), Documentaire van Human Rights Watch (http://www.youtube.com/watch?v=cZby_vxrJ0Q).

Europa is in bij de media

Syp Wynia

Vervolgen Visioenen: Groter. Machtiger. Meer. Hoe Europa zich vertilt.

Amsterdam: Elsevier Boeken; 2014; 234 blz.; € 16,95; ISBN: 978-90-3525-188-5

Carla Joosten (samenstelling)

Spanning in Europa: 40 gesprekken over Europese ambities en nationale scepsis.

Amsterdam: Elsevier Boeken; 2014; 288 blz.; € 14,95; ISBN: 978-90-352-5150-2

Europa is vandaag in bij de media. Nu ieders portemonnee in het geding is, hoor je niet meer de klachten (van Europarlementariërs bijvoorbeeld) dat de EU geen nieuws oplevert. De Brusselse Europa-correspondent is vandaag bovendien kritischer dan vroeger. Europa is als politiek project dan ook controversiëler geworden. Dat levert kopij op. Nederland telt niet veel journalisten die al héél lang kritisch naar Brussel kijken. Syp Wynia van Elsevier is zo'n witte raaf. Een selectie van zijn bijdragen aan Elsevier sinds 1998 is onlangs uitgegeven onder de titel *Vervolgen Visioenen*. Voorts aandacht voor een andere recente Elsevier-publicatie, en wel de bundel *Spanning in Europa*, waarin veertig geselecteerde interviews met EU-insiders in de periode 1965 tot heden zijn opgenomen.

De EU was altijd de speeltuin van BZ-ambtenaren, Europarlementsleden, wat hoogleraren en verder de direct belanghebbenden, bijvoorbeeld onze multinationals, de agribusiness, de vervoersector, de banken. Volgens die elite is Europa goed en de natiestaat achterhaald. Die opvatting geldt in Nederland als de correcte. Wie daar een vraagteken bij zet, staat te boek als provinciaal, aldus Syp Wynia in 2002. Onze premier (in de Europese Raad), de ambtenaren en de ministers – zij konden aan het Brusselse schakbord tientallen jaren doen wat hun goed leek. Ook al omdat destijds de Tweede Kamer altijd méér Europa wilde.

Dat Nederland vanaf 1991 Europa's grootste contributiebeter werd, trok dus weinig aandacht. Tot 2005, als de kiezers totaal onverwacht de Grondwet voor Europa massaal afschieten en het Binnenhof wakker schrikt. "Nederland, steeds kleiner in een steeds groter Europa, moet in het vervolg zijn eigenbelang helder en consequent formuleren en uitdragen. Want Europa wil alles centraal gaan regelen," zo had Wynia lang tevoren (dus tevergeefs) gewaarschuwd. Die opinie is de rode draad van *Vervolgen*

Visioenen, een selectie van zijn bijdragen aan weekblad *Elsevier* sedert 1998.

Wynia vuurt in alle richtingen. Rond de eeuwwisseling bepleit hij dat Nederland beter niet langer de droom van de federalisten 'méér Europa = beter Europa' najaagt. Later roept hij CDA-delegatieleider Wim van de Camp uit tot de 'Draaier van de Week'. Aanvankelijk wilde Van de Camp maar liefst een kwart gaan bezuinigen bij de EU. Maar eenmaal in Straatsburg zittend stemt hij al jaren vóór alle budgetverhogingen. "Zo werkt nou kiezersbedrog."

Recent hekelde Wynia hoe een groep publicisten *NRC Handelsblad* vroeg om kritische artikelen ('retoriek') over Europa voortaan te weigeren. De krant trok er zich niets van aan. Een NRC-redacteur opert vervolgens wel dat leidende politici de eurocritici het best als "incompetent" of "radicaal" wegzetten. "Dat is dezelfde taal die Van Rompuy, Barroso en Draghi gebruiken, en in hun kielzog het overgrote deel van het Europees Parlement. Wie hun heilsleer niet steunt, is een verderfelijke populist of nationalist of beide." Maar als je zó Europa moet redden, heb je toch een probleem, besluit Wynia zijn bloemlezing.

De bundel *Spanning in Europa* omvat veertig geselecteerde interviews met EU-insiders tussen 1965 en vandaag. Hier blijkt dat de problemen van de eerstelingen Mansholt, Berkhouwer, Vredeling, Andriessen, Delors niet verschillen van die van recente topfiguren als Barroso, Bot, Kroes, Van Rompuy, Schulz. Vijftig jaar geleden hobbelde de EEG van de ene crisis naar de andere, net als de EU vandaag. Wat destijds enthousiast "Europese eenwording" werd genoemd, heet nu veel zuiniger "Europese samenwerking". Het adagium dat die crises Europa altijd verder helpen, blijkt toch niet helemaal te kloppen. Prima lectuur voor jongeren die van de gestolde percepties van weleer en de aanpak van vandaag wat kunnen opsteken.

Dr. Jan Werts is EU Mediacorrespondent te Brussel.

European Airpower: Challenges and Opportunities

John Andreas Olsen

Dulles: Potomac Books, 2014; 296 blz.; € 23,-; ISBN: 978-1-6123-4681-6

Onlangs zijn de Verenigde Staten en hun bondgenoten in Syrië en Irak een campagne van bombardementen begonnen tegen de terreurorganisatie ISIS. Een aantal Europese landen, waaronder Nederland, doet ook actief mee aan deze operatie. Deze Europese bijdrage heeft de rol en de capaciteit van de luchtmacht in Europa weer terug in de actualiteit gebracht.

In dit boek onderzoekt de Zweedse hoogleraar krijgswetenschappen John Andreas Olsen de huidige staat van de luchtmacht

op het Europese continent. Hij doet dit door de luchtmachten van acht Europese staten te vergelijken op onder meer capaciteit, budget en materieel. Deze staten zijn Frankrijk, Duitsland, Turkije, Groot-Brittannië, Noorwegen, Denemarken, Zweden en Finland. De acht luchtmachten worden geanalyseerd binnen het kader van de dreigingen en uitdagingen waar zij mee te maken hebben en tegen de achtergrond van defensiebezuinigingen. Hierbij wordt per staat onderzocht wat de vereiste capaciteit van het luchtwapen is, en vooral ook wat voor luchtcapaciteit een land juist niet nodig heeft om ook aan de uitdagingen van de toekomst het hoofd te kunnen bieden.

In Pursuit of Prosperity: U.S Foreign Policy in an Era of Natural Resource Scarcity

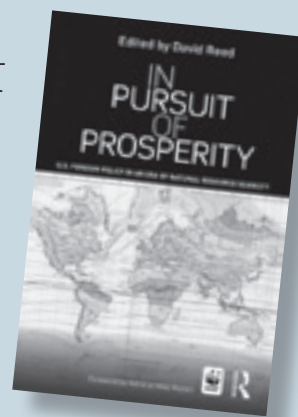
David Reed (sam.)

New York: Routledge, 2014; 362 blz.; € 103,-; ISBN: 978-1-1387-9189-3

In dit boek, samengesteld door de Amerikaanse econoom David Reed, onderzoeken diverse experts de rol van natuur en milieu binnen het Amerikaans buitenlands beleid. In hun analyses van negen landen en van regio's die voor de Verenigde Staten strategisch belangrijk zijn, signaleren zij opkomende dreigingen voor de welvaart en veiligheid van Amerika.

Ze stellen dat het Amerikaans buitenlands beleid moet afstappen van haar obsessie met het veiligstellen van energie- en mineraalbronnen. De economische en sociale stabiliteit van de Verenigde Staten en hun handelspartners zal steeds meer beïnvloed worden door klimaatveranderingen en schaarste van natuurlijke hulpbronnen. Daarom zal in het nieuwe

millennium het Amerikaans buitenlands beleid zich steeds meer moeten gaan richten op de uitdagingen van klimaatverandering en het veiligstellen van natuurlijke hulpbronnen. Klimaatveranderingen en schaarste kunnen overal ter wereld tot binnenlandse problemen en conflicten met buurlanden leiden. De Amerikaanse beleidsmakers zullen met dergelijke wereldwijde interne en externe instabiliteit rekening moeten houden bij het formuleren van het veiligheidsbeleid van de eenentwintigste eeuw.

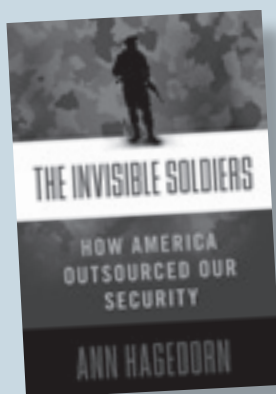

The Invisible Soldiers: How America Outsourced Our Security

Ann Hagedorn

New York: Simon & Schuster, 2014; 320 blz.; € 22,-; ISBN: 978-1-4165-9880-0

In dit boek onderzoekt de Amerikaanse journaliste Ann Hagedorn het fenomeen van de groeiende privatisering van de Amerikaanse nationale veiligheid. Hoe is deze privatisering ontstaan, hoe opereren deze veiligheidsbedrijven en hoe ziet de toekomst van de nieuwe veiligheidsindustrie er uit?

Dertig jaar geleden bestonden er nog geen legitieme private bedrijven die militaire taken uitvoerden. Die werden huurlingen genoemd. Nu zijn dergelijke private militaire ondernemingen een legitieme industrie geworden en vormen ze een onontbeerlijk onderdeel van het Amerikaans buitenlands beleid en de militaire strategie. Eenheden van private militaire ondernemingen assisteren het Amerikaanse leger in gevechtsoperaties of vervangen ze in bepaalde gebieden

zelfs volledig. Ze beveiligen ambassades, spelen een sleutelrol in antiterrorismebeleid, trainen politieagenten, voeren operaties met onbemande vliegtuigen uit en hebben vaak hun eigen inlichtingenapparaat. Zelfs de Verenigde Naties maken van dergelijke private militaire ondernemingen gebruik.

Hoe is deze verschuiving ontstaan? Volgens Hagedorn is de ontwikkeling naar een militaire industrie begonnen tijdens de oorlog in Irak. Na de invasie van Irak in 2003 bleek al snel dat dit een langdurige oorlog zou worden. Het aantal beschikbare soldaten was voor een dergelijke langdurige operatie niet toereikend. Dus besloot de regering-Bush jr dit gebrek aan te vullen met eenheden van private militaire ondernemingen. Deze private eenheden zouden uiteindelijk in aantal de conventionele eenheden in Irak overtreffen. Vervolgens kende de private militaire industrie een aanzienlijke groei.

Sport en Politiek: De strijd om glorie, macht en geld

Bob van den Bos

Soesterberg: Uitgeverij Aspekt, 2014; 256 blz.; € 18,95; ISBN: 978-94-6153-456-9

In 1988 schreef politicoloog Bob van den Bos, destijds hoofd Voorlichting van Instituut Clingendael, het boek *Olé, We Are The Champions!: Sport en Internationale Betrekkingen*. Nederland was in de ban van het door het Nederlands elftal gewonnen Europees Voetbalkampioenschap. Ontwikkelingen binnen de sportwereld waren in die tijd al lang niet meer alleen in de sportkaternen van de dag- en weekbladen te vinden, maar haalden vaak de voorpagina's. Sport en politiek waren al lang geen gescheiden werelden meer. En daar ging zijn boek toen over.

Bob van den Bos ging in de politiek. Een lange en succesvolle carrière volgde: eerst als lid van de Tweede Kamer voor D66 en vervolgens als lid van het Europees Parlement. Als Europa-deskundige promoveerde hij in 2008 aan de Leidse Universiteit op 'De Nederlandse besluitvorming over de Politieke Unie in het Verdrag van Maastricht'. Maar zijn fascinatie voor de relatie tussen sport en politiek heeft hij altijd behouden.

En zo pakte hij de sportieve draad weer op. Dit jaar verscheen zijn boek *Sport en Politiek: De strijd om glorie, macht en geld*, bedoeld, zoals hij in het voorwoord schrijft, 'om inzicht te geven in de wijze waarop de sportwereld en de politiek met elkaar omgaan'. En daar is hij uitstekend in geslaagd. Het manuscript werd afgerond juist vóór alle troebelen in Oekraïne begonnen, toen president Poetin als gastheer van de Olympische Winterspelen in 'zijn' Sotsji nog trots en zelfverzekerd vele internationale regeringsleiders kon ontvangen. Op niet meer dan enkele tientallen kilometers van de in recordtempo gebouwde stadions, sporthallen en het Olympisch dorp zonnen anti-Russische verzetsbewegingen vanuit de bergen van de Noord-Kaukasus op wraak en dreigden Poetins feestje met terreuraanslagen te verstoren. Die aanslagen kwamen er gelukkig niet, maar Sotsji geeft wel aan wat grote sportevenementen in de internationale politiek teweeg kunnen brengen.

Nagenoeg alle aspecten in de relatie tussen sport en politiek komen in dit boek aan bod. In hoofdstuk I staat de geschiedenis van deze relatie centraal, terwijl hoofdstuk II zich richt op de internationale dimensie. Kan de sport op nationaal niveau al nauwelijks gevrijwaard blijven van politieke bemoeienis, dan geldt dat nog in versterkte mate voor internationale sportwedstrijden, in het bijzonder voor wereldkampioenschappen in diverse takken van sport, en zeker voor de Olympische Spelen, die in de hoofdstukken III en IV onder de loep worden genomen. Hoofdstuk III beschrijft de ontwikkeling van de Olympische beweging, van de ideeën van baron Pierre de Coubertin tot en met het bewind van Juan Antonio Samaranch. Daarbij worden zaken als omkoping, corruptie en doping niet onder stoelen of banken geschoven. Tot slot gaat Van den Bos in hoofdstuk IV in vogelvlucht alle Olympische Zomerspelen (en een aantal Winterspelen) langs, van Athene 1896 tot en met Sotsji 2014: een relaas van *sportsmanship*, verbroedering, wereld- en olympische records, alsmede gouden, zilveren en bronzen medailles; maar bovenal van de keerzijde van die medailles: terroristische acties (München 1972); boycots (Moskou 1980 en Los Angeles 1984); de 'nazi-Spelen' (Berlijn 1936); de Spelen van Mexico in 1968 te midden van de studentenonlusten, Beijing 2008 en het internationale protest tegen schending van de mensenrechten, etc.

Bob van den Bos heeft met dit boek het grensgebied tussen sport en politiek – op nationaal, maar vooral ook op internationaal niveau – ontgonnen. Een aanrader voor alle sportliefhebbers die verder willen kijken dan 'Gijp', 'Kieft' of 'Suarez'.

Johan Steenbergen: ondernemer, innovator en diplomaat

De expositie vertelt het verhaal van de ondernemer-diplomaat Johan Steenbergen en van zijn belangrijkste innovatie, de Kine Exakta van 1936. Stap voor stap wordt geïllustreerd welke aanvullende innovaties nodig waren om deze spiegelreflex te vervolmaken. In de vitrines staan verschillende camera's als illustratiemateriaal opgesteld. Het Exakta-systeem heeft een nieuwe norm gezet in de camera-industrie, iets waar digitale spiegelreflexcamera's nog steeds hun voordeel mee doen. (De expositie is tot en met 3 januari 2015 [gratis] te bezichtigen in het Drukkerijmuseum Meppel, Kleine Oever 11, 7941 BK Meppel; tel. 0522242565; openingstijden: dinsdag t/m zaterdag, 13.00-17.00 uur).

Johan Steenbergen (Meppel 1886 – Osnabrück 1967) was voorbestemd om de textielhandel van zijn vader in Meppel over te nemen. Maar hij gaf de voorkeur aan een eigen fotowinkel. En zijn ambitie reikte nog veel verder. In 1911 verkocht hij zijn zaak om in Dresden een eigen camerafabriek te beginnen. In die tijd was Dresden het Silicon Valley van de fijnmechanische industrie.

Zijn eerste fabriek liep voorspoedig, maar struikelde over de Eerste Wereldoorlog. Met zijn vakmensen aan het front had Steenbergen weinig keus dan de onderneming te beëindigen. Toch wist hij enkele weken na de wapenstilstand van november 1918 weer een nieuw bedrijf op te richten. Hij koos compagnons die vaardigheden inbrachten op het gebied van houten camera's, terwijl hij zelf zijn kapitaal en ondernemerschap inbracht. Dat bleek een goede balans. Zijn bedrijf – Ihagee – floreerde ondanks de geldontwaarding van de jaren twintig en de crisis van de jaren dertig.

In 1929 werd Steenbergen Consul voor Koningin Wilhelmina in Dresden. Dat was een eervolle benoeming, die hem goed afging. In 1930 bracht Prins Hendrik een bezoek aan zijn fabriek en consulaat. Bij die gelegenheid kreeg de Prins een ca-

Een jeugdfoto van Johan Steenbergen

Roland Zwiers is werkzaam bij de Sociaal-Economische Raad.

Reclame voor de Kine Exakta, 1937

Doorsnede van de Exakta; dankzij het pentaprisma staat het zoekbeeld weer rechtop

mera cadeau voor prinses Juliana. Niet veel later bracht Steenbergen een revolutionaire camera op de markt, de Exakta van 1933. Deze camera en zijn opvolger de Kine Exakta van 1936 (zie verder) werden nog voor de oorlog wereldberoemd.

In mei 1940 werd Steenbergen gearresteerd als consul van een vijandige mogendheid. Hij weigerde zijn fabriek in dienst te stellen van de Duitse oorlogsindustrie en werd onteigend. Met zijn Joodse vrouw, die Amerikaans staatsburger was, kon hij in mei 1942 uit Duitsland weggelopen dankzij een diplomatenruil die door het neutrale Zwitserland werd georganiseerd. Hij heeft zijn fabriek nooit meer teruggezien.

Tijdens de oorlogsjaren werd Steenbergen consul in de Verenigde Staten en na de oorlog consul in West-Duitsland. Hij heeft toen een belangrijke rol gespeeld in het oplossen van een slepende grenskwestie rond de Eems-Dollard. Hiervoor ontving hij een hoge Duitse onderscheiding.

what you get (wysiwyg). Vanaf de jaren twintig van de vorige eeuw kozen echter steeds meer mensen voor handzamere camera's. Het matglas maakte plaats voor eenvoudige zoekertjes die ongeveer aangaven wat er op de foto zou komen. Voor de meeste mensen was dat goed genoeg. Wie wat meer wilde uitgeven, kon terecht bij geavanceerde camera's als de Leica, de Contax en de Rolleiflex. Ook bij deze camera's was er echter een verschil tussen wat je door de zoeker ziet en wat er op de film terecht komt.

Johan Steenbergen op latere leeftijd, met zijn Exakta

De Exakta als innovatie

Lang geleden waren foto toestellen grote bakbeesten met een lens aan de voorkant, een groot stuk matglas aan de achterkant en een leren balg in het midden. De fotograaf had een zwarte doek over zijn hoofd om te zien wat er op de foto kwam. Als hij tevreden was, klapte hij het matglas weg, schoof een negatiefplaat naar binnen en riep: "Even naar het vogeltje kijken!"

Professionele fotografen zijn nog lang met zo'n camera blijven werken. Die onhandige camera (het beeld stond ook nog eens op zijn kop!) had namelijk ook een groot voordeel. Op dat grote matglas kon je precies zien wat er op de foto kwam. In het Engels heet dat: *What you see is*

De heilige graal van de fotografie was een camera te bouwen die dat oude vertrouwde matglas kon inpassen in een handzaam ontwerp. Dat vroeg om miniaturisering van het spiegelreflex-systeem. De Duitse camera-industrie was eensgezind in de opvatting dat dit een onmogelijke opgave was. Johan Steenbergen vertrouwde op zijn geniale constructeur, Karl Nüchterlein, en besloot dat het wel kon. In 1933 kwam de eerste moderne spiegelreflex op de markt. En in 1936 werd het ontwerp nog verder verkleind tot de eerste kleinbeeld-spiegelreflex.

Algemene redactie Internationale Spectator

Prof. dr J.Q.Th. (Jan) *Rood*, hoofdredacteur, senior onderzoeker bij het Nederlands Instituut voor Internationale Betrekkingen *Clingendael* te Den Haag; bijzonder hoogleraar 'Europese integratie in een mondiaal perspectief' aan de Universiteit Leiden; voorzitter van het Nederlands Genootschap voor Internationale Zaken (NGIZ)

Drs S.J. (Sico) *van der Meer*, eindredacteur, Instituut Clingendael

Drs P.A. (Peter) *Schregardus*, eindredacteur, Instituut Clingendael

Prof. dr E. (Edwin) *Bakker*, hoogleraar terrorisme en contraterroreisme aan het Instituut Bestuurskunde van de Universiteit Leiden; directeur van het Centrum voor Terrorismen & Contraterroreisme van Campus Den Haag

Prof. dr S. (Sven) *Biscop*, directeur van het programma 'Europe in the World' van het Koninklijk Instituut voor Internationale Betrekkingen *Egmont* te Brussel; hoofdredacteur van *Studia Diplomatica*; gast-hoogleraar EU buitenlands en veiligheidsbeleid aan de Universiteit Gent en aan het Europacollege te Brugge

Prof. dr D. (David) *Criekemans*, gasthoogleraar Belgisch en vergelijkend buitenlands beleid aan de Universiteit Antwerpen; docent Geopolitiek aan het International Centre for Geopolitical Studies (ICGS) te Genève

Prof. dr A.W.M. (André) *Gerrits*, hoogleraar Russian History and Politics aan het Instituut voor Geschiedenis van de Universiteit Leiden; voorzitter van de MA-opleidingen European Union Studies en International Studies

Drs H. (Hans) *Hoebeke*, directeur van het programma 'Afrika' van het Koninklijk Instituut voor Internationale Betrekkingen *Egmont* te Brussel

Prof. dr P.R.J. (Paul) *Hoebink*, bijzonder hoogleraar ontwikkelings-samenwerking aan de Radboud Universiteit Nijmegen; directeur van het Centre for International Development Studies (CIDIN) aan de Radboud Universiteit

Dr S. (Sipke) *de Hoop*, universitair hoofddocent Midden- en Oost-Europese geschiedenis, afdeling geschiedenis van de Faculteit der Letteren van de Rijksuniversiteit Groningen; docent Conflict Studies & Post-Conflict Reconstruction aan de Nederlandse Defensie Academie (NLDA) te Breda

Prof. dr W. (Wil) *Hout*, hoogleraar Governance and International Political Economy aan het International Institute of Social Studies (Den Haag) van de Erasmus Universiteit Rotterdam

Dr M. (Mendeltje) *van Keulen*, griffier Europese Zaken bij de Tweede Kamer der Staten Generaal

Mr. dr G. (Gelij) *Molier*, universitair hoofddocent bij de afdeling Encyclopedie van de Rechtswetenschap en Rechtsfilosofie van de Faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Universiteit Leiden

Drs J.C. (Han) *Mulder*, oud-hoofdredacteur van het *Leidsch Dagblad*; oud-hoofd voorlichting van het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn & Sport (VWS)

J.M. (Judith) *Nuijens*, in de periode 2012-2013 eindredacteur van de *Internationale Spectator*; vanaf februari 2014 verbonden aan het Instituut voor Bestuurskunde van de Universiteit Leiden, Campus Den Haag

Prof. dr C.W.A.M. (Kees) *van Paridon*, hoogleraar economie aan de Faculteit der Sociale Wetenschappen van de Erasmus Universiteit Rotterdam

Drs M.H.M. (Garrie) *van Pinxteren*, sinoloog, senior research fellow bij Instituut Clingendael; universitair docent journalistiek aan de Rijksuniversiteit Groningen

Dr S. (Stephan) *Slingerland*, senior consultant energie, grondstoffen en klimaat bij Triple E Consulting in Rotterdam

Prof. dr R.A. (Ramses) *Wessel*, hoogleraar recht van de Europese Unie en andere internationale organisaties aan de Universiteit Twente

Beoordelingsprocedure

Afhankelijk van vakgebied en thema van de te behandelen artikelen beoordelen ten minste vijf in- en externe redactieleden, specialisten en generalisten, alle aangeboden kopij. De kernredactie en de algemene redactie toetsen concept-bijdragen volgens gangbare weten-

schappelijke en redactionele maatstaven. Criteria zijn daarbij onder meer, oorspronkelijkheid, relevantie, aannemelijkheid, analytische kwaliteit, alsmede helderheid en aantrekkelijkheid van opzet en stijl.

Uitgave van Koninklijke Van Gorcum BV (Assen) namens het Nederlands Instituut voor Internationale Betrekkingen 'Clingendael' (Postbus 93080, 2509 AB Den Haag), dat samenwerkt met het Koninklijk Instituut voor Internationale Betrekkingen, EGMONT, te Brussel.

Verschijnt maandelijks en wordt uitgegeven op de grondslag van een redactiestatuut.

Redactie bureau

Instituut 'Clingendael'
Redactie Internationale Spectator
Postbus 93080, 2509 AB Den Haag
tel. 070-3245384; fax. 070-3282002
E-mail: jnujens@clingendael.nl of
pschregardus@clingendael.nl
www.internationalespectator.nl

Kernredactie

Jan Q.Th. Rood (hoofdredacteur)
Sico van der Meer (eindredacteur)
Peter A. Schregardus (eindredacteur)

Algemene redactie

E. Bakker, S. Biscop, D. Crieckemans,
A. Gerrits, H. Hoebeke, P. Hoebink,
S. de Hoop, W. Hout, M. van Keulen,
G. Molier, J.C. Mulder, J.M. Nuijens,
C.W.A.M. van Paridon, G. van Pinxteren,
S. Slingerland, R.A. Wessel

Abonnementenadministratie

Koninklijke Van Gorcum BV
Administratie Internationale Spectator
Postbus 43, 9400 AA Assen
tel. 0592-379555; fax. 0592-379552
E-mail: internationalespectator@vangorcum.nl
www.vangorcum.nl

Abonnementenprijzen

Nederland en België:
Particulier abonnement € 67,75
Instellingsabonnement € 80,50
Studentenabonnement € 52,25
SIB Startersabonnement € 25,75
CLIO Startersabonnement € 25,75
Buitenland Particulier
abonnement € 97,25
Buitenland
Instellingsabonnement € 110,95
Buitenland
Studentenabonnement € 76,50
Buitenland
Betaling via Belgisch gironummer is
mogelijk. Abonnementen worden auto-
matisch verlengd, tenzij voor 1 december
schriftelijke opzegging heeft plaatsgehad.

Losse nummers € 7,95 excl. portokosten

Leest u Internationale Spectator liever op uw IPAD?

Dat kan via: www.tablisto.nl
losse nummers: € 7,99
jaarabonnement: € 49,99

Advertenties

Adverteren? Informeer naar de
mogelijkheden bij de afdeling
Verkoop Tijdschriften van Koninklijke
Van Gorcum: tijdschrift@vangorcum.nl
of 0592 379571.

Foto omslag

Rutger van Hamersvelt

Richtlijnen voor auteurs zijn verkrijgbaar
op het redactie-adres.

ISSN 0020-9317

Alle in dit maandblad uitgesproken
meningen en inzichten blijven geheel
voor verantwoordelijkheid van de schrij-
vers.

Niets uit deze uitgave mag worden ver-
veelvoudigd en/of openbaar gemaakt
d.m.v. druk, fotocopie, microfilm, of op
welke wijze dan ook, zonder vooraf-
gaande schriftelijke toestemming van de
uitgever.

©2014, Koninklijke van Gorcum, Assen
Alle auteursrechten ten aanzien van de
inhoud van deze uitgave worden uitdruk-
kelijk voorbehouden.

Nederlandse
Uitgeversverbond
Groep uitgevers voor
vak en wetenschap

Napoleon had zijn
landkaarten al kunnen
laten drukken bij Claes
van Gorcum.

Titel: *La Jaula de Oro*
Productie: *Machete Producciones*
Regie: *Diego Quemada-Díez*
Met onder meer: *Brandon López, Rodolfo Domínguez, Karen Martínez, Carlos Chajon*
Genre: *Drama*
Jaar: 2013
Speelduur: 102 min.
Taal: *Spaans gesproken, Engels ondertiteld*
 Nu verkrijgbaar op DVD
Website: <http://jauladeoro.com/>

Beeld uit *La Jaula de Oro*. Foto Machete Producciones

Veilig voor Geweld in de Gouden Kooi

Meer dan 60.000 kinderen uit Centraal-Amerika zijn dit jaar opgepakt door de *US border patrol*, bijna twee keer zoveel dan vorig jaar. President Obama sprak in juli zelfs van een humanitaire crisis; hij roept het Congres op om in te stemmen met een noodplan van \$3,7 miljard om de grensbewaking te verbeteren en uitzettingen sneller te laten verlopen. De opvanghuizen in de zuidelijke staten zitten intussen overvol en er wordt naarstig gezocht naar extra bedden en slaapruiimte voor de minderjarige migranten. Hoewel de Verenigde Staten altijd met een stroom migranten uit Centraal-Amerika hebben gekampt, zijn de aantallen sinds 2012 enorm toegenomen. Kinderen van 12 jaar en jonger vormen de snelst groeiende groep. Voorheen waren de meeste migranten Mexicanen, maar de afgelopen twee jaar komen de migranten voornamelijk uit Honduras, Guatemala en El Salvador.

Vlak voordat het debat in de Verenigde Staten losbarstte, ging in Den Haag tijdens het *Movies that Matter Festival* in maart de film *La Jaula de Oro* ('De Gouden Kooi') in première. De titel verwijst naar een oud Mexicaans lied dat het lot van migranten in de Verenigde Staten bezingt: zij worden maar al te graag geaccepteerd als goedkope arbeiders, maar kunnen onmogelijk aan de armoede en uitbuiting ontsnappen, omdat zij niet worden geaccepteerd als volwaardig burger – een Gouden Kooi. De film is het afgelopen jaar overladen met prijzen, tijdens filmfestivals in o.a. Cannes, Mexico, Bombay, Lima, Sao Paulo en Zürich. Eind oktober, tijdens de eerste editie van de 'Latijns-Amerikaanse Oscars', *Los Premios Fénix*, is *La Jaula de Oro* zelfs verkozen tot 'Beste Film'.

La Jaula de Oro vertelt het verhaal van drie tieners uit Guatemala, die hun huizen in de sloppenwijken achterlaten om de gevaarlijke tocht naar de Verenigde Staten te maken. Juan, een stoere jongen met een klein hart, haalt zijn vriend Samuel op van zijn werkplaats: de vuilnisbelt aan de rand van de stad. Vervolgens besluiten zij met Sara, een meisje van 15, die zich voor de reis als jongen verkleedt, de tocht richting de VS te beginnen. Waarom? Omdat, zo zegt Juan, "in het noorden alles beter is". Onderweg komen zij Chauk tegen, een inheemse jongen die geen Spaans spreekt. Hij raakt al snel bevriend met Sara en zet de reis met de groep voort. Ze reizen met de bus, lopen over bergen en langs rivieren, springen met gevaar voor eigen leven op rijdende treinen; alles om zo snel mogelijk naar de VS te komen.

Halverwege de reis, in het Mexicaanse Chiapas, worden ze door de politie opgepakt. Nadat de agenten de tieners hebben beroofd van hun schoenen en geld, wordt ze weer teruggestuurd naar Guatemala. Samuel besluit daar achter te blijven. Juan, Sara en Chauk steken, zodra zij de kans krijgen, weer de grens over. Tijdens lange treinreizen worden zij geconfronteerd met *La Migra*: Mexicaanse politie-eenheden die als doel hebben migranten op te pakken. Ook ontmoeten zij criminele bendes, mensensmokkelaars en kidnappers, voor wie het leven van minderjarige Centraal-Amerikaanse migranten niks waard is. Ondanks de mooie landschappen die de tieners onderweg passeren, de opbloeiende liefde tussen Sara en Juan, en de vriendschap die ontstaat tussen de twee jongens, is de film zeker geen lichtvoetige *road movie*. Het laat de harde realiteit zien van het lot van kinderen, die koste wat kost hun huis willen verlaten. Het thema van de film is actueler dan ooit. Ook heeft regisseur Diego Quemada-Díez de verhalen van mensensmokkelaars en criminele bendes die migranten bestelen, bedreigen en misbruiken, helaas niet zelf verzonnen.

Waarom zouden zoveel kinderen en tieners de gevaarlijke tocht naar de Verenigde Staten maken? De film geeft geen antwoord op deze vraag. Tekenend is echter dat het grootste deel van de kinderen afkomstig is uit Honduras, het land met het hoogste aantal moorden ter wereld. Ook Guatemala en El Salvador hebben sinds 2011 een enorme toename van geweld laten zien, door de groeiende concurrentiestrijd tussen drugsbendes in de regio. Als gevolg van een streng, door de Verenigde Staten gesteund antidrugsbeleid in Colombia en Mexico, ook wel de *War on Drugs* genoemd, hebben drugsbendes en de georganiseerde misdaad die daar actief waren, hun activiteiten verplaatst naar aangrenzende landen. Ironisch genoeg zien de Verenigde Staten de uitwerking van hun strenge beleid nu terug in het grote aantal kinderen dat vlucht voor drugs-gerelateerd geweld. Het is dan ook maar de vraag of het versneld uitzetten van migranten enig effect zal hebben: zij zitten liever veilig in een 'Gouden Kooi', dan in een thuisland geteisterd door geweld.

Pamela Kalkman is werkzaam bij de Conflict Research Unit van Instituut Clingendael. In het kader van het *Politics and Crime*-programma onderzoekt zij corruptie, drugsroutes en georganiseerde misdaad in Latijns-Amerika.

Deze rubriek staat onder redactie van Anne Marinussen. Voor ideeën en suggesties: amarinussen@clingendael.nl